

71682
Sublet

RADU ROSETTI

AMINTIRI
DIN COPILĂRIE

CULTURA ROMÂNEASCĂ
BUCUREȘTI. — STR. PITAGORA, 18.

BIBLIOTECA CENTRALĂ
UNIVERSITARĂ
BUCUREȘTI

Cota *416823 sublet*

Inventar *506974*

RADU ROSETTI

AMINTIRI

DIN COPILĂRIE

BUCUREȘTI

IMPRIMERIA FUNDAȚIEI CULTURALE „PRINCELE CAROL”
STRADA LATINĂ No. 10

1925

Col:

Inventar:

107879

Pedagogic

Biblioteca Centrală Universităţii

Col:

Inventar:

41682 Sublit
506974

41682 Sub

BCU – Bucuresti

C506974

CC 70109

CAPITOLUL I

Cele dintăi amintiri

M'am născut în noaptea după Ziua Crucii a anului 1853, în Iași, în casa tatei, pe Podul Roșu, unde se află astăzi gimnaziul Alexandru cel Bun. Mama a încercat să mă hrănească cu laptele ei, dar eram din cale afară mîncăcios, a trebuit să renunțe după puține zile și mi s'a luat o mancă foarte de treabă, soția unui birjar din Iași numit Neculai Roșu, unul din cei mai vajnici bețivi din capitala Moldovei.

Cele dintăi rugăciuni după naștere mi-au fost cetite de vlădica Racoviță dela Sfântul Spiridon. Părinții mei pierduse înainte de mine doi copii, o fată și un băiet și, cu toate că eram un copil foarte voinic, mintea mamei fiind impresionată de pierderea celorlalți doi, deși nu era de loc superstițioasă, se temeă să nu fie ursită a nu avea parte de copiii ce-i năștea. Vlădica Racoviță dela Sfântul Spiridon, un urmaș direct al familiei Racoviță celei adevărate, care dăduse doi Domni Moldovei, era un barbat mic la stat, slăbănog, ghebos și aproape cu desăvârșire spân. Numai cu mare greu consimțise mitropolitul de

pe vreme să-l hirotonească, căci darul preuției se refuza de obiceiul acelor barbați ai caror fizic era din cale afară ingrât și de natură să stârnească râsul. Și vlădica Racoviță avea mai mult înfătoșare de momița decăt de om. Dar era în schimb un adevărat sfânt: de o curățenie de viață care nu lasa nimica de dorit și de o desinteresare fără mărgini, blând, simplu, dând nevoiesilor până la cel de pe urmă ban, veșnic gata să mângâie durerile, să dea ajutor la impacarea vrăjbilor și a dihonniilor ce-i ajungeau la cunoștință și să însufle nădejde celor desnădăjduiți: era idolul sărăcimii. Singura slăbăciune ce i se cunoștea era o adevărată patimă pentru tiutinnul cel bun. După ce a isprăvit molitvele ce ni le-a cetit, a zis mamei:

— Să știi, domniță, că băietul aista are să-ți trăiască, doară vlădica cel ghebos i-o cetit rugăciunile și ghebul lui are noroc la copii.

Părinții mei duceau atunci un traiu foarte luxuos: slugi, trăsuri și cai erau o multime și știu că aveam o trăsură, doi cai și un vezeteu înadins pentru mine. Dar acel vezeteu era un țigan negru la față ca fundul ciauului, îmbracat cu straie curate, dar de rând, pe când Sava, vezeteul mamei, era moldovan, alb la față, purta numai favoriți și avea o livrea din cele mai elegante, de culoare albastru deschis, împodobită cu galoane de argint. Și eu, după cât îmi istorisea mai târziu mama, suparat să tot fiu condus de țiganul urât și neelegant, făceam niște scene cumplite de câte ori era să ies la plimbare, la Copou. Când mama era singură acasă, poroncea să se suie Sava pe capra trăsorii mele, dar când era și tata de față mă astâmparam și nu mai făceam nici o scenă, știam doar că corecțiunea este gata.

Intăia amintire precisă ce o am, datează din

toamna anului 1856, dela nașterea surorii mele Maria: eram atunci de trei ani și o lună; din acel moment șirul amintirilor mele devine din ce în ce mai complet.

Țin bine minte de ghidușile lui Neculai Cozadin, vatațul nostru de ogradă, când voia să mă facă să râd. El era un văr primar al lui Cuza (Domnitorul), al lui Dumitrache și al lui Grigore Cozadin, doi mari bogatași de pe vreme, fiind copil din flori al unei surori a tatălui Cozadinestilor și a mamei lui Cuza. Intrase în miliția moldovenească la înființarea ei, urmase cursul de instrucție la care fusese supuși recruții moldoveni de Ruși, la Odesa și slujise șaisprezece ani în escadronul de cavalerie, retrăgându-se cu gradul de *îndirofiter* (*unterofiter*) cum se zicea atunci subofițerilor. Era un barbat de o cinste exemplară și de un devotament absolut cătră tata, pentru slujba cărăuia ar fi fost oricând gata să-și expuie zilele. Soția lui, mama Anghelina, era o grecoaică renumită pentru meșterea în facerea dulcetiilor, a vutcelor, a murăturilor și a tuturor preparațiilor care alcătuiau cel mai mare merit al unei cămărășițe, slujbă ce o îndeplinea în casa noastră. De *corăbielele* ei îmi aduc aminte cu jînd și acuma, deatunci n'am mai mâncat așa de bune. Bunica vorbea de Anghelină în termenii cei mai elogioși, recunoscându-i superioritatea în facerea corăbielelor și a rahatului. Femeie de o cinste exemplară, era cumplit de temută de slugile de jos; bucatarii, băieții la bufet și fetele din casă aparținând neamului țigănesc: ei și ele mi-au povestit pe urmă într'un glas că umbla cu harapnicul sub pestelcă și nu stătea la îndoială pentru a-i *croi* cu el.

Cât au trăit la Ieși, părinții ne trimeteau pe noi, copiii, vara, la Bohotin, la moșu-meu Mitică sau la Răducăneni, la moșu-meu Lascar, unde ne însoția uneori și mama.

Moșia Bohotinul, fără Hilița care fusese vândută și Colțul Cornei, dat de zestre mătușii Profirei, la căsătoria ei cu Alecu Moruzi Zvorăștea-nul, fusese dintăiu căutată de frați în devălmășie, apoi, după câțiva ani, s'a împărțit în patru părți: Bohotinul cu Gura Bohotinului, Răducănenii, Bazga și Cozia, care s'au tras la sorti între cei patru frați. Bohotinul a căzut în partea moșului Mitică, Răducănenii în partea moșului Lascar, Bazga în aceea a tatei, iar Cozia în aceea a moșului Alecu. Tata operase tragerea la sorti cu mâinile lui. Cunoscând dorințele fiecăruia în parte, a ajutat soarta pentru ca fiecare să se alege cu partea dorită de dânsul. El se desintereasa de Bohotin căci, precum am arătat în întâiul volum al acestor *Amintiri*, cumparase dela frați Căiuțul, cu bani din moștenirea ramasă lui dela soția sa cea dintăiu. A pus deci Bazga la dispoziția fraților pentru ușurarea plăței părților lor din datoriile părintești având ei a restitui prisosul prețului de vânzare peste partea lui de datorii când vor vinde Bazga. Au și vândut-o cu 32000 de galbeni, dar i-au restituit banii numai la 1856, socotindu-i „ca între frați” adică cu o dobândă de cinci la sută. Pe tata această socoteală l'a atins rău, căci în urma traiului nemăsurat și bizuindu-se pe acei bani, făcuse datorii pentru care plătea dobânzile obișnuite atunci de cincisprezece și chiar optsprezece la sută pe an. Diferența a fost simțitoare, dar ei fiind foarte uniți între dânsii, tata n'a zis nimica, însă s'a ho-

tărit, pentru a scapa de datoriile ce-i rămăsese, să se mute îndată la țară¹⁾.

La Căiuți, curtea era terminată de ani și frumuseța de grădină plantată, dar tata, pretextând că nu voiește să intre în casă înainte ca aceasta să fie cu desăvârșire gata și că trebuie să schimbe coloanele de zidărie ale balconului de sus, despre grădină, prin altele, de fontă, ce aveau să fie aduse din străinatate, a mers să s'ăseze, cu mama și cu noi, la Pralea.

Pralea era un sat pe moșia Căiuți, la unsprezece kilometri de curte și de târgușorul cu acest nume, care fusese întemciat încă sub Ionică Sturdza, de bunul meu, hatmanul. Acești unsprezece kilometri trebuiau făcuți pe niște rătăcării cunplite, de nestrăbătut pe vreme rea. Aici s'a apucat să clădească o casă de vălătuci, iar până când această casă s'a gătit, ne-am înghesuit cum am putut și noi, în trei odăițe mici ale vataului nostru de acolo, medelnicerul Iancu Popovici. Mama nu s'a opus la această combinație ciudată, dar îmi aduc bine aminte s'o fi văzut plângând pe când privea la elădirea viitoarei noastre case și doară, atunci, tata iubia pe mama la nebunie.

Iaca planul acestei construcții împodobită cu numele pompos de curte: în păreții dela miazănoapte și dela apus a unei mari încăperi luminată prin două uși cu geamuri și două înalte și largi ferestre *à guillotine*, se deschideau ușile a cinci odăi, din care una slujia de *ietac* părinților mei, două ne adăpostiau pe noi, copiii, una servia ta-

1) Erau atât de uniți între dâșii și unirea lor era atât de cunoscută în țară, în cât în fața tribuna'elor, ori care d'n frați semna pentru tus patru și aceste semnături erau primite drept bune de tribunale și nu au fost n'ciodată contestate.

tei de biuron iar a cincea era o odaie de musafiri. In caz de gloată se mai întrebuintau pentru găzduirea musafirilor biuroul tatei și una din odăile noastre. Bine înțeles că la întâmplare se făcea un uz larg de sistemul saltelelor întinse pe jos. Mai erau două odăiți dând în ietacul părinților, din care una servia de locuință cameristei mamei, iar cealaltă de cameră de baie și de toaletă. Încăpearea cea mare slujia drept salon, iar iarna și vara, în caz de vreme rea, devenia sofragerie.

In ogradă mai erau, aproape de această clădire, două rânduri de odăi, asemenea de vălătuei și acoperite cu draniță, care se tăiau în unghiuri drept și în care locuiau vatașii dela Pralea. Iancu Popovici, cu soția lui, o droaie de slugi precum și unii musafiri, becheri sau persoane, mai puțin înșamnate. In mijlocul ogrăzii de din față, amenajată în chip de grădină cu flori, era un pavilion octogon de lemn, în care ședeam la masă de câte ori nu era frig sau nu ploua prea tare. Bucătăria era așezată într'o clădire separată, în fundul ogrăzii, nu departe de grajduri. Aveam doi bucatari pentru masa de sus și unul pentru masa de jos, adică cei dintâi pentru noi, celalalt pentru slugi, bine înțeles toți țigani. Domiciliul statornic al celor dintâi era la Căiuți. Făceau serviciul cu rândul, schimbându-se în fiecare săptămână. Asemenea și vezetcii, având fiecare să îngrijască de câte patru cai, făceau serviciul tot cu rândul, numai o păreche de cai, *de dârvală*, rămâneau la Pralea în permanentă. Curtea și ograda erau încunjurate cu un zaplaz de lătunoaie, din afară de care se vedeau razamate grămezi de draniță și de șindilă.

Spălătoria era la Căiuți, de unde se aduceau albiturile de două ori pe săptămână; la Pralea

era numai una rudimentară. Asemenea și camera era la Căiuți, unde sta cămărășita, *mama Marghioala*, o fostă domnișoară de onoare de altădată a buucăi, căsătorită acuma cu vatavu! de ogradă, Iorgu Iordăchescu, un om de treabă, neboierit, dar unul din cei mai mari ruinciunoși ce i-am cunoscut în viața mea. La Pralea era numai o cameră fragmentară de care îngrijia soția vatavului de acolo, *mama Tasiuca*.

Dacă exteriorul casei noastre dela Pralea era destul de primitiv, mobilierul îi era departe de a fi mai ales. Afară de *crivaurile* tatei și a mamei, de lemn de nuc lustruit, fără nici un ornament, de vr'o două dulapuri de mahon, aduse aceste, din mobilierul tatei, dela Căiuți, foarte sumar și acela, de un foarte frumos clavir Pleyel, cu coadă, al mamei, de un dulap de mahon, cu ușă brodată și de vr'o două mesuțe, absolut tot: paturi, scrinuri, dulapuri, mese, mesuțe, lavabouri, scaune și scăunase ieșise din mâinile îndemânatece ale stoleriului nostru neamț, Mathes și era făcut din lemn din pădurile noastre. Nu cred să fi existat mai mult de trei jilțuri în toată casa, iar canapelele erau înlocuite prin paturi moldovenesti, peste care erau așazate mindire de paie și saltele de lână, acoperite cu macaturi de cit, însoțite de perine de părete și de cap, acoperite tot cu cit, cum erau și toate perdelile. Locuința și mobilierul înfătoșau o icoană destul de exactă a stării unei așazări de colon din Canada sau din Statele-Unite în veacul al optsprezecelea.

Satul Prealea fusese întemeiet în vremea lui Ioniță Sturdza, de bunul meu, hatmanul, cu oameni adunați, pentru o a treia parte din regiunea muntoasă a ținutului Putnei, iar pentru două părți din Unguri secui aduși de peste graniță,

din comitatul Trei Scaune. Cei dintrăi ocupau partea din sus a satului, numită din această pricină: *la Moldoveni*, cei de ai doilea partea de jos, numită *la Ungureni*. Aproape toți sătenii vorbeau amândouă limbile, mulți erau, cum mai sunt și astăzi, gusați.

Niște ființi care jucau un rol însemnat în viața dela Pralea erau urșii. Din pricina defrișării unor întinse întinderi de păduri, samantate pe urmă cu păpușoi, unele de tata și altele de țărani, și a tăierii altor întinderi pe care crescuse acum niște țihle impenetrabile, aceste dihanii găsisiau acolo, cu începere dela sfârșitul lui Iulie, o cameră bine aprovizionată pe lângă culcușuri ce le puteau crede tefere. Păpușoi și vitele locuitorilor satelor de pe împrejur aveau prin urmare foarte mult de suferit din pricina acelor fiare, mai cu samă acele ale bieților Prăieni.

Țin bine minte cum, într'o seară dela începutul toamnei anului 1857, după căderea nopții, eram adunați, cu mic cu mare, pe cerdacul dând înspre ograda din față, culcați pe niște saltele așazate pe scândurile acului cerdac, iar în fața noastră, în ogradă, ardeau focuri de baligă pentru a ne apara de țânțari. Pe lângă tata și mama, mai erau cu noi moșii noștri, Lascăr și Mitică, precum și musafiri veniți pentru vânat. Deodată auzim, par'că veniau din a doua ogradă, niște strigăte de:

— Săriți, oameni buni, săriți că mă mănâncă ursul! Nu mă lasați! Nu mă lasați!

Tata, moșii mei, musafirii, vataful Iancu, au pus mâna pe puști și au alergat înspre locul de unde porniau strigătele. Dar Iozef, despre care voim vorbi mai jos pe larg, a cărui casă era megieșă cu ograda de unde porniau strigă-

tele, a apucat înaintea lor, căci a avut numai să sară peste gard. Ajuns acolo, a văzut un om ferindu-se de un urs voinic de ale cărui îmbrătoșări scapa numai multămită prezenței de spirit a socru-său, un meșneag olog, care arunca într'una în urs cu tăciuni aprinși ce-i lua dintr'un foc mare, arzând dinaintea lui. Ursul mai era foarte stingherit în mișcările lui de un cățaluș care neconținut îl apuca de labele de dinapoi. Dihania se apropiase foarte încet și, când l'au auzit mănecând și mormăind, stăpânul ogorului a avut imprudența să arunce într'însul cu o bucată grea de lemn aprins. Se vede că lovitura astfel primită de urs l'a durut, căci îndată s'a răpezit la om, iar acesta a început să fugă și să strige. Cum a auzit glasurile acelor care veniau, fiara a dat dosul și a luat-o la sănătoasa prin păpușoi, dar Iozef a avut vreme să aprindă într'însul, nimerindu-l drept în inimă.

Altădată, în acelaș an, erau la noi un număr de musafiri cu care mersesem, în mai multe trăsuri, să prindem păstrăvi în pârîul Căiuțul Mare și în niște heleșteie din pădure, la câțiva kilometri de sat și ne-am întors pe când era încă ziuă. Deodată vezeteul trăsुरii din cap, în care se găseau mama și cu o vară a ei, iar eu eram pe capră, oprește caii și, arătând cu biciul peste pârău, zice întorcându-se către mama:

— Ursu!

Ne uităm cu toții în direcția arătată și vedem peste pârău, pe o ridicătură de stâncă lată, în formă de podiș, la vr'o șasezeci sau optzeci de pași de noi, o căruță desjugată, plină de păpușoi culeși dintr'o curătură de mai la deal și, pe dânsa, un urs mănecând păpușoi fără ca prezența noastră să-l fi îngrijit. Numai după ce toate

trăsnirile s'au oprit și ocupanții lor au început să-și comunice părerile cu glas din ce în ce mai ridicat, văzută-am că Martin se dă jos încet din căruță, apucă cu pas liniștit la deal și dispăre în pădurea care se întindea până la acea stâncă.

Iozef Gnadț despre care am vorbit mai sus, era un neamț născut în anul 1818, la Luisental, în Bucovina. El venise în țară cu tată-său, bătrânul Fritz Gnadț, de care nu țin minte, cu trei frați și cu două surori, în însușire de lucrători speciali la *Hutta*, adică la fabrica de sticlărie înființată pe moșia Grozeștii de cneazul Dumitru Cantacuzino, acel care, ceva mai târziu, a păcălit atât de groaznic pe Lascar Bogdan, cu prilejul vânzării acelei moșii. Nu știu pentru ce anume temeiul acea familie de Nemți, nefiind multămită la Grozești, a venit la tata și i-a propus să se angajeze la el pentru a fabrica potaș, draniță și șindilă. În schimbul unui preț convenit pentru fiecare *majă* (cântar de 41 de oca) de potaș și de fiecare mie de draniță sau de șindilă. Tata a primit și ei au clădit îndată, în satul Pralea, alături de locul pe care s'a ridicat, mai pe urmă curtea de care am vorbit, o casă mare de vălătuci, după modelul celor nemțești din Bucovina și s'au pus pe lucru cu hărnicie.

Bătrânul Fritz și trei din băieții lui erau niște vânători de frunte și pătimași. Fiul cel mai mare, care se numia tot Fritz, pe lângă că era împodobit cu o gusă uriașă, mai avea și un ochi plin de albeață, totuși era un pușcaș minunat și nu puțini fost-au urșii ce i-a împușcat cu pușca lui cu o teavă. Dar cel mai pătimaș și cel mai meșter era al doilea fiu, Iozef. În cei doi ani cât a stat mama la Pralea, ea a numărat douăzeci și șase de urși uciși de Iozef, dar el împușcase mai

mulți înainte de venirea noastră în Pralea, a tot urmat să mai împuște până în cei de pe urmă ani ai vieții, și a murit tocmai la sfârșitul anului 1907. Se lăuda atunci că a împușcat peste tot mai bine de o sută de urși și nu cred că trecea peste adevăr. Mama îl supranumise *Jules Gérard dela Pralea*. De multe ori scapat-a el numai ca printre urechile acului de ghiarele și de dinții fiarei dar niciodată n'a fost în stare dihania să-l încolțească sau să-l pieptene. Avea un sânge rece admirabil. Era un barbat înalt și zdravăn, dar supus la accese de epilepsie; nici odată însă nu l'a apucat cumplita boală la vânat.

Și fiindcă sînt acuma la capitolul urșilor (asupra căruia îmi propun de altmîntrelea să revin în cursul acestor *Amintiri*), voiu istorisi aici semi-tragică întâmplare cu un urs a lui Costin Rosetti dela Orașa, un văr deparatat al nostru. Vâna sau mai adevărat *bracon* în fundul Prălii cu Alecu Aslan dela Onești. Un urs rănit a venit la el, Costin a tras într'însul și i-a rupt o labă. Ursul care venise înfuriat, s'a înfuriat și mai tare în urma noiei răni primite, s'a aruncat asupra lui Costin înainte ca acesta să fi putut trage al doilea foc și i-a înfipt toți dinții în brațul drept. Apoi l'a apucat în brațe și l'a trântit jos cu atîta putere, în cât i-au sărit toți bumbii dela pantaloni și s'a pus pe el. Costin spunea că numai ușor nu era. Un haitaș, un băetan de vr'o patrusprezece ani, care avea la dînsul un pistol încărcat cu poște, s'a apropiat fără a fi simțit de fiară (căci vîntul bătea Jela urs spre el), i-a pus pistolul în ureche și a tras, iar dihania a căzut moartă pe loc. Cum s'a putut scula în picioare. Costin s'a pus să-și caute bumbii pe jos căci îi cădeau pantalonii. Dar Aslan spunea că în cursul

noptii ce au petrecut-o în pădure, a avut febră mare, căci rănila făcută de dinții ursului erau adânci. Întâmplarea mi-a fost povestită de însuși Costin de repetite ori.

La Pralea veneau să ne vadă, vara și toamna, număroase rude și cunoștinți dela Iași și din toată țara; vânătorile de urși atrăgeau, mai cu samă toamna, pe cei mai de frunte vânători ai țării.

Intre alți musafiri îmi aduc aminte de Costache Negri, de Vasile Alexandri, de Iorgu Radu, de Manolache Costache Iepureanu, de Iancușor Canta, de Zizin Cantacuzino, de enezul Alexandru Cantacuzino, aceștia toți prietenii intimi ai tatei, apoi de bunul Costică Șutu și de Alecu Aslan dela Onești, amândoi niște vânători vestiți, de doamnele Catinca Negri, Zulnia Sturdza, Smărăndița Rosetti (atunci căsătorită cu Mihăiță Jora), Efrosina Bogdan dela Grozești, Zoe (Zouzou) Sturdza (atunci căsătorită cu Zizin Cantacuzino), Smărăndița Catargiu cu fiică-sa, Maria fostă Obrenovici, mama lui Milan al Serbiei, și alții și altele, mulți și multe.

Doă figuri originale erau *Maestro* Gallea și Silvestru Pascual. Cel dintâiu era un Maltez, *maestro di canto*, barbat în vârstă, căsătorit cu o femeie, italiancă și că, cumplit de rea. Pentruca să scape de dânsa, culegea peste an, pentru timpul verii, cât mai multe invitații prin casele boieresti dela țară, în care stăpânele sau fiicele lor cultivau cantul, le acompania pe clavir și le dădea povețe în exercițiile ce le făceau, achitându-se astfel de ospitalitatea de care se bucura. Bine înțeles că, în cele mai multe case, la plecare, elevele lui îi puneau în buzunar un fișic de galbeni pe care îl primia cu o mulțămire discretă. Era

un om foarte detreabă și foarte bine crescut, înzestrat cu un apetit formidabil, dar fricos ca un iepure. Cu prilejul unui accident la trăsura în care maestrui se afla cu mama și cu altă doamnă, aceia bătrână, tata, care venia calare alături de trăsură, dându-se jos pentru a ajuta pe vezeteu să lege răzorul ce se rupsese, rugându-se de maestro Gallea să-i ție calul, viteazul copil al Maltei a răspuns că nu știe și se teme, calul fiind foarte vioiu, să nu-l lovească cu piciorul. Și mama care ținea hăturile celor patru cai înhamăți înaintași ai trăsurii, a trebuit să mai ție, tot ea și acest al cincilea cal. În mine, care stăteam pe capră, nu avea nimeni încredere, ceiace țin minte că m'a umilit cumplit.

Silvestru Pascual era un Spaniol dela Valencia pe care mama îl bănuia că este jidov. Era și el profesor de canto, dar mai ales vânător pătimaș. A avut norocul să ucidă, la Onești, în aceeași bătăie, o ursoaică cu amândoi puii ei. S'a lăsat de muzică pentru a se ocupa de agricultură, intrând în calitate de vechil la principele Wittgenstein, la Fântânele¹⁾. Relațiunile lor s'au stricat ră-

1) Principele Emil de Wittgenstein-Berleburg, din familia mediatizată germană cu acest nume, fusese de tânăr crescut ca paj la curtea împărătească din Rusia, și intrase în serviciul militar rus, unde a înaintat răpede până la gradul de general. A făcut campanie în Caucaz, împotriva Cerchezilor și, în anul 1863, în Polonia, împotriva răsculaților lui Langiewicz. Era căsătorit cu Pulcheria Cantacuzino-Pășcanu. Bărbat frumos cu forme elegante de curte, avea obiceiuri de *obachtă* (corp de gardă).

Soția lui, Moldovancă de neam mare, fire nobilă, deosebit de frumoasă, de cultă și de distinsă, a fost din această cauză cât se poate de nenorocită. A suferit în tăcere urmările căsătoriei pripite care o legase de un bărbat atât de nevrednic de ea, dar o boală, incurabilă atunci, însoțită de supărarea ce i-o pricinuia purtarea soțului, au dus-o de tânără în mormânt. A avut o fiică, căsătorită

pede, principele a acuzat pe Pascual de necinste, iar Pascual îl numia: *Neamț cărpănos* și zicea că i-ar fi reținut pe nedrept leafa ce i se cuvinea pentru vremea cât slujise, trăsura și caii. Pe urmă, fiind lipsit de adăpost, a stat o iarnă întreagă la noi, la Căiști.

În al doilea an al șederii noastre la Prălea, când eu eram în al patrulea al vieții, m'am amoroizat pentru întâia oară. Obiectul dragostei mele era frumoasa morăriță, Rada, căsătorită cu Neculai Ursul, cel mai mare bețiv din sat (și aproape toți Prălenii erau niște bețivi de frunte). Am istorisit aiurea cum, văzând odată pe Neculai Ursul maltratând pe Dulcinea mea sub terasa noastră, am sărit jos și l'am lovit în cap cu stratul pușcuței cu țeava de tinichea ce o aveam în mână și cum, de beat ce era, a căzut în glodul de o palmă care acoperea drumul, prinzându-mă sub dânsul, iar hainele mele cele noi și albe s'au făcut de batjocură. Cum Rada m'a luat în brațe și m'a dus acasă cașicum acolo, tata, în loc să mă felicite pentru vitejia ce o arătasem, mi-a administrat o corecțiune exemplară.

Mult mai târziu aflat-am că acea morăriță, care era într'adevăr de o rară frumuseță, avea succese mari, serioase acele, cu alți membri ai familiei mele, moși burlaci și văduvi, veniți la vânat sau în vizită la noi. Mi s'a povestit despre sieste făcute în după amiezile calde, într'o poiană frumoasă, pe covoare duse acolo într'adins, dela care sieste morărița era nelipsită, probabil pen-

cu principele de Schönburg-Waldenburg care la rândul ei, a dat naștere la doi fii și o fată căsătorită cu principele de Wied, fostul rege al Albaniei.

Dela principele Emil de Wittgenstein avem un volum de scrisori interesante, în limba franceză, publicate de fică-sa.

tru a apara de fațari pe sericitul meu rival. Aceste sieste au dat chiar roade: o fiică care a avut prostul gust să nu lăse trăsăturile fine ale mamei ci acele, frumoase dar bărbătești, ale tatălui și poate chiar mai accentuate decât ale acestuia.

Anci văzut-am, spre marea mea mierare, pe cea dintâi femeie îmbracată bărbătește. Moșu-meu Mitică venise la noi cu fiică-sa, mai mare decât mine cu un an și cu guvernanta acesteia, o nemțoaică care îngrijea foarte bine de fetița ramasă orfană de mamă. Se zicea că nu îngrijește numai de copilă. Fapt este că mergea noaptea la pândă, la urs, împreună cu moșu-meu și cu lozef și se mai îmbraca bărbătește chiar când făcea plimbări împreună cu noi.

A venit să ne vadă la Pralea și Lunica, cu trei domnișoare de onoare, două țigance, un vezeteu, un fecior, și un rânduș. Această lume s'a adăpostit în Pralea după puțină vreme. Mi-aduc aminte că, de câte ori domnișoarele de onoare nemulțămiau pe bunica, ea le pune să se lege cu o sfoară de un picior și de pat, ținându-le astfel cu ceasurile. Dar n'a stat decât puțină vreme cu noi.

În Iunie 1857 am petrecut o lună la Slănic, dar întâmplările acelu sezon de băi sunt cam șterse din memoria mea sau se confundă cu acele ale sezonului petrecut acolo în anul următor și despre care voi vorbi mai pe larg tot în acest capitol.

În August al acelu an am găsit odată pe mama în salon, răsturnată pe divan și plângând cu hohot. Am întrebat-o, îngrijit, ce are, dar deși am repetat întrebarea ea nu mi-a răspuns, urmând să plângă tot atât de tare. Am luat-o de gât și am sărutat-o, dar ea s'a mărginit să mă mângâie ușor pe cap, făcând semn cameristei

sale, care i aducea o basma, să mă iee din odaie.

— O murit Vodă, răspuns-a Anica la întrebarea mea.

Primise vestea pe neașteptate, pe când tata era la câmp, printr'o depeșă adresată lui, trimasă prin înadins curier dela Târgul Ocnei sau dela Bacău și pe care ea, izbită de o presimțire subită, o deschisese.

Iubia mult pe părintele ei, care-i ținuse loc și de mamă și a căruia fiică preferată era. De mai bine de un an de când era despărțită de el, gândul ei rămăsese nedesțipit de părintele iubitor și înțelept care veghiase asupra copilăriei sale, de sufletul bun și nobil pe care nimeni nu-l putea cunoaște fără a-l iubi, de domnul blând, generos și patriot de care cu drept cuvânt era mândră. Și multă vreme s'a mai trădat durerea ei prin crize de lacrimi, când era sau se credea singură și prin expresiunea de jale a privirii sale.

Tot în anul 1857, am mers în ziua de Sfântă Maria Mică, tata fiind la Iași, la Rădeana, unde mama voia să vadă pe o prietenă a ei, Zinca Donici, care se afla în vizită la cumnatu-său, Manolache Donici, stăpânul Rădenei. Am lunecat atunci în salonul bine ceruit al acelei curți, căzând cu ciolanul glezai celei drepte pe cucoșul puștei mele, a acelei cu care loviseam în cap pe Neculai Ursul, și ciolanul a crăpat. Vă puteți închipui țipetele mele. Mi s'au pus comprese și ne-am întors la Pralea, cale de 18 kilometri. Ajunși acolo, de oarece nu puteam călca de loc cu acel picior, s'a trimes îndată după baba Smunciloaia, din satul Blidari, tot pe moșia noastră, care babă era vestită pentru chipul în care îndrepta picioarele și brațele serintite. Baba a declarat că piciorul meu este serintit și, pentruca

să mi-l îndrepte, a început să-l tragă, ceiace mi-a scos din gură țipete și mai cumplite decât până atunci, țipete de astădată justificate căci durerea astfel pricinuită numai mică nu era. A doua zi, mama văzând că piciorul mi se umflă mai tare și că durerile sporesc, a făcut răpede pregătiri de drum și a plecat cu mine și cu Anica la Căiuși. Acolo am luat cai de poștă și am plecat la Iași, în careta cea verde a mamei, ea șazănd în stânga, lângă gîam, eu culcat pe restul scaunului, cu o perină sub cap și cu capul pe genunchii ei.

Imi aduc perfect aminte de peripețiile acestui drum. Pe capră șădeau Arnăutul cel bătrîn, Pavel, care avea casa lui în capătul dela vale al târgușorului Căiușu, cu fustanelă, cu poturi, cu cialma pe cap, cu o păreche de pistoale cu cremene urieșe și cu un iatagan în brâu, avînd lângă el pe Anica, căci în caretă erau numai două locuri.

La fiecare poștă sau jumătate de poștă, îndată ce surugiii opreau caii, Arnăutul și cu Anica se cădeau jos și veniau la oblonul stîng al cupelei să întrebe dacă avem nevoie de ceva. Seara am mâncat din niște provizii luate de acasă, dar nu ni era foame nici mamei nici mie. Nu mai simțiam dureri decât la hopuri, dar piciorul îmi era cumplit de umflat: n'am închis ochii toată noaptea.

Nu ne facem astăzi ideie de răpegiunea nimitoare și de farmecul acestor călătorii de altă dată cu poșta. Caii, mai ales când surugiii aveau nădejde de un bacșiș bun, nu ieșeau din fuga cea mai nebună; acei cai cît niște mâțe, totdeauna necesălați, prăpădiți de slabi, într'adevăr că: „se așternoar drumului ca și iarba câmpului la suflarea vîntului”. Se opreau numai la jumătate de poștă, iar când poșta era mică, nu

stăteau decât la poștă. Acea repeciune procura acelor care aveau parte de ea într'o trăsură îndă-mânatecă, leganați pe răzoare bune, o adevarată simțire de voluptate, o stare psihică ținând mijlocul între vis și beție, imaginația și simțurile mai fiind stimulate de sunetul tălăncilor, de pocnetele bicelor și de lungile și ascuțitele strigăte de *hiiii-hăt!* ale surugiilor. Mai ales noaptea, pe lună, când drumul nu era din cale afară grunzuros și plin de hopuri, acest mod de locomoțiune a lasat tuturor acelor care au avut parte de el o amintire neștearsă. La vr'o două poște, când Ar-năutul a aratat *podorojna* și a cerut cai, căpitanul de poștă a răspuns că nu sunt cai, nici în grajdii și nici la imas, toate *tacâmurile* fiind pe drum. Inșă, în urma câtorva cuvinte zise căpitanului de poștă, din poronca mamei, de Anica, el s'a bătut pe frunte par'că deodată și-ar fi adus aminte de ceva și a strigat *chehaiei*: (primului surugiu):

— Măi Grigore, uitam că *tacâmul* lui Bălălău și a picinlui o sosit de vreme asară. Incalecă fuga, du-te la imas de-i adă. Țiganiii sunt amân-doi la câmp cu caii.

Și *chehaia* încăleca și pleca îndată la imas ca să prindă caii cu srecanul. Am așteptat un ceas, poate un ceas și jumătate în liniștea nopții, a frumoasei nopți de toamnă, a cărei liniște era tulburată numai de cântecele greierilor din iar-bă, de răcăitul broaștelor, din vr'o baltă apropiată și de latratul vr'unui câne în departare.

Deodată auzitu-s'au de departe strigăte prelungite și pocnete de biciu.

— Vin caii! zis-a mama, de acuma plecăm!

Dar se înșala: erau alți călători ca noi, cărora căpitanul de poștă li servia aceeași poveste ce

ne-o servise și nouă, adăugând că așteaptă de pe imasă pe singurii opt cai ce-i mai are și care trebuie să plece cu noi. Poate că dacă călătorii sosiți acum ar fi avut voința și putința să împingă în palma căpitanului de poștă bacșișul pe care îl făgăduise Anica din poronca mamei, el și-ar fi adus aminte că la imasă se mai găsește vr'un *tacâm* sau chiar două. Dar ceilalți călători nevrând sau neputând să facă asemenea jertfă, au ramas fără cai până după plecarea noastră. Din pricina acestor două opriri prelungite în aceeași noapte, răsăritul zorilor ne-a găsit deabia pe podul Moldovei, la Roman și zguduiturile pricinuite de trecerea roților peste grinzile necioplite și neînțepenite ale acelu pod, care se ridicau sub roți în urma trăsurii, m'au făcut s'o duc într'un țipet până la celălalt mal. Pe la prânzul cel mare am ajuns la o poștă a cărei casă și grajdiuri erau lângă biserică, iar când ne-am oprit, se vedea strânsă înaintea bisericii, o mulțime de țarani și, în mijlocul lor un gulerat, cu sabie la șold și mai mulți *cazaci*, cum li se zicea atunci sluitorilor care, puțin mai târziu, s'au numit *dorobanți* și, mai târziu când acest nume s'a rezervat infanteriei teritoriale, au primit acel de *colarași*. Din acea gramadă se auziau țipete sfâșietoare și vaiete. Mama a peroncit Arpăutului să meargă să vadă ce este. Dar, mai degrabă decât el, ne-a adus lămurire Anica care schimbase câteva cuvinte cu soția căpitanului de poștă.

— Măria Voastră, povestit-a ea, țararii de aici s'au burzului în săptămâna trecută împotriva posesorului care-i grozav de jacaș și-i încarcă cu nunca. Ei au bătut pe un fecior boieresc, iar acum a venit privighitorul cu zece *cazaci*, cu

poroncă dela ispravnic să pue pe cei mai obraznici din ei jos și să le tragă câte cincizeci până la o sută de nuiete sau de bice.

La auzul acestei vești, frumoasa față a mamei s'a făcut deodată albă, ochii i-au scânteiet și a făcut o mișcare cașicum ar fi vrut să se dee jos din trăsură, dar s'a așazat îndată la loc și au poididit-o lacrimile. Iubiam peste tot pe frumoasa, buna, blânda mea mamă; văzând-o că plânge, am izbuenit și eu în lacrimi și am vrut să mă arunc la gâtul ei, dar acea mișcare pricinuindu-mi o durere cumplită la piciorul beteag, am căzut înapoi pe genunchii ei cu un țipet de durere. Mama plecându-se asupra mea, a început să mă sărute, iar eu, apucând-o de gât, mi-am lipit fața de fața ei; vreme de o clipă bună am plins amândoi în tăcere. Apoi mama mi-a așazat iar capul pe genunchii și, mângâindu-mă, mi-a zis:

— Tu, dacă mă iubești, când îi fi mare, nicio dată să nu bați și nici să pui să bată pe țărani sau pe slugi sau pe orice om mai slab decât tine. Bataia este un mare pacat și o mare mișelie.

Având destul de des parte, dela tata, de certări, de altmintrelea bine meritate, n'am nevoie să spun că eram un adversar convins al bătăii și că din fundul inimii am făcut mamei făgăduința ce mi-o cerea.

— De-am pleza mai răpede de aici, zise atunci mama. Anico! spune chehaiei că dau bacșiș îndoit dacă înhamă caii mai răpede!

Dar în acea clipă țipetele au încetat și s'au văzut, venind spre trăsura noastră, privighitorul, urmat de Arnăutul nostru, după care se luase vr'o douăzeci sau treizeci de țărani: bărbați, femei și copii. Privighitorul s'a oprit dinaintea o-

blonului deschis al caretei și, scoțând șapea din cap, s'a închinat adânc, rostind un răsunător:

— Sărut mâinile, Lumânarea Voastră!

Mama răspuse cu o închinăciune de cap care numai amabilă nu era.

— Lumânarea Voastră nu mă mai cunoașteți? mai întrebă guleratul.

— Nu, răspuse mama scurt.

— Am fost paj ia Înălțimea Sa: numele meu este Danu.

— Imi aduc acuma aminte de dumneta, dar nu în bine, răspuse mama cu un aer de adânc dispreț. Ai fost dat afară dela Curte fiindcă aghiotantul de jurne, care bănuia că ești un șpion în slujba dușmanilor Domnului și te urmăria de aproape, te-o prins scociorând în hârtiile de pe biuroul lui Vodă. Ai fost răsplătit de acei pentru care tradai pe stăpânul a cărui pâne o mâncai cu slujba de privighitor și acuma te-ai făcut calăul ocolului în capul căruia ai fost pus. Rușine să-ți fie!

Și mama a închis oblonul cu putere, mai trăgând în sus și giamul care era scoborît. Iar zgomotul făcut de oblonul și de giamul ce s'închi-deau au împiedecat să s'audă răspunsul privighitorului, care a ramas în fața trăsुरii, cu șapea în mână și cu un aer din cele mai plouate. Arnăutul și Anica se suise pe capră și am plecat aproape îndată.

La jumătatea de poștă următoare, Anica ni-a povestit că, după cât i se spusese de femeia căpitanului de poștă, posesorul acelei moșii, cumplit de jacaș față de țarani, era un om de casă al ispravnicului și foarte ocrotit de el, iar pe privighitor îl ținea de fân, de grăunțe, de vin, de lemne și de câțiva galbanași. Am ajuns la Ieși în

acea zi, pe la căderea nopții și am tras la bunica, în vechea casă părintească din ulița Goliei, unde am găsit pe tata care de loc nu se aștepta la venirea noastră.

Chiar în aceea seară am avut parte de o spaimă grozavă, căci s'a adus, pentru ca să mă examineze, pe doctorul Russ, vestitul chirurg și eu știam că el este acel care taie brațele și picioarele oamenilor și mi-am închipuit că și mie are să-mi taie piciorul. Nu voiam nici în ruptul capului să-l las să pue mâna pe mine și a trebuit ca tata și mama să mă ție, pentru ca chirurgul să mă poată căuta. Din cauza unflăturii, Russ numai a doua zi a putut declara că nu am decât o *fe-lură* a ciolanului gleznei și că trei săptămâni de îngrijire mă vor restabili cudesăvârșire, prezicere ce s'a realizat în totul. Dar câtă vreme am stat în Iași, frica de Russ și de tăierea piciorului nu mi-a trecut cu desăvârșire și de câte ori venia, adică în fiecare zi, mă apuceau fiorii la vederea acelui barbat, mic la stat, grasuț, înflorit la față, ras, cu ochii deosebit de vii și de veseli și vesnici surâzând.

Doctorul Ludovic Russ era un Curlandez, venit în vremea lui Mihail Sturdza numai cu diploma de doctor în chirurgie și mamoș. De la început s'a semnalat ca un chirurg emerit și, cu prilejul nașterii fiului ce l'a avut primul Domn regulamentar din căsătoria lui cu Smaranda Vogoridi, când Russ, muțămîț micimii mîinii lui, a izbutit să facă Doamnei o operație ce n'o putuse face alt medic, a capatat vază mare și de atunci s'a bucurat atît de favoarea domnească cît și de aceea a întregii boierimi. Dar unii din colegii lui îi făceau șicane fiindcă nu era doctor în medicină. Atunci, obținînd un concediu, s'a dus la Viena

de unde s'a întors după câteva luni cu diploma de doctor în medicină. ceiace a pus capăt tuturor bârfelilor. A ajuns la o situație cum n'a avut-o niciodată alt medic în Moldova. Avea o diagnoză minunată; a făcut, deși septuagenar, întreaga campanie dela 1877 și a stârnit admirația rușilor prin îndămânarea cu care făcea operațiunile cele mai grele. El era una din figurile cele mai populare ale Ieșului și chiar ale întregii Moldove. Totdeauna era vesel și bine dispus, bun la inimă, gata să dea aceleași îngrijiri celui sarac cași celui bogat, căuta gratis toată sărăcimea orașului. Când, la adânci bătrânețe, s'a săvârșit din viață, Ieșul întreg l'a petrecut plângând, la ultimul locaș. Faptul că până la sfârșitul vieții a ramas un fervent admirator al sexului frumos de loc nu i-a micșorat popularitatea.

Mai eram căutat și de alt medic, de Tântăreanu, atunci colonel, medic șef al miliției, cu care trăiam mult mai bine decât cu Russ, întâiu fiindcă nu avea specialitatea să taie picioarele și brațele și apoi pentrucă mă făcea să rîd și mă învăța să fac *șmotru*, cuvânt care însamna mînuirea armelor, aceasta bineînțăles îndată ce am putut să mă țin pe picioare. Dar în curând după aceia Tântăreanu, care era ardelean (el se iscălia: Cenceran), și de mult se deda beției, a siluit pe propria sa fiică pe când el se afla în stare de desăvârșită ebrietate. Denunțat de membrii familiei, a fost judecat, osândit, după ce a fost degradat, la cinci ani de muncă silnică pe care i-a și făcut în castelul dela Târgul Oanei.

Tot cu prilejul acelei săderi în Ieși, am făcut cunoștință și prietenie mare cu Cuza. El iubia foarte mult copiii, se juca bucuros cu ei și știa de minune cum să li se facă plăcut. Aveam o adevărată pasiune pentru el.

Prin Octombrie ne-am întors la Pralea unde am stat toată iarna.

Avusesem până atunci o bonă, elvețiană-franceză, numită Antoineta. Era tânără, drăguță, veselă, blândă și o iubiam foarte mult cu toții, dar se vede că viața la Pralea i-a părut din caleafară plicticoasă și singuratecă, căci n'a vrut să mai stee. A fost înlocuită de o Săsoaică bătrână din Brașov, femeie care fusese relativ bogată, dar își pierduse totodată și barbatul și averea. Se numia Regina Dick, iar noi o numiam *mama Reghina*. Avea pe fiica ei mai mare ca ajutoare. Ne îngrijia foarte bine, era blândă cu noi, o iubiam. Ea ni-a dat cele dintâi noțiuni de *Istorie Sfântă*, tot ea ni-a desvăluit existența unei lumi mai civilizate decât cea din primitivul și minimul nostru orizont.

Un musafir pe care-l aveam des la Pralea era Părintele Zosim dela mănăstirea Moșinoaia. El se numise altădată căpitanul Zaharia Vântul, din ținutul Codrului, în Basarabia. Fusese oștean în Rusia și la sfârșitul veacului al optsprezecelea, ajunsese la gradul de *porușnic* (locotenent) într'un pole de dragoni moldoveni. Dar mai slujise și sub poroncile bunului meu, ca oștean într'o mieă ceată de călăreți trimasă de Ipsilant lui Coburg, pentru a-i servi de călăuze în campania puțin glorioasă făcută de acest general austriac în țările noastre împotriva Turcilor și a lui Mavrogheni, Domnul Țării Românești. Pe urmă, când bunul meu a fost însărcinat de acelaș Ipsilant, devenit Domn al Țării Românești, eu slujba de *mehmendar* (purător de grijă) al taberei turcești, când oștile împărătești asediau pe Pasvantoglu în Vidin, Zaharia Vântul i-a adus o ceată de cincizeci de flăcăi voinei din Co-

dru și din Soroca, care au făcut slujbă minunată în escortarea proviziunilor și a munițiilor.

După ieșirea lui din slujba ostășească, Zaharia Vântul se căsătorise din dragoste cu o fată neobișnuit de frumoasă, cu care vreme de șapte ani, a dus traiul cel mai fericit. În ziua însă, în care împliniau șapte ani de căsătorie, a văzut pe soția lui și pe cei doi copii ce-i iubia la nebunie, loviți de trăsnet în livadă, sub ochii lui. În urma acestei nenorociri, a stat nebun, vreme de mai multe luni. Indată ce și a revenit în fire, a trecut Prutul și s'a călugărit la schitul Moșinoaia la vr'o zece kilometri de Pralea, unde era atunci igumen un moș al său. Am istorisit aiurea ¹⁾ mai multe amărute din viața părintelui Zosim și ce musafir bine venit era el pentru noi, copiii, la Pralea. Era un povestitor neîntrecut și știa nenumarate povești, care de care mai frumoasă, cele mai multe raportându-se la întâmplări în legătură cu istoria țării. Spunea că ține cea mai mare parte dintr'insele dela un moș al lui, călugăr în mănăstirea Șaba din Basarabia, care-l crescuse. Părintele Zosim era un adevărat sfânt: dădea cel de pe urmă ban saracilor și deschisese la mănăstire o mică școală de băieți, în care strângea copii de țărani pe care îi învăța să citească, să scrie și să socotească, bine înțeles în mod cu desăvârșire gratuit, mai îmbrăcându-i și hrănindu-i pe socoteala lui de câte ori părinții nu aveau cu ce. A murit la vrâsta de o sută de ani, în iarna anului 1870—1871.

În primăvara anului 1858, mama a pierdut în sfârșit rabdarea și, într'o bună dimineată, nemai voind să aștepte sosirea stâlpilor de fontă din

1) Vezi *Părintele Zosim în Povești Moldovenești*.

străinatate și folosindu-se de o absență prelungită a tatei la Iași, s'a mutat cu toată casa la Căiuți. Imi aduc aminte, par'că ar fi astăzi de multe amărunțimi ale acestei mutări. Tin bine minte cum, pe platoul numit Rateșu, imediat înaintea să ne scoborim în șesul Trotușului, am întâlnit *piatra cea mare*, o piatră lată urieșă, ce se aducea din pârâul Popenilor, pentru grădina dela Căiuți, trasă de douăzeci și opt de părechi de boi.

Curtea dela Căiuți fusese clădită cu vr'o doisprezece ani mai înainte, de tata, în vremea văduviei sale, pe locul unor livezi și grădini cumparate dela niște răzăși din satul Căiuțul, în mijlocul târgușorului cu acelaș nume, înființat de bunul meu, hatmanul, în vremea lui Ioniță Sturdza, pe temeiul unui hrisov al lui Scarlat Calimah.

Până atunci *curtea*, în care șădeau bunul meu și tata când veniau la Căiuți, era o clădire de vâlătuci, amestecată pe ici și colo cu părți de zid de cărămidă, cuprinzând cinci încăperi, din care una foarte mare și, în fața despre târgușor, un cerdac larg, cuprinzând toată lungimea casei, la care te urcai prin două trepte din ulița târgului și care uliță alcătuiseră șloahul cel mare între Adjuș, Târgul Oenei și granița Ardealului. Noua curte s'a ridicat în fața acestei *hojdeuce*, de care îmi aduc aminte numai în stare de putregiune și pe care am daramat-o eu la 1877.

Curtea cea nouă a fost clădită mai ales în lipsa tatei, de un vechil leah ce-l avea atunci, numit Mokrenski. Acesta, din pacate, avea o mare influență asupra tatei care își făcea mari iluzii despre cunoștințele lui agricole, economice și tehnice, cași despre onorabilitatea lui. Acea clădire l-a costat sumi enorme și nu este nici bine

clădită, nici îndămânată nici frumoasă. Mai întâi, nu știu pentrece, rândul de jos a fost ridicol de puțin ridicat: înălțimea odărilor dintr'însul întrecând numai cu puțin doi metri. Apoi grinzile pe care s'a așazat podeala rândului de sus au fost prea subțiri și s'au așazat la prea mare depurtare una de alta, astfel că, îndată ce noi, copiii, alergam, săriam sau ne mișcam sus în chip mai vioiu, se cutremura podeaua în toată casa, dându-ți impresia unui cutremur. Apoi este lipsită de coridoare de legajare și camorile nu sunt independente una de alta. Din dos, despre grădină, adică despre miază-noapte, era și probabil mai este un balcon și dealungul rândului de jos și dealungul acelui de sus, îngust la capete, dar lățindu-se bine la mijloc, susținut, sus, de stâlpi rătunzi, jos, de stâlpi scurți, groși și patrați.

Dacă casa lasa mult de dorit și, cu toate dimensiunile ei, era neîncăpătoare, căci de toate erau numai douăzeci și șase de încăperi, cu antreturi, cu coridoare, cu ești de scări, cu privați, cu bufet, cu *bodroune* (uu feliu de băști) cu tot, grădina era o splendoare și făcea admirația tuturor celor care o vedeau. Nu se putea, în privința mărimii, compara cu multe alte grădini boierești din Moldova, de oarece cuprindea numai patru falci, dar era trasată în chip minanant. Desemnul proiectului fusese făcut de vestitul Sobeck, un grădinar neamț vestit la noi în întâia jumătate a veacului al nouăsprezecelea, dar revăzut și retușat de mama.

Cuprindea două iazuri din care unul mare, cu trei ostroave, legate între ele prin poduri și mai multe poduri pe partea de pârâu abătut din apa Căiuțului Mic care alimenta cele două iazuri și

o cascadă, mică, dar foarte pitorească. Florăria era, ca clădire, foarte primitivă, dar conținea o sută douăzeci de alămâi, portocali și chitri, pe lângă numărøși alți arbuști de lux. Din pricina climei umede și adăpostite a localității, copacii plantați sub ochii mamei, în anul 1851, erau, cu șapte ani mai târziu, urieși și grădina era de pe atunci o frumuseță, admirată de toți acei care o vedeau.

Dealtmintrelea toată acea parte a văii Trotușului, cu pâraele Căiuțul Mare și Căiuțul Mic, cu luncile de arini de pe malurile lor și cu marele lunci de pe malul Trotușului, alcătuite din răchiti, arini, plopi argintii și feliu de feliu de copăcei, amestecați cu rîorușcă mirositoare, cu păduricile și tufele de rug și de alți spini de pe corbănila ce se ridicau deasupra satului, spre miazăzi, alcătuiseră o mare grădină, începând dela hotarul dela vale a moșiei Căiuțul și a ținutului Bacău, până dincolo de Gârbovana. Acest colț de țară a fascinat de atunci ochii copilului de patru ani și jumătate, iar icohana lui a ramas înfiptă adânc și cu dor nespus până în ziua de astăzi în inima septuagenarului după o despărțire de aproape patruzeci de ani! Lăcomia neînțeleaptă a unui jidov care a stăpânit câțiva ani moșia Gârbovana, a distrus păduricele de pe coasta dintre târgușorul Căiuți și Podul lui Ștefan, a făcut câmp de arat din frumoasa luncă a Batașniței, iar sălbătăcia și lenea unui regiment de artilerie român, cantonat acolo în timpul războiului ¹⁾ a făcut palancă din splen-

1) Cu toate că, la prea puțini kilometri erau, de amândouă părțile Trotușului, zecimi de mii de fălci de pădure, din care se puteau aduce lemnele de foc cu cea mai mare înlesnire, mai cu deosebire de trupe călări.

doarea de grădină, dar eu, în această clipă, le văd toate așa cum erau în primavara anului 1858!

Am arătat tot în acest capitol că mobilierul tatei dela Căiuți era foarte sumar și el: paturi moldovenesti îmbracate cu cit, scaune, mese, scri-nuri, dulapuri de lemn de brad lustruit și prea puține mobile demne de acest nume. De n'am fi adus cu noi tot ce era la Prălea, n'am fi avut pe ce să dormim. Și această stare de lucruri a ținut doi ani și jumătate, tata amânând din zi în zi a-ducerea mobilierului din casa dela Ieși.

El nu avusese ce să facă când, la întoarcere, ne-a găsit instalați la Căiuți: n'a putut decât să se închine în fața faptului îndeplinit.

În cea dintăiu vară a așezării noastre la Căiuți am mers din nou la Slănic. Întâmplările acestui sezon sunt cu mult mai vii în memoria mea decât ale celui dintăiu. Din pricină că țara era în toiul luptei pentru Unire, cei mulți boieri, mai cu samă acei unioniști, nu plecase aproape de loc în străi-nătate, temându-se de vr'o surprindere din par-tea Turciei și a Austriei ajutate de Anglia. Era deci adunare mare boierească la băi, mulțime de rude și de prieteni de ai noștri, printre care am fost foarte multămit să găsească pe bunul meu prieten, Cuza.

Ocupam casa lipită de sala de bal, cu un mare cerdac dinaintea ei. Îngrijirea mea specială era încredințată mancei mamei, sărdăresei Mar-ghioala Neculau, foarte iubită de toată familia și care șădea la masă cu noi. Însă eu eram cum-plit de neastâmpărat și de neascultător și aveam pretenția să mă primblu liber în tot Slănicul, iar mama nu avea nimica de obiectat, având ca prin-cipiu că copilul, mai ales băietul, trebuie lasat să se desvolte pe cât se poate în libertate, pentru

a capata spirit de inițiativă. Hoinăriam deci toată ziua și mă apucam de toate năzdrăvaniile. Biata sărdăreasă, bine învalită din fire, o ducea într'o neconținută spaimă și mișcare. Am povestit aiurea¹⁾ cum, într'o sară, din îndemnul lui Cuza, care o găsia din cale afară veche, am dat foc colibei în care cântau muzicanții, spăriind strașnic o păreche îndrăgostită care, negândindu-se la asemenea primejdie și având altăceva de făcut decât să se păzască de foc, nu auzise cum am venit la colibă și cum am aprins chibriturile care au dat foc cetinei uscate. Am fost descoperit și am mâncat dela tata o corecțiune din cele mai sfinte. Dar a doua zi Cuza m'a mângâiet, zicându-mi că sînt un viteaz și dăruindu-mi o păreche de epolete, pe care le-am pastrat mulți ani, până ce mi s'au furat acasă, pe când mă aflam în străinătate pregătindu-mi bacalaureatul.

Distraacțiile la Slănic erau balurile care se dădeau într'o mare șandrama de scânduri lipită de casa noastră precum și aprinderea brazilor în fiecare Duminică și zi de sărbătoare. Am asistat și eu la începutul unui bal, permițându-ni-se mie și surorilor mele Ana și Maria să privim până la 9 ceasuri (acele petreceri începeau foarte de vreme). Lumea mare nu dansa, se mulțămia să privească la dansuri un ceas sau două, apoi se retrăgea.

Arderea brazilor se făcea în chipul următor. Se aducea un brad întreg curățit de vârfurile crenșurilor, lăsând la tulpină numai câte o lungime de o palmă sau două. Pe urmă, pe acești craei se leagau împrejurul trunchiului, de sus până jos, straturi dese de cetină, luate de pe 10—12 brazi. Apoi.

1) V. în *Viata Românească* pe Ianuar 1924: *Comisarul Ballor*.

îndată ce înorța bine, se dădea foc cetinei aproape de pământ. Focul se suia răpede, producând miriade de scânteie care acoperiau cerul. Efectul era într'adevăr foarte pitoresc.

În acel an venise mulți Munteni. Cei mulți erau națți, oacheși, cu pielea smolită, purtau lungi favoriți și erau deosebit de buni de gură. Ceiace a făcut ca mulți au să-mi închipui că toți Muntenii trebuie să fie la feliu. Mă scandaliza mult graiul lor atât de asemănător celui al țiganilor satrași dela noi din Moldova. Cu toții erau unioniști înfocați.

Nu țin bine minte dacă atunci sau în anul precedent se afla la Slănic Vasile Mălinescu cu soția lui. El era un patriot și un unionist înflăcărat. În 1848 izbutise să fugă din Iași la reprimarea *buntului* și să ajungă la graniță, la Oituz. Aici se odihnea, încă pe pământul nostru, crezându-se în siguranță, când iaca sosește un ofițer de *slujitori* cu doi *cozaci* pentru ca să-l aresteze. Dar Mălinescu trage cu pistolul pe fereastră asupra ofițerului, rănindu-l greu și scapă peste hotar. Era acuma bolnav greu de ofițică, la Slănic, împreună cu frumoasa lui soție, una din fiicele camarășului Mihail dela saline. Într'o zi mama mă trimete, nu mai știu pentru ce, la doamna Mălinescu. Găsind toate ușile deschise, intru și găsesc pe doamna Mălinescu șazănd pe divan, iar pe soțul ei lungit pe acelaș divan, cu capul pe genunchii ei și... sugând la sânul frumusei femei. Medicii îi recomandase laptele de femeie, ca surrogat pentru ael de măgăriță, ca leac pentru plă-mâni. Ea mai fusese căsătorită mai înainte, cu Pascal Vidrașcu și, rămânând văduvă, o luase Mălinescu de soție. El a murit de altmintrelea în curând. Ea avuse cu întâiul ei soț, un fiu, Ate-

xandru Vidrașcu, care după ce a ieșit din școala dela Saint Cyr, a fost ofiter, întâiu în armata franceză, luând parte la războiul franco-german dela 1870—71, apoi în armata română, făcând acea Independenței noastre și distingându-se în amândouă. Pe urmă a fost deputat și prefect de Bacău. Era un copil deosebit de frumos. Doamna Mălinescu, la Slănic, îl punea pe masă și lumea de față îl întreba cine-i. Iar el răspundea: „Alexandru Vidrașcu. Român verde ca stejarul, democrat și liberal”.

Tot lui Cuza îi datoresc amintirea unui incident care ar fi putut deveni tragic. Luam mesele pe cerdacul casei în care locuiam. Intr'o dimineață, trebuia să fie între zece și zece și jumatate, masa era pusă, se vedeau cocotiere în farfuria de dinaintea fiecărui loc, ceiace înșamna că aveau să fie ouă fierte la dejun. Tata, după obiceiul lui (era un tată foarte iubitor) se muta dela unul la altul din scaunele ce aveau să le ocupăm noi, copiii și făia pentru fiecare fălii înguste de pâine (*mouillettes*), menite a fi mâncate cu ouăle, iar eu priviam la el. Deodată îl văd cum pune mâna la frunte, se scoală în picioare și un șivou gros de sânge i se sloboade din frunte.

La țipetele mele a venit sofragiul, mama și toată casa. S'a adus un lighean în care a curs sângele și mama, care avea mult sânge rece, a legat răpede pe tata la cap cu un prosop mare ce l'a strâns bine și sângele a încetat să curgă. A venit apoi doftorul și a constatat că rana fusese pricinuită de un gloante Flaubert mort, probabil ricoșat de pe vr'o piatră, care gloante îi spârsese o minuseulă arterie de sub păr. Pe câteva ceasuri a avut o vigoasă du-

rere de cap și s'a simțit slab din pricina pierderii de sânge.

Toată lumea a priceput că micul gloante ieșise din pistolul lui Cuza.

Acesta după amiază venind să vadă pe tata, l'am luat eu în primire de pe cerdac și, arătându-i pata de sânge care nu se spalase încă, i-am zis:

— Uite ce ai făcut!

Mama sosind în acel moment, viitorul Domn a capatat un perdaf din cele mai sfinte.

Cuza, care era un minunat trăgător cu pistolul avea obiceiul, în fiecare dimineață, să tragă, din cerdacul de dinaintea locuinții sale, în cortelul verde a cumnatului său, Lambrino, pe care îl făcuse ciur. Se vede că acel gloante, foarte mic ca toți glonții acelor pistoale, ricoșase după ce trecuse prin cortel, pe vr'o piatră, pentru a veni să lovească pe tata la o distanță uestul de mare. De atunci Cuza a început să dea pace cortelului verde a cumnatului său, până când acesta a avut proasta idee să pue să astupe bortele făcute până atunci, ceiace a ademenit pe viitorul Domn al Țărilor Surori să nu se mai poată stăpâni și să facă cortelului alte borte și mai numeroase.

După ce ne-am întors la Căiuți, am asistat la o scenă caracteristică a moravurilor administrative de atunci.

Tata fiind dus în ținutul Neamțului, la moșia mamei, la Mărgineni, a sosit în satele noastre *zăcuția*. Adică privighitorul de Troțuș, al cărui nume l'am uitat, sau ajutorul lui (în acest moment nu-mi mai aduc aminte dacă privighitorii noștri aveau deja ajutoari atunci și, unde mă aflu în acest moment, n'am cum să mă lămuresc), a venit cu doi *cazaci* ca să împlinească banii biru-

lui cu care țaranii erau foarte întârzieți. Pentru a scoate acei bani, se întrebăuțau mijloacele uzitate atunci: bătaii înfricoșate, sfaramarea străchinilor și a mobilelor rudimentare aparținând datornicului, prinderea găinilor și a găștelor lui, plus variantele iscodite de mintea mai mult sau mai puțin ageră a împlinitorului, mai făcându-și râs de câte o fată sau de câte o nevastă.

Privighitorul în chestiune era un împlinitor cu deosebire vrednic; întrebuița, pe lângă toate mijloacele cunoscute și altele improvizate de crierul său. Două zile după sosirea lui era pe moșie un chiu și un vai nemaipomenit: bieții oameni împresurase curtea și rugau cu lacrimi pe mama să-i scape de acea urgie. În zadar trimesese ea la aprigul cinovnic pe vechilul nostru, medelnicerul Manolache Oatu, în zadar îl poftise pe executor la curte prin noul vataav de ogradă, sardarul Neculai Lefter, fostul camardiner al tatei, în zadar îi trimesese răspuns că are să serie ispravnicului și chiar la Ieși, *zăcuția* se făcea tot mai strașnică. Dar a treia zi dă Dumnezeu și sosește tata pe neașteptate. Nu apucase bine să iasă din trăsură și mama îi și spusese ceiace se întâmpla la Popeni. Tata poronci îndată să i se înhăme o părechie de cai proaspeți la altă trăsură, m'a luat cu el și am mers la satul Popeni. Dinaintea crâșmei se afla lume multă. Nu plouase de mult și era un colb cumplit. Pe prispa crâșmei șădea domnul privighitor sau ajutor de privighitor, calare, pe un scaun. În drum, *cazaci* trăgeau, țânând-o de picioare și tărându-i fața în colb, o femeie al cărui bărbat fugise în ajun ca să scape de bataie.

Tata a sărit din trăsură, poroncindu-mi să nu

ulă mișc și, într'o clipă, cei doi *cazaci* zăceau la zece pași, în mijlocul drumului. Țaranii împrejurară îndată pe tata, fiecare spunându-i ceiace suferise, era un zgomot groaznic: țipete, plânsete bocete. Cu mare greu tata obținu ca să se facă liniște și vr'o zece oameni mai cumiți fură chie-mați pe rând ca să spue ce văzuse. Privighitorul care îngălbenise, voi să fugă, dar tata poronci să-l oprească. După ce țaranii mântuiră jalnica lor povestire, tata întrebă pe cinovnic ce are de întâmpinat. El îngână câteva cuvinte, zicând că are poronci și cerându-i-se acele poronci, el înmână tatei o hârtie. Tata o ceti tare. În hârtie i se poroncia să meargă la un număr de anumite sate și să îplinească banii birului.

— Nu văd ca aici să ți se poroncească să bați să necinstești, să strici și să schingiuiști, zise liniștit tata.

Cinovnicul tăcu.

— Dumneta ai bătut, ai necinstit, ai stricat, ai schingiuit, urmă tata, ești un hoț. Am să-ți dau răsplata care se cuvine hoțului. Puneți-l jos, poronci el țaranilor.

Intr'o clipă domnul privighitor era lungit la pământ, cu fața în jos și ținut de cap, de mâni și de picioare.

— Acuma trageți-i o sută de bice, chiar cu harapnicul lui, mai poronci tata.

Il iertă după cincizeci, dar și acelea ajungeau și le va fi ținut domnul ajutor de privighitor sau privighitor toată viața lui. După aceia fu ridicat, dus la cal, legat pe el, iar frâele fură date în mâ-nile unuia din *cazaci* și astfelu porni spre reședința lui dela Târgul-Trotușului.

Dar când era să plecăm, iaca vedem că aleargă oamenii spre noi și ni spun că al doilea *cazac*

cere numai decât un cai *de beilic*, (de corvadă), bine înțeles fără plată, ca să ducă două ceste mari, una cu găini și cealaltă cu rațe și cu găște, adunate fără bani de cinovnic dela datornicii fiscului. *Cazacul* fu chemat de tata și invitat, în termeni cât se poate de drastici, să încalece și să plece, iar nenorocitele păsări fură puse în libertate, iscându-se între gospodine cumplită sfadă cu prilejul alegerii lor.

Zăcutie mai făcutu-s-au în toată domnia lui Cuza și în vremea lui Carol în ținutul Bacăului, dar în satele de pe Căiuți, după acea pe care am povestit-o, n'a mai venit alta de acest feliu.

Și ca să mântui cu bataia, iaca încă două istorioare care mă privesc personal.

În șură se afla o trăsuriță care era zisă a mea, Ar fi putut să facă drumuri lungi dacă s'ar fi înhamat la dânsa cai, chiar patru cai în șir, dacă ar fi fost mici, căci avea absolut toate organele nu numai ale unei trăsuri ci încă acele ale unei trăsuri bune; în fund erau două locuri îndămnatece și pe scăuieș putea în voia cea bună să șadă un copil de zece ani, iar pe capră un vezețu cât de voinic. Tata o cumparase exclusiv pentru ca să se înhăme la dânsa o păreche de capre pe care să le mâi eu. Dar din nu știu ce pricină, deși posedam mai multe sute de capre, acele care ar fi trebuit să tragă la trăsura mea n'au venit niciodată și, când aveam gust să mă primblu cu dânsa, trebuia să le înlocuiesc cu... băieți de țărani sau de țigani. De oarece aceste primblări se făceau numai după ce mama sau bunica îmi aprovizionau buzunarul cu *gologani* sau cu *puișori*, această muncă era totdeauna binevăzută de cei opt sau zece băieți care trăgeau trăsurița mea, ușoară ca o pană și având goană nebună;

tracțiunea nu-mi lipsia deci niciodată. Intr'o zi însă, am găsit că unul din *carii* mei era moale și, pentru a-l iuți, l'am croit cu biciul, alcătuit dintr'a nuie de care era legată o șfară, însă lovindu-l nu eu șfara, ci cu nuiaua. Băietul a ieșit îndată din ștreangurile de frânghiute cu ajutorul cărora se tragea vehiculul și a declarat că:

— Dacă-i așa, nu mai trag!

Atunci eu, furios, și uitând făgăduința făcută mamei în drumul nostru dela Pralea la Ieși, am sărit de pe capră și, grămădind pe băiet de gardul lângă care se petrecea scena, am început să dau iar într'însul cu nuiaua. Dar, deodată, m'am simțit apucat de ceafă și am auzit glasul răstit al tatei zicând:

— Mișelule, de ce dai în băiet? Răspunde îndată!

— O fost obraznic, răspuns-am eu.

-- Ce obraznicie ți-o făcut el?

N'am avut ce face și a trebuit să spun adevărul.

— Și tu, mișelule, îți închipui că ai dreptul să bați pe alții fiind că te-ai născut fiul meu și că ei nu îndrăznesc să-ți dea loviturile înapoi și înzecit? Am să te învăț eu pe tine!

— Măi băiete, zis-a el atunci țiganașului de vr'o unsprezece ani pe care îl lovisem, zmuncindu-mi varga din mână și dându-i-o, na varga asta. Dă într'însul, dă cât poți de tare, până când ți-oiu zice să nu mai dai. Dar dă, măi! adăugi el, văzând că băietul nu îndrăznește să iovească în *cuconas*, dă, că acuș dau eu în tine.

Numai după această amenințare îndrăznit-a țiganașul să dea în mine, dar moale, ceiace făcu pe tata să zică:

— Dacă nu dai mai tare, să vezi cum te fac eu acuș să url!

De astădată țiganașul începu să dea din toate puterile, ceiace, deși aș fi vrut să fiu eroic și să nu țip. Îmi scoase țipete de durere. Și numai după ce umerile, spinarea și părțile mele de mai jos au primit o porțiune de lovituri din cele mai respectabile, datu-mi-a tata drumul. Iar băieților care, spre suprema mea umilire, rămăsese față, li-a proneit:

— Voi, duceți trăsura în șură și, de acum înainte, de câte ori va îndrăzni să dea în voi, întoarceți-i bataia înapoi cu vârf și îndesat. Să știți că de-oiu afla că v'o bătut și nu i-ați întors bataia cu bielsug înapoi, vă bat eu pe voi fără milă. Dar v'o plătit el oare? Nu? Plătește-li îndată, iar celui care l'am pus să te bată, ai să-i dai acum, față cu mine, piată întreită.

Cumplită mi-a fost umilirea și, deatunci, nu m'am mai făcut vinovat de faptă la feliu. Trebuie să adaug însă că tata, barbat de pe altă vreme, cu altă creștere și cu alte obiceiuri, își bătea bucatarii când gresiau vr'un feliu de bucate și vezeții când caii sau hamurile erau rău grijiti, când furau ceva sau s'îmbatau prea din cale afară. Totuș cred că tocmai din aceste considerațiuni, întâmplarea de mai sus, este spre lauda și spre cinstea lui. Mulți oameni ridicați foarte de jos cunoscut-am, care toată viața lor au făcut profesie de simțiminte foarte egalitare, au ajuns la stare frumoasă, mai ales prin parada ce au făcut-o cu acele simțiminte și care oameni, un sfert de veac mai târziu, închideau în hambare și sub pază țaranii care se îndatorise la ei pe muncă și-i băteau fără milă dacă se încercau să fugă (?), iar mai bat în chip brutal și astăzi servitorii și servitoarele lor! Dacă voiu trăi să urmez seria

Amintirilor, voi avea prilej să citez multe fapte de asemenea natură.

Mama, adversară hotărâtă a oricărui act de brutalitate, nu numai că niciodată n'a ridicat mâna asupra cuiva, dar chiar nu voia să știe de proverbul atât de înțelept al regelui Salomon că: *Cine cruță varga, strică copilul*. Totuș, într'o zi am scos-o eu din sărite. M'am apucat, încă în anul 1858, de antisemitism și de huliganism.

Aproape fiecare din *dughenile* (magazinele) din târgușorul Căiuțui era o crâșmă, în care se vindea vin dar, mai ales, rachiu. Pe fiecare tarabă vedeai un șir de gărafi proaste, pline de o băutură și mai proastă, de culoare deosebită fiecare: verde, roșie, albastră, vânătă, galbănă și albă. În fiecare era bine înțeles acelaș rachiu, tot atât de prost și de vătămător sănătății. Jidovii erau tot atât de urâți de clasele inferioare atunci cași astăzi, mai ales de surtucarii de jos. Eu, fiindcă ei purtau perciuni, scufii pe cap, talere lungi, papuci târâiți și mâncau usturoiu, condiment care totdeauna mi-a stârnit greața, nu-i puteam suferi. Tare mă mieram cum tata și mama nu-mi împărtășesc ura împotriva neamului lui Israel și-mi ziceau că și jidovii sunt oameni cași noi.

Auzind odată că rachiul care-l vând otrăvește și prosteste poporul, m'am hotărât, tata fiind absent, să contribuim la mântuirea de rălele urmări ale alcoolului pe țaranii care-mi erau dragi. M'am dus în capătul de sus al târgului, m'am suit pe cea dintăiu tarabă pe care am văzut stecle cu rachiu și luându-le una după alta, le-am aruncat în uliță unde bine înțeles s'au spart. Apoi mi-am urmat drumul în jos, spre curte, făcând tot la felu, când pe partea dreaptă când pe cea stân-

gă a uliții. Nici unul din acei cărora li aparțineau băuturile astfelu rîsipite de mine n'a încercat să mă împiedece, nu numai doară din respect pentru persoana *cuconășului*, dar pentrucă fiecare știa că va fi despăgubit de două și chiar de trei ori pentru paguba suferită. Dar când am ajuns aproape de poarta curții, m'am întălnit cu sofragiul care, spunându-mi că are poroncă dela mama să mă aducă la dănsa, m'a și luat în brațe. Eu nu prea eram îngrijit, cunoscând principiile mamei în privința argumentelor lovitoare și eram sigur că am să scăp cu o ocară bună, poate cu un *katzentisch* sau o *punere la colț* pentru un ceas sau două. Dar mă înșalam amar. În sala cea mare de jos, am găsit pe mama cu câțiva jîdovi, având fiecare din ei mai multe hărburi de steclă în mână, mai fiind acolo o bancă adusă din grădină și vr'o trei vergi de dimensiune respectabilă. Și, după o ocară zdravănă, am fost așazat pe bancă și față cu jîdovii, am capatat o corecțiune poate mai zdravănă decât acele ale tatei, căci mâna frumoasă și albă a mamei moștenise dela tată-său o putere de bărbat: însă aceasta a fost, afară de două sau trei palme, singura corecțiune ce mi-a dat-o ea vr'odată.

CAPITOLUL II

M a m a

Mama era fiica lui Grigore Ghyka și a Anicăi, fiica lui Iordache Catargiu. Amândoi mai fusese căsătoriți, el cu domnița Eleno, fiica lui Ion Sandu Sturdza Voevod, ea cu logofătul Ion Buhuș, ultimul vlăstar al acestei vechi și ilustre familii.

Anica Catargiu era nu numai deosebit de frumoasă, dar și plină de duh: contemporanii făceau dintr'însa o adevărată zină fărâncătoare. A murit însă foarte de tânără, în anul 1838, la Chișinău, unde i se află mormântul, lăsând soțului său două fete din care mama, născută la 1832 era cea mai în vârstă. Durerea soțului ei fu atât de mare în cât rudele și prietenii se temură să nu-și pue capăt zilelor. Până atunci fusese ateu desăvârșit, moartea soției iubite i se păru o osândă trimesă de cer pentru pedepsirea necredinții sale și, din ateu, devenise ortodox practicant, mai făcând și un pelerinagiu la Ierusalim care-i dădu drept la titlul de *Hagiu*.

Mama, în copilărie era departe de a justifica credința că va deveni marca frumuseții ce a fost. Tata care era atunci căsătorit cu o prietenă in-

timă și din copilărie a Anicăi Catargiu și purtase de nenumarate ori în brațe pe viitoarea lui soție, ni spunea, față cu dânsa, că era cărnă, avea păr roș și fața acoperită cu pistrui. Și mama râdea și zicea că această descriere este absolut exactă.

În primii ani după moartea Anicăi Catargiu, sora lui Grigore Ghyka, Elena Șubin, căsătorită cu acel mare bețiv și mojiic care era generalul rus Șubin, îngriji de cele două fete ce le lasase. Șubin luase pe mătușa numai din cauza marei zestre ce o avea, căci posedea toate virtuțile ce pot face podoaba unei femei afară de frumuseță și o bătea măr de câte ori s'îmbata, adică aproape în fiecare zi. Mătușa Elena Șubin trăia în Vaslui, care-i aparținea (nu numai moșia cu acest nume, dar și târgul), unde creștea pe număroșii ei copii, de ale căror lecții se împărtășia și mama. În curând însă tată-său o aduse în Iași unde fu plasată dintăiu în pensionatul Garet, dirijat de profesorul francez cu acest nume și de soția lui și în care învățau aproape toate fetele boierilor așazați în capitala Moldovei, pe lângă altele ale căror familii sădeau la țară. Ea se arătă dela început o elevă foarte sârguitoare și deosebit de ageră la minte. Garet era un deosebit de bun profesor de limba franceză; mama care stăpânia această limbă cum o stăpânesc puțini Francezi, ni zicea că temelia acestei stăpâniri o pusese fără îndoială lecțiile lui Garet. Ea nu-și aducea aminte să fi fost vr'odată pedepsită pentru lecțiile ei. Vacanțiile le petrecea totdeauna la Vaslui împreună cu verii și verele subinești și cu frații ei din întâia căsătorie a lui Grigore Ghyka. După aceea fu plasată în alt pension, tot în Iași, dirijat de un domn Haddek. În a-

nul 1844 tată-său o duse la Viena și o plasă în institutul van Demergel, condus de Doamna van Demergel și de soră-sa, Doamna von Phillisdorf, soția consilierului aulic von Phillisdorf, unde ramase până în anul 1848. Pe lângă studiile obișnuite, mama se perfecționează în cunoștința limbii franceze, își însuși acea a limbii germane în chip temeinic, apoi mai învață englezește și italianește destul de bine pentru a putea susține orice conversație în acele limbi asupra oricărui subiect; aceea pe lângă o temeinică cunoștință a literaturilor lor. Elevele erau des conduse la Operă și la Burtheater precum și la toate conferințele literare ce se țineau pe acea vreme în capitala Austriei. Se încuraja în ele gustul cetirii și în fiecare seară se consacrau câte două ceasuri la o lectură în vr'o una din limbile ce se învățau în Institut. Artele de agrement nu erau uitate, mama desemna binișor și avea serioase cunoștinți muzicale.

După patru ani, la 1848, Grigore Ghyka adusesese în institut pe a doua sa fiică Natalia, și în anul următor, 1849, luă cu el, la Iași pe mama, despre care directoarele institutului îi declarase că nu mai are ce s'o învețe în institutul lor.

Când a sosit în țară, nimene nu a mai recunoscut, în fata de șaptesprezece ani, copila cărnă, cu păr roș și cu fața acoperită de pistrii care plecase cu câțiva ani mai înainte. De talie mijlocie, dar admirabil proporționată, fiica lui Grigore Ghyka avea un cap cu trăsături clasice, cu ochi și păr negru, cu pielită de strălucitoare albeață. Erau persoane care nu voiu să creadă că este aceeași persoană, că trebuie să fie altă fiică a lui Grigore Ghyka, de existența căreia lumea nu știa și pe care el o aducea acuma din străinătate, unde o crescuse în locul celei dintâi care o avuse

din a doua lui căsătorie. Mama mi-a povestit chiar că s'au găsit persoane care conversând cu ea, au pus-o pe terenul unor împrejurări din copilăria ei ce le cunoșteau, spre a se asigura că-și aduce aminte de ele și este prin urmare aceeași care o cunoscuse cărnă și cu părul roș. Minunata ei memorie nu a întârziat să li iee orice îndoială în această privință.

Când, în cursul aceluiaș an, Grigore Ghyka a fost ridicat la seauul Moldovei în locul lui Mihaiu Sturdza, el nu s'a mutat la Curtea Domnească în care erau așazate o mulțime de dirigătorii (căci Mihaiu Sturdza locuia propria lui casă), ci a urmat să locuiască, împreună cu fiică-sa, la tată-său, marele logofăt Alecu Ghyka, care fusese capul opozitiei împotriva lui Sturdza. Numai după facerea reparațiilor și cumpararea (din punga Domnului) a unui nou mobilier, s'au mutat în Curte.

Deși mama în timpul șăderii sale la Viena de loc nu uitase limba românească, în pensionatul Demergel mai fiind și alte Românce (printre care Domnișoara Smărăndița Rosetti, căsătorită pe urmă cu Mihaiu Jora), ea a ținut să dobândească o cunoștință cât mai temeinică a graiului părintesc și a rugat în acest scop pe tată-său să-i dea un profesor de limba română. Domnul a ales spre acest sfârșit pe Teodor Codrescu și, mulți ani mai pe urmă, editorul *Uricariului* își aducea aminte cu cea mai vie plăcere de lecțiile ce le dăduse mamei, de inteligența ei, de dragostea ei de țară și de viul interes cu care se punea în curent cu toate amăruntelile trecutului și cu începutul de viață intelectuală a poporului cărnă fi apartinerea. După cât știu, mama a fost singura fată din marea noastră boierime din vremea reglamen-

tară care, după terminarea studiilor în străinătate, a simțit nevoia să-și însușească o cunoștință cât mai desăvârșită a limbii și a literaturii noastre, saracă cum era această de pe urmă. Ea era fiica preferită a Domnului și, ca atare, ținută în curent despre toate proiectele și speranțele lui și asociată la cele mai multe din operele lui de binefacere. Când, după moartea tătâne său și mutarea lui în Curtea Domnească, a hărăzit Sântului Spiridon casa părintească, înzestrată cu toate cele trebuitoare și transformată în institut de moșit și de copii găsiți, a însărcinat pe fiica-sa cu priveghierea acestei fundațiuni printr'o prea frumoasă scrisoare ce o posed.

Pe la începutul Domniei lui Grigore Ghyka venise la Iași un pictor aquarelist bavarez, numit Rietschel, însărcinat de regele Ludovic I, a Bavariei, acel admirator pasionat de femei frumoase să adune chipuri de frumusețe femești din toate țările. Văzând, la nu știu ce prilej, pe mama, a cerut numai decât voie să-i facă portretul, ceiace i s'a acordat fără greutate. Acest portret a fost produs în gravură sub indicația de: *Mädchen aus der Moldau* (Fată din Moldova) și reprezintă pe mama în haine de țarancă, torcând. Originalul se află la München, în *Album schöner Frauen* (Album de femei frumoase).

Precum era firesc, frumoasa, culta și bogata domniță numai lipsă de pețitori nu ducea. Printre aceștia, acelu care se bucura de preferințele Domnului era Alexandru (Coco) Sturdza, fiul logofătului Costache Sturdza, despre care am vorbit mai pe larg în întâia parte a acestor *Amintiri*. Coco era un tânăr frumos, cu dub, relativ cult, cu manierele celui mai perfect cavaler și barbat de salon, știuse să câștige favoarea

Domnului prin cele mai deșanțate lingusiri, la care din nenorocire Voda Ghyka, cu toate strălucitele sale calități, era foarte simțibil. Dar mama era prea deșteaptă pentru a nu fi pătruns că, sub niște aparente seducătoare, Cocco ascundea o fire căreia nu-i lipsia aproape nici un vițiu; ea nici nu voi să audă de această căsătorie și-i preferi pe tata deși era cu nouăsprezece ani mai mare decât ea.

* * *

Pentru ca mama să fie mai aproape de părinții ei, tata cumpără casa Casandrei Sturdza, dela Herța, născută Ghyka, în care ei au dus, timp de mai mulți ani, o viață din cele mai largi, pe picior foarte mare, cu slugi nenumarate, cu echipajuri multe și frumoase, cu mese renumite pentru bogăția și bunătatea lor, tata fiind un gastronom vestit. Această viață satisfăcea mai ales gusturile tatei, căci mama nu era mondenă de loc: nu-i plăceau nici toileta nici dansul pe care îl numia: o plăcere stupidă. Rochia cea mai scumpă ce și-a făcut-o în viața ei fusese o rochie de *velours bleu épinglé*, făcută cu prilejul unui bal al curții, din voința expresă a tatei, care costase 36 de galbeni, adică 423 de lei de înainte de războiu, de care rochie, am auzit, cu cincisprezece ani mai târziu, pe Vasile Alexandri vorbind cu entuziasm. Plăcerile ei de predilecție erau teatrul (comedia și opera), citirea și conversațiile cu subiecte serioase și cu oameni instruiți. Ii plăceau mai ales disențiunile pe subiecte filozofice și avea cunoștinți din cele mai serioase în această materie ca și în literatura franceză, germană, engleză și italiană.

Bunul meu, la întoarcerea lui în scaun, la 1855,

în urma părăsirii Principatelor de către trupele rusești și ocuparea lor de acele austriace, adusesese cu dânsul un secretar francez, numit Edouard Grenier, foarte devotat lui, care mai era un scriitor și poet de talent. Frumuseța și cultura mamei făcuse o mare impresiune asupra lui și ea singură nu bagase de seamă că tânărul Francez își pierduse mințile după dânsa. Această supremă indiferență îl făcea să sufere mult — în tăcere — și a fost poate unul din temeiurile pentru care el a părăsit postul ce-l ocupa și Moldova, dând bineînțeleș plecării sale motive de datorii de familie: sanatatea unei mame înaintată în vârstă. În seara în care își luă concediu dela Domn, acesta văzându-l trist și părându-i însuși rău de despărțire, voi să dea convorbirii o notă mai veselă zicându-i că dacă el este trist, mulți trebuie să fie în acel moment ochii umezi de lacrimi la gândul că se despart de el.

— Alteța Voastră se înșală, răspunse Grenier, eu într'adevăr sînt măhnit, inima îmi este îndurerată pentru că mă despart de Ea, care a fost ca un părinte pentru mine tot timpul cât am stat în Moldova, îmi pare rău că părăsesc o țară frumoasă ce m'am deprins s'o iubesc și oameni care m'au primit ca pe un frate. Dar, adause el cu oareșcare amărăciune, nu mi-a rămas mângâierea să pot crede că în acest timp să fi făcut să bată pentru mine inima macar a unei singure femei moldovence.

* * *

Mama de mult stăruia pe lângă tata să mai rețină traiul ce-l aduceau, care depășia mijloacele lor, însă fără succes. După părăsirea sca-

unului de cătră Grigore Ghyka, vânzarea Bazgăi, partea tatei din Bohotin pe care el o pusese la dispoziția fraților pentru a lichida datoriile părintești și facerea socotelilor între dâșii, se văzu că partea ce-i revenia din banii încasați pe Bazga era mult mai mică decât cea la care se aștepta și nu ajungea pentru lichidarea acelor datorii ce le făcuse în anii din urmă. Se hotărîră deci, tot în urma îndemnului mamei, să părăsască Iașul și să se mute la țară pentru a face economii. Am dat în capitolul I amărunte asupra traiului nostru la Pralea, într'un capitol viitor voi da altele asupra aceluia dus la Căiuți dela 1858 la 1870. Din amândouă se va vedea că dacă acest traiu nu s'a deosebit mult de acel dela Iași din ani 1851—1856, răspunderea acestui fapt desigur că nu privește pe mama.

Deși o intelectuală în toată accepțiunea cuvântului, mama de loc nu se desinteresa de gospodăria casnică: era meșteră în confecțiunea iuturilor bunătăților care făceau mândria cucoanelor în tot cursul veacului trecut. Dinaintea ochilor mei văd și astăzi icoana ei pe terasa de jos a curții dela Căiuți, cu mânecele suflecate, cu pestelea lungă albă, prinsă de umere cu bolduri și strânsă la talie, dinaintea unei sobe mobile de fier, deasupra căreia fierbea cu clocot, într'otringire de formă specială, un sirop oareșcare, curățându-l de spuma albă ce se ridica dintr'insul sau frecând, plecată jos de tot, cu meleșteiul, vr'un șerbet în aceiaș tingire, ținută cu amândouă mâinile și cu toată puterea, de vr'o slujnică sau de cămărășiță. Dulcețile de tot soiul, ce le făcea după rețetele vestite ale bunicăi Frosiniței, aveau reputație cinstită în țară cași compoturile, vut-cile (*liqueururile*), paste de gutăi, perjuțele us-

cate, murăturile și spirturile din camera noastră.

În grădină, sub un frumos pavilion, era o clădire joasă, un felu de subsol, trei răreți ale căreia aveau, pe toată lungimea, câte un lung cuptor în fața căruia se vedeau așazate o mulțime de alambice. Această încăpere, căreia i se dădea numele pompos de *velniță*, servia la fabricarea apelor: de cimbru, de trandafir și de leventică și a diferitelor spirturi. Meșterul însărcinat cu lucrarea acestor ape și spirturi era un bețiv vestit în satul și în târgușorul Căiuțul, numit Gheorghe Dragolea. Când velnița lucra, mama o inspecta de două ori pe zi.

Imi mai aduc aminte, pe vremea culesului cimbrului, a sulcinii și a leventicăi, aceasta bineînțeles cultivată în grădină, de *clăcițe* făcute pentru culegerea acestor plante. Cimbrul servia la fabricarea apei și a spirtului de cimbru, care altădată înlocuiau apa de Colonic; tata a întrebuintat până la sfârșitul vieții apa și spirtul de cimbru pentru toaleta lui. Floarea de sulcină servia la facerea de săcultete umplute cu petalele ei și așazate în dulapuri sub grămezile de albituri, spre a le satura cu parfumul ei dulce, din leventică se făceau apă, spirt și săcultete având aceiaș întrebuintare ca acele de sulcină. Aceste *clăci* aveau totdeauna loc în vr'o una din număroasele zile de sărbătoare în care țaranul român crede că s'ar expune urgiei cerului dacă ar lucra. Se dădea veste din ajun și, desdimineată, porniau din satele mai apropiete de curte: Căiuțul, Popenii, Blidarii și Boistea, cârduri de fete sub conducerea vr'unui fecior boieresc sau vr'unui pădurar, spre locurile unde plânta cântată în acel moment se găsea mai cu bielsug. Pe la amiază ele se adunau împrejurul carului cu mân-

care ce li se trimetea dela curte și, îndată după ce mâncau, plecau înspre târgușor. Lunga terasă de jos se umplia cu ele, se așazau pe dânsa și, având fiecare gramada ei luată din carul care li adusese mâncarea și pe care îl încarcase cu floarea culeasă, se apucau să smulgă florile de pe stipită, aruncându-le în vr'un paner sau legătură pusă dinaintea lor. Aproape totdeauna venia și mama, se așaza pe una din treptele de piatră care duceau de pe terasă în antret și începea și ea să smulgă floarea de pe stipită. Îndată ce se vedea că operația este spre sfârșit, se chemau pe cei doi grădinari bătrâni, foști robi, care alcătuiau, vai! tot ce mai rămăsese din taraful vestit altădată al hatmanului Răducanu, un scripcar și un cobzar, îmbracați în anterior și giubea, care începeau să cânte o horă. Totodată se deschideau porțile cele mari prin care intrau din ulița târgului în încinta curții și mulțimea flăcăilor năvălia într'însa. Jocul ținea până în amurg și se termina printr'o *cinste* frumoasă dela care nici fetele nu se dădeau în lături.

Dar ocupația de predilecție a mamei era îngrijirea frumoasei grădini sădite din dosul casei, după planurile vestitului grădinar Sobek, revăzute de mama, care era mândria ei și alcătuia un adevărat raiu. Grădinarul străin, francez sau german, ce-l aveau angajat cu anul, nu făcea nimic fără de știrea și aprobarea ei. Se pricepea minunat la toate cele privitoare la grădinarie și avea cunoștinți temeinice în botanică.

* * *

Mama avea deosebite aptitudini medicale și se îndeletnicia bucuros cu cântarea bolnavilor. În casă era o enormă *bisacta*, totdeauna bine apro-

vizionată cu medicamente furnisate de spijtorul Mildt din Târgul Ocnei sau aduse de tata din desele sale drumuri la Iași. Contul nostru la Sasul Mildt se ridica în fiecare an la câteva sute de galbeni, căci medicamente, mai cu samă chinină, se dădeau la toți acei care cereau. De câte ori se auzia că vr'un țaran de pe moșie este bolnav, tata și mama sau numai mama mergeau cu trăsura la dânsul, luând bisactaua-farmacie cu dânsii, îl căutau, trimeteau după medic în cazurile mai serioase și în tot timpul bolii îl țineau cu vin vechiu și cu mâncare bună.

Când unul din voi se îmbolnăvia, îl luau în camera lor de culcare, îl îngrijiau cum se pricepeau până la venirea medicului, după care se triunctea imediat, și nu-l întorceau în camera lui până ce nu trecuse orice primejdie.

Mama avea în aceeași privință multă inițiativă, nu sta la îndoială pentru a lua la caz nevoie măsurile cele mai îndrăznețe și totdeauna era feliicitată de medic pentru ceiace făcuse. I plăcea să stea la vorbă cu medicii asupra medicinii și-i uimia prin întrebările ce le li punea, care tradau, pe lângă întresul ce-l punea în chestiile medicale și aptitudinile ei pentru asemenea chestiuni.

S'a străduit și în parte a izbutit să stârpească mai multe obiceiuri având, dragă Doamne, de scop prevenirea și tămăduirea bolilor, dar care duceau la rezultate absolut opuse. Așa era obiceiul ca lehuzei, îndată după facere, să i se învâlească basenul în argilă umedă, ținându-se astfel până la desăvârșita uscare a acestei comprese. Mama, observând că mortalitatea între lehuze era mare și cerând avizul doștorului, acesta i-a răspuns că acest obicei este

foarte neigienic și că fără îndoială trebuie să i se atribuie o mare parte a cazurilor de moarte ce se observă la lehuzele din sate. Mama s'a pus pe stărpirea obiceiului răufăcător, dar numai ușor nu i-a fost să iasă învingătoare din lupta ce a trebuit s'o ducă cu două babe doftoroaie, care aveau renume de mari lecuitoare și țineau morțiș la dânsul, fiind că îl apucase dela bătrâni. A izbutit să obție ordine speciale dela leși, în urma cărora babele au fost închise, judecate și osândite la gloabe serioase și să vadă, după câțiva ani, desăvârșita prărsire a obiceiului ticălos.

Și veniau să ceară sfat medical și medicamente dela mama nu numai țărănimea de pe moșie și Jidovii din târg, dar și locuitorii din sate de pe alte moșii și nu li se refuzau nici unele nici altele.

În vara anului 1866 s'a ivit holera în țară. Pe la noi epidemia a fost mai mult ușoară: dacă se îmbolnăviau mulți, în schimb numărul deceselor era mic de tot: era mai mult holerină decât holeră. Tata dela început dăduse de știre, nu numai în satele de pe moșie, dar și în acele de pe împrejur că are un leac sigur împotriva molimii. Acest leac consista într'un număr de picături de laudanum disolvate în oareșcare câtime de apă de mintă concentrată, ce se lua nu mai țin minte de câte ori pe zi. Ogradă noastră era veșnic plină de pacienți, iar în antretul de jos, par'că-l văd și acum pe Neculai Leftor, vataful de ogradă, săzând pe o ladă mare de Brașov, având lângă el o besică urieșă de sticlă, plină de apă de mintă și în mână, o steclă cu laudanum, dând fieceărui pacient numărul de picături hotărât din cea de a doua și câtimea știută din cealaltă. Cei mulți din

bolnavi, îndată ce-și înghițeau doftoria, mergeau de se culcau într'o parte hotărîtă a grădinei. Mulți veniau să ceară „doftorie” pentru bolnavi ramași acasă. În grădină la noi nu a murit nici unul, din alții care au luat „doftorie” dela noi, numai unul sau doi.

* * *

Amândoi părinții mei aveau o memorie admirabilă și erau niște povestitori neîntrepuți. În lungile seri de iarnă ne țineau pe noi, copiii, pe profesori, pe guvernante și pe musafirii zilei ceasuri întregi sub farmecul povestirilor lor, făcând să treacă pe dinaintea ochilor noștri icoanele unui trecut la care luase parte sau auzise amănunte din gura batrânilor lor. Tata povestea corect, dicțiunea lui era mai înflorită, modul de povestire al mamei era mai artistic, apoi, înzestrată cu un rar dar de imitație, ea, de cele mai adeseori mima întâmplarea ce o povestea. Ce păcat că, mai pe urmă, când îmi dam sama de prețul acelor povestiri și îmi aduceam încă bine aminte de ele, nu le-am notat, lăsând să se piardă o mulțime de amănunte neprețuite pentru istoria noastră politică, socială și chiar economică în veacul trecut!

Memoria minunată, darul de imitație și facultatea de a reproduce exact gesturi văzute și simțiminte exprimate de alții constituiau mamei un adevărat talent dramatic, care s'a manifestat și a fost admirat cu prilejul reprezentațiilor de societate date de ea în scop de binefacere, la Iași, în a opta și a noua decadă a veacului trecut.

Fiică a Grigore Ghyka, mama nu putea decât să fie patrunasă de principii naționaliste și liberale. Dacă în privința acelor naționaliste înțele-

gorea ei cu tata era desăvârșită, divergența între ei era mare în ce privia pe acele liberale; mama era pentru abolirea tuturor privilegiilor de castă, pe când tata nici nu voia să audă de astfelu de lucru, privind existența unor asemenea clase ca indispensabile pentru buna ordine, sanatatea, puterea și progresul unei societăți bine organizate. Și doară liberalismul mamei era departe de a fi exagerat: s. e., dacă găsim că, în principiu, sistemul republican este cel mai perfect, admitea că pentru o țară aflându-se pe treapta de cultură pe care se afla a noastră, forma republicană ar fi dezastroasă. Dar era pentru stricta garantare a libertății și a demnității omului fără distincțiune de clasă și, mai ales, avea o sfântă oroare de bataie pe care o denunța ca o barbarie și o mișelie față de o ființă mai slabă. Nu înceta să tute și să fulgere în contra acestui obicei barbar atât de răspândit la noi, obicei distrugător al simțului de demnitate omenească, fără de care omul este redus la starea de brută. În această privință discuțiile ei cu tata erau dese: el pretinzând că bataia este indispensabilă când ai de a face cu oameni primitivi, lipsiți de orice cultură, care nefiind decât niște copii mari trebuie să aibă o salutară frică de vargă. Iar mama răspundea că bataia este distrugătoarea amorului propriu și a mândriei omenești, că fără de aceste două însușiri omul este o brută și că, dintr'o colectivitate de brute, n'ai cum să faci un popor conștient de drepturile și de îndatoririle lui.

Bataia după ea nu putea decât, sau să degradeze pe acel ce o suferă la starea de brută sau să stârnească în el simțiri de ură neîmpacată și adânc dor de răsbunare. Tata, născut cu nouăsprezece ani înaintea ei, crescut până la vrîsta de

șaptesprezece ani într'un mijloc mai puțin cult și mai primitiv decât în acel în care crescuse mama, având neconținut sub ochi pilda bunicăi care numai zgârcită ca vergile nu era, tata care petrecuse numai patru ani în străinătate, la München, care după întoarcerea lui în țară avuse sub ochi exemplul celorlalți boieri din vremea lui Mihail Sturdza, care uzau de vergi și de biciu ca de un drept ce-l priviau ca sfânt, găsia lucru firesc ca pentru greșeli ușoare, ca nu felii de bucate greșit, un ham rău curățit sau o betie, să poroncească punerea jos, la scară a vinovatului și tratarea lui cu o porție mai mică sau mai mare de lovituri. Porția la noi era, de obicei modestă, dar în alte case, mari și mici, această pedeapsă devenia prea adesea o adevărată schingiuire. Deoarece mi se întâmpla și mie, până la vrâsta de doisprezece ani, să am parte de asemenea corecțiuni, de altminterlea totdeauna bine meritate și cât se poate de modeste, eram un partizan convins al teoriilor mamei și mi permiteam să condamn acele puse în practică de tata.

Astăzi însă când, după trecere de șasezeci și cinci de ani, văd niște guverne ce se zic liberale reintroducând de fapt, prin jandarmii și funcționarii lor, în provinciile alipite, bataia desființată, atât în principiu cât și de fapt pe acele meleaguri, de zeci de ani, nu numai de Austriaci și de Unguri, dar până și de grozavul regim țarist, când în București poți vedea pe fiecare zi niște principii ai baroului, cu titluri din străinătate, de naștere foarte plebeiană, care au cutrierat lumea apusană, tărind de păr și pălmuind servitoare de șasesprezece ani, mă căsesc de judecata purtată asupra boierilor altădată, având în vedere că dela 1860 s'a desființat bataia.

Mama era o naționalistă înfocată, nu numai în ceea ce privea neamul nostru, dar și în cât se atingea de toate neamurile din lume: Greci, Italieni, Poloni (pe care nu-i iubia), Germani, Irlandezi, Sârbi, Bulgari etc. Dogia din inimă emanciparea și întemeierea de state naționale pentru toate. Imi aduc aminte că, pe la 1859—1860, când mă învăța, cu ajutorul unui atlas, care sunt țările Europei și capitalele lor, mă făcea să zic:

— Italia, capitală Roma.

Iar Costache Negri care se afla de față și-și fuma ciubucul, scuzându-se că ne întrerupe, îi zise:

— Știi, Domniță, că subscriu din toată inima, cași Dumneata, că dorește, ca așa să fie, dar nu crezi oare că asta înșamnă a cam anticipa asupra viitorului?

Imi aduc bine aminte de însuflețirea ei pentru ideia unității italiene și de interesul febril cu care urmăria pe hartă mersul triumfal al lui Garibaldi spre Napoli și progresele armatei lui Cialdini în Statele Pontificale.

N'am nevoie să mai vorbesc de însuflețirea ei pentru ideia Unirii; ea cea dintâi mi-a vorbit de *Unirea cea Mare*, a celor trei crâmpoie în care era rupt neamul nostru, la sinul ei am văzut, la 1858, cea dintâi cocardă în trei culori, trimasă de o vară a ei din Iași, prin Place, consulul francez căruia Români îi datorează atâtă, venit la noi, la Căiuți, spre a lua parte la o vânătoare de urși dată de tata. Iar trei ani mai pe urmă, am auzit-o, la Viena, zicând lui Vogoridi, fostul caimacam:

— Am trei băieți, sper că în curând voi mai avea unul (era gîrea de opt luni), pe toți vreau să-i fac soldați, căci când vor fi rați, vom avea nevoie de soldați mulți și buni.

Crezul ei unionist însă nu împiedeca ca să fi ramas Moldovancă desăvârșită și să fi iubit Moldova ei peste tot, nu putea să rostească numele ei decât cu patimă, nu pot uita chipul în care pronunța cuvântul Moldova care, în gura ei, totdeauna suna: Moldo-o-va, apăsând pe cel al doilea o.

Mai erau și alte cucoane, mari și mici, în Moldova, liberale și naționaliste, dar mama a fost, fără îndoială, întâia Moldovancă feministă și aceasta pe față. Ea nu se sîia să reclame desăvârșita egalitate între femeie și barbat, inclusiv exercitarea drepturilor politice cași emanciparea soției de tutela soțului. Iși bătea rău joc de cuvintele din slujba curuniei, prin care se ordonă femeii să asculte de barbat, fiindcă: *barbatul este capul*.

— Dar dacă în loc de cap are un bostan ¹⁾ întreba mama.

Mama, din tinerețe era o liberă cugetătoare care credea în Dumnezeu și în nemărirea sufletului, admira doctrina lui Hristos, dar nu credea nici în dumnezeirea lui nici în celelalte dogme ale bisericilor creștine; la biserică nu mergea și nu se spovăduia, posturile nu se țineau în casă. Dar privia pe Hristos ca cel mai mare binefăcător al omenirii, morala predicată de el cea mai frumoasă, mai înălțătoare de suflet și mai mângâietoare din toate. Pe preuți nu-i facea haz; puțini vedeai în casa noastră.

Puține ființe cunoscut-am atât de stăpâne pe nervii lor ca mama; bătrânul doctor Russ zicea că ea, în loc de nervi, are coarde de vioară. Avea un sânge rece absolut față de orice primejdie. Sănătatea ei era de fier și moștenise dela tată-său o

1) Bostan este cuvântul sub care Moldovenii înțeleg dovleac

putere fizică cu care s'ar fi putut făli mulți bărbați.

Dacă tata și a compromis averea printr'un traiu nemăsurat și prin lipsă de ordine, lasase aceea a mamei absolut intactă. Al doilea ei soț, Anton Alaux, fostul meu profesor, i-a mâncat-o în vr'o zece ani întreaga aceea avere, ridicându-se la mai bine de un milion și jumătate în aur, cu ajutorul cărților și al unei incapacități însoțite de o îngâmfare încă mai mare. Mama a dus anii din urmă ai vieții într'o stație de mare lipsă, însă cu demnitate și tărie de inimă.

Până la sfârșit și-a pastrat toate facultățile intacte, și a ramas credincioasă gusturilor ei intelectuale. Deși, la întoarcerea ei în țară limba franceză înlocuise cu desăvârșire pe cea grecească ca limbă de salon și chiar ca limbă vorbită de preferință în casele boierești, în familia noastră se vorbea încă mult grecește din cauza bunicii, care precum am arătat, era țărigrădeancă. Mama, scurt timp după căsătoria ei cu tata, nu numai că era în stare să înțeleagă tot ce se vorbea în limba greacă, dar putea să rupă hinișor dintr'însa. În ultimii ani ai vieții începuse să învețe latinește și nu mă îndoiesc că dacă ar mai fi trăit și-ar fi însușit și cunoștința acestei limbi.

S'a săvârșit din viață în al șaptezecilea an. la Ianuar 1902.

CAPITOLUL III

Ce știu despre Unire

Șăderea noastră la Pralea precum și mutarea la Căiuți se petrecuse în toiul luptelor pentru Unire. Cuvântul: UNIRE este unul din cele din-tăi care au răsunit la urechile mele; tata, mama, bunica, moșii, mătușele, rudele, prietenii, chiar cele mai multe din slugile casei erau trup și suflet pentru Unire. Și acest cuvânt era totdeauna rostit cu dor, cu evlavie, cu înflăcărată însuflețire. L'am auzit rostit cu mult înainte să-i fi priercept înțelesul.

După cele povestite de acei care țineau minte de mult, gândul Unirii nu fusese străin nici de bătrânii lor, din care mai mulți decât s'ar putea crede visase chiar de o Unire și mai mare.

Pe când m'am trezit eu, ideia Unirii țărilor surior devenise banală în cercul mării boierimi moldovenesti și fusesem deprins să privesc ca *oameni de treabă* numai pe acei care se împărțășiau de dânsa. Proclamată de Iordache Catargiu în comitetul de redactare al Regulamentului Organic, ea trăise și se desvoltase în chip mai mult tacit în tot timpul Domniei lui Mihalache Sturdza. A-

ceasta dacă prin nimică nu a încurajat-o, dar nici n'a combătut-o în chip serios, deși știa prea bine că nu putea să fie decât antipatică pravoslavniciei împărății, protecătoarei în umbra căreia era osândit să domnească.

În cursul întâiului period al Domniei sale, Grigore Ghyka, partizan înflacarat al Unirii, nu a putut s'o sprijine pe față din cauza atât puter-
niciei de care se bucura în țările noastre, înainte de războiul Crimeii, Rusia, care ar fi făcut cu oricare manifestare unionistă din partea Domnului să fie imediat urmată de cele mai grele urmări pentru el. S'a mulțămît deci să protejeze în chip tăcut acea cauză, sfântă pentru dânsul și pentru prietenii săi. Dar imediat ce și-a luat iar în stăpânire scaunul în urma retragerii mai mult grăbite a Rușilor din Principate și a ocupării acestora de către oștirile austriace, s'a grăbit, în chip fățiș, să întemeieze partidul Unirii în Moldova și să lucreze din răputeri la sporirea și la întărirea lui. Fără ca să se îngrijască de nemulțămirea ce această purtare o pricinuia Austriei și Porții, ale căror trupe ocupau Principatele, el n'a neglijat nimica pentru ca să asigure izbânda ideii în care, împreună cu toți acei ce se împărțeau de dânsa, vedea temelia întregului viitor al neamului nostru. S'a grăbit să numească în toate posturile care puteau să aibă vr'o înrâurire în această privință, barbați tineri, câștigați ideii mântuitoare, fără a se preocupa dacă aparțin sau nu *protipendei*, având totodată grijă să curățe, pe cât îi era cu putință, administrația de elementele năvălitate și învechite de care consula-
tul rusesc și pașalele corupte din Tarigrad nu-l îngăduise până atunci să se mântuie. Și, în a-

ceastă lucrare de curățire, nu a cruțat chiar pe acei cu care era înrudit sau încuscrit.

Nemulțămirea Austriei și a Porții a fost din cele mai vii când, la întoarcerea lui Grigore Ghyka, l-au văzut punându-se în fruntea luptătorilor pentru Unire și pentru aducerea, pe scaunul Principatelor-Unite, a unui principe străin, aparținând unei din familiile domnitoare ale Apusului. Mai ales acea dintăiu, ale cărei oștiri ocupau toată întinderea țărilor noastre, era încredințată că Domnul Moldovei *se va mulțami să domnească sub umbra ei*, pentru a-i asigura, prin protecția cabinetului dela Viena, reînnoirea puterilor încredințate lui pe șapte ani care expirau la Iulie 1856. Această nemulțămire și-a ajuns culmea când Austriacii au văzut că Grigore Ghyka, nemulțămindu-se să se pue în fruntea luptătorilor pentru Unire, mai propovăduiește prin grain și prin scris așazarea pe scaunul Principatelor astfel unite a unui Domn străin, constituțional și ereditar. Perspectiva unui stat național român la granițele provinciilor sale locuite éde Români nu a putut decât să stârnească cele mai vii îngrijiri în sufletele conductorilor destinelor Monarhiei Habsburgice. Acele pricinuite pașalelor turcești nu au fost întru nimica mai mici, căci la îngrijirile politice se adăngiau acele ale intereselor lor materiale. Unirea Principatelor sub un Domn străin ereditar avea fără îndoială să dee acestor țări un neasamanat spor de vază, de putere și de neatârnare. Apoi statornicia adusă scaunului domnesc prin ereditatea, vaza și protecția de afară de care avea să se bucure vlastarul unei dinastii domnitoare înrudit cu suveranii stând pe tronurile europene, nu puteau decât să pue, foarte curând și pe veci, capăt foloaselor ilicite

realizate de cei cu influență în Stambul prin vecinicele schimbări de domni și amenințări de schimbări, prin nesfârșitele intrigi în mijlocul cărora își urmau cu greu drumul nenorocirii noastre Domni, seoși și puși în scaun, când de intriga rusască, când de acea turcească, când de acele ale concurenților din țară și din Fanar.

Și poate, dacă mai puțin primejdioși, dar și mai înverșunați împotriva Unirii și a Domnului străin, era mânăunchiul de boieri bătrâni, nărăviți în răle, în abuzuri, în vânzări de dreptate și în concusiuni de tot felul, care vesnic trăiau în speranța Domniei, sau pentru ei sau pentru rude sau prieteni de ai lor. Fiecare din ei avea în Tarigrad unul sau mai mulți protectori speciali.

Îndată ce curlea din Viena a avut în țările noastre interese coincidând cu acele ale Porții, ei s'au grăbit să se pue sub ocrotirea specială a comandanților armatei de ocupațiune austriace, intrigând din toate puterile împotriva Domnului. Printre aceștia era însuș cumnatul lui Grigore Ghyka, marele logofăt Costinu Catargiu, al cărui nume era nedespărțit de ideea de intriză, de brutalitate și de abuz de tot soiul. Foarte multe din număroasele neînțelegeri ce Mihalache Sturdza le avusese cu consulii rusești fusese pricinuite de intrigile aceluia boier de câte ori Domnul îl scotia din slujbă pentru a-l reintegra într'însa în curând, în urma cererii imperioase a reprezentantului împărătesc. În corespondențele lor, consulii sunt unanimi pentru a-i înfieră purtarea în chipul cel mai aspru. Grigore Ghyka, care-i era cumnat, n'a voit niciodată s'audă de chiemarea lui în funcțiune.

Dar dușmanul cel mai primejdios al Domnului Moldovei și al Unirii era marele vornic Toderiță

Bals, sau mai degrabă a doua lui soție, Catinca, născută Dimaki, altădată căsătorită cu vornicul Iordache Beldiman și lasată de el în urma descoperirii necredinței sale cu nenorocitul poet Hrisoverghi despre a cărui tragic sfârșit am vorbit în partea întâia a acestor *Amintiri*. Toderiță Bals luase dintăiu în căsătorie pe o soră a tatei, Maria, care a murit de tânără, și dela care i-au ramas doi băieți. Era un barbat mărginit la minte și vanitos, dar cinstit și neprevaricator. Slujise în miliție și fusese unul din număroșii hatmani făcuți de Mihalache Sturdza. Lui chiar i se datorește întâia traducere, din rusește și tipărită a *Regulamentului infanteriei și a cavaleriei miliției Moldovei*. A doua lui soție era femeia cea mai pierdută de reputație din toată boierimea. Moldovei, cea mai răutăcioasă, cea mai intrigantă și cea mai veuală. Era sora, mai mare, cu respectiv optsprezece și săsăsprezece ani a soacrei mele Henrietta Bogdan născută Dimaki și a surorii acesteia, Elena Docar. În absența mamei lor, Vornicesei Profira Dimaki născută Miclescu, călugărită după moartea sotului ei, vornicul Neculai Dimaki, encoana Catinca era însărcinată cu priveghierea creșterii și a conducerii lor în lume (*monde*). Era atât de rea față de ele, încât soacrămea și soră-sa povestiau cum, de câte ori sora lor trimetea să le chieame la dânsa, înainte să intre în odaia în care se afla, își făceau cruce și se rugau lui Dumnezeu să le ocrotească împotriva gurii și a mâniei țitacei lor.

Toderiță Bals, înaintea înfrângerii Rușilor în Crimeia, era rusofilul cel mai înfocat: își iscălia chiar numele rusește. (Se știe că între buchile noastre cirilice și cele rusești și mai ales între ortografia noastră și cea rusască era o deosebire).

La 1854, după părăsirea vremelnică a Domniei de către Grigore Ghyka, generalul Budberg, însărcinat cu ocârmuirea Moldovei, îl numise visternic (ministru de finanțe), iar două zile înainte de plecarea Rușilor din țară, îl mai numise și șef al miliției Moldovei (care, încunjurată de o brigadă de infanterie rusească și de treizeci și două de tunuri, refuzase să urmeze oștirile rusești peste Prut).

Cucoana Catinca era foarte bogată, iar Toderiță Balș aproape lipsit de avere, căci, precum am mai aratat, pe lângă că nu moștenise mare lucru dela părinți, era barbat cinstit și dirigător neprevaricator. A devenit amanta lui (era foarte frumoasă) și l'a adus la căsătorie numai în vederea Domniei, atât din pricina ambițiunii de care era mâncată cât și din acea a setei de bani ce nu-i lasa astâmpăr. Încă de înainte de izbucnirea războiului Crimeii își începuse intrigile împotriva lui Grigore Ghyka, deși acesta proteja pe Balș și l'numia în slujbe însemnate, știindu-l barbat cinstit. Dar la revenirea bunului mea la Domnie, în toamna anului 1854, după ieșirea din țară a Rușilor și intrarea Austriacilor, el neavând interes să se slujască de un barbat puțin capabil și care nu împărtășia părerile sale în privința Unirii și a Domnului străin, l'a lasat de o parte. Aceasta era o ofensă pe care cucoana Catinca nu o ierta. În vremea lipsei din țară a Domnului, își făcuse relații număroase și prețioase în statul-major al armatei austriace de ocupație, iar la Constantinopol avea de timp îndelungat legături cu familia Vogoridi, cu pașalele cele mai în vază și chiar cu haremul împărătesc. S'a pus îndată pe lucru. Pe de o parte semnala Austriacilor toate măsurile *revoluționare* luate de Domn, cum

era liberarea robilei și introducerea unor instituțiuni noue, cupă calupul francez zicea ea, și mai ales acțiunea fățișă a lui Grigore Ghika în favoarea ideii Unirii, atât de aducătoare de primejdii pentru Impărăția Habsburgică prin stârnirea năzuinților blastamate de închegare și de ne-atârnare ale naționalităților care trăiau atât de fericite sub sceptrul milos și înțelept al casei de Habsburg-Lorena. Pe de alta denunța Turcilor purtarea și intențiunile viclene ale acestui Domn nechibzuit care, pe lângă că aducea în țară fermentele revoluționare cele mai primejdioase, nu avea de scop, prin năzuințele de Unire ce le stâr-nise și ideia punerii unui principe străin pe scaunul acestor țări, decât saparea legăturilor de vasalitate seculare și binefăcătoare cu Poarta și deslipirea lor de suzeranitatea gloriosului sultan. Și pașalele își dădeau foarte bine sama că, odată cu aceste legături de vasalitate, plecau, pentru a nu se mai întoarce, grasele folcase ce uzul și mai ales abuzul li-l procurau. În urma conferințelor ținute la Constantinopol la începutul lui Ianuar, st. v. 1856, de reprezentanții Angliei, Austriei, Franței și Turciei, se semnase un protocol privitor la relațiunile Principatelor cu Poarta Otomană, la administrația lor și la câteva dispozițiuni constituționale, dar se calca totodată, în chipul cel mai fățiș, vechile drepturi ale țării, se făcea din ele două provincii otomane, și mai supuse Porții decât în trecut și se începea prin a stabili că vor avea fiecare câte o administrație deosebită.

În urma îndemnului lui Grigore Ghika, na număr de notabili i-a adresat o petițiune prin care i se cerea să aperc vechile drepturi ale țării și mai ales să aducă la îndeplinire, înaintea Congresului

de pace dela Paris, care avea să se deschidă a doua zi, Unirea Moldovei cu Țara Românească.

Această faptă a Domnului a fost îndată denunțată de dușmanii lui și la Constantinopol și la Viena și deatunci atâțarea împotriva-i, a Austriacilor de o parte, a Turcilor de alta, n'a mai conținut nici un moment.

Austriacii care nu erau în principiu rău dispuși împotriva-i s'au încercat să-i facă să-și modifice îndreptarea politică, dându-i să înțeleagă că, dacă se va lăsa de politica lui unionistă și *filofranceză*, vor sprijini față de Poartă renumirea lui la Principat, nu numai pe viață, ci chiar în chip ereditar. Răspunsul Domnului însă, a fost categoric și de natura a nu da loc la nici o îndoială posibilă: el a declarat că națiunea privește Unirea ca temelie și însuș condițiunea viitorului ei și că nici o considerațiune personală nu este în stare să-l facă să i se pue împotriva.

În fața unui asemenea răspuns, Austriacii n'au putut decât să-și caute alt instrument, pe care l'au și găsit în persoana lui Toderiță Balș sau, mai bine zis, în aceea a cucoanei Catincăi.

Protocolul șădintii dela 8 April a Conferințelor pentru încheierea Tratatului dela Paris hotărîse ca: „Moldova și Țara Românească vor urma să se bucure, sub suzeranitatea Porții și sub garanția Puterilor contractante, de privilegiile și imunitățile de care sunt în posesiune. Nici o protecțiune exclusivă nu va fi exercitată asupra-le de către una din Puterile garante”.

Apoi se hotărî ca „legile și statutele în vigoare astăzi vor fi revizuite”. Spre acest sfârșit avea „să s'întrunească o Comisiune Specială, asupra compunerii căreia înaltele Puteri contractante aveau să se înțeleagă fără ragaz, cu un comisar al

Sublimei Portii". În sfârșit sultanul făgăduia ca: „imediat va convoca, în amândouă provinciile, câte un *Divan ad hoc*, compus astfel în cât să alcătuiască reprezentarea cea mai exactă a intereselor tuturor populațiilor, în privința organizării definitive a Principatelor. Apoi: „O Instrucțiune a Congresului avea să reguleze raporturile Comisiunii cu aceste Divanuri”.

În sfârșit se convenise, în chip verbal, că: *pentru alegerea acestor Divanuri, în timpul funcționării lor și până la organizarea definitivă a Principatelor, sultanul va fi liber: sau să prelungească puterile Domnitorilor de pe scaun sau să-i înlocuiască cu caimacamii prevăzuți de Regulamentele lor Organice sau prin alții, numiți de el.*

Precum se vede, această dispozițiune era din cele mai importante, căci erau puține probabilități ca Domnii pe scaun, mai ales acel al Moldovei, suspect și Portii și Austriei, să mai fie menținuți în locurile lor ei, după toate probabilitățile, alegerile pentru Divanurile *ad hoc* aveau să fie făcute sub cârmuirea unor *caimacami* numiți de sultan. Poarta și Austria aveau tot interesul pentru ca acei care aveau să prezideze alegerilor să fie barbați pe devotamentul cărora ele să poată conta.

Încă înainte ca aceste dispozițiuni să fie cunoscute, cucoana Catinea Balș luase dispozițiuni pentru a se asigura de căimăcămie. Academia Română posedă în original scrisoarea următoare a defunctului Panaite Balș, (un văr al lui Toderiță) din 15/27 Martie 1856:

„Sinetul de zece mii de galbeni ce i l-am dat Domnului Adossiaades și pe care văgul meu, vornicul Toderiță Balș îl confirmă, că această sumă

va fi valabilă și plătită, mă îndatoresc să n'o reclam delă vărul meu decât în cazul când vărul meu va fi numit Domn al Moldovei prin îngrijirea Dömnului Adossiașes. Drept care am dat vărului meu această hârtie în schimbul scrisorii ce o va serie S. S. Episcopului de Nicomedia.

(Semnat) *P. Balș*

Mi se pare că această scrisoare zice mult atât despre gradul de onorabilitate a înalților funcționari turci și a înconjurimilor lor cât și despre mijloacele întrebuintate de Toderița Balș!

Vodă Ghyka căruia puține din uneltirile dușmanilor săi îi erau necunoscute, își urma cu hotărâre lucrarea în favoarea Unirii, fără să se lese impresionat de intrigile, de calomniile și de pămfietele ce se răspândiau împotriva-i.

La începutul lui Maiu 1856 a făcut pe Divanul General să voteze o nouă legiuire asupra pressei, foarte liberală și care desființa de fapt cenzura. (Divanul General era un felu de Adunare de Notabili numită de Domn și instituită la 1849, de curțile suverană și protectoare, pentru ea să înlocuiască Obșteștile Acunări ale Principatelor, găsitate de acele curți prea independente și pătrunse de principii revoluționare). La 12 Maiu legea era promulgată. Scopul Dömnului nu era altul decât să dee în mâna partidului Unirii, pentru susținerea acelei idei, puternica pârghie a propagandei prin presă. Speranțele sale n'au fost înșalate, căci s'au înființat răpede mai multe foi unioniste care au pătruns până în ungherile cele mai departate ale țării.

În ziua de 25 Maiu (6 Iunie), ajungea să vadă partidul Unirii constituit și declarându-și hotărârea să lucreze pe față pentru Unire și pentru un principe străin ereditar, aparținând unei dinastii eu-

ropene alta decât acele ale împărățiilor megieșe, prin presă și prin delegați trimiși să facă propagandă prin ținuturi și prin întruniri, ținute atât în capitală cât și în reședințele de ținuturi și la țară. Un comitet special, alcătuit din cinci membri, avea să se ocupe mai în special de modul de alegere al Divanurilor *ad hoc*.

Se mai arata necesitatea să se numească delegați care să intre în relații cu Muntenii și, deocamdată, se dădea această însărcinare lui Vasile Alexandri.

Iaca acum numele semnatarilor actului constitutiv al noului partid:

Stefan Catargiu, Petru Mavroieni, Gheorghe Lătescu, Leon Ghica, Constantin Ghyka. Iancu Ghyka, Alexandru Ghyka, Alexandru Cataigin, Constantin Rolla, Constantin Hurmuzaki, Neculai Șuțu, Dumitru Rallet, Costache Negri, Mihail Kogălniceanu, Neculai Pisoski, Vasile Alexandri, Anastasie Panu.

În luna lui Iunie, Domnul a întreprins în țară o călătorie care i-a servit mai ales de pretext pentru a face însuș propagandă unionistă și primirea de care a avut parte a fost cât se poate în-sufletită, prezintându-i-se pretutindeni acte prin care se cerea Unirea. Și de atunci au început să curgă la Domnie petițiunile pentru Unire, acoperite de mii și mii de iscălituri.

Dar de abie s'întorsese la Ieși, când *kapuki-hayaua* lui din Constantinopol l'a vestit că se pregătește o depeșă a marclui vizir prin care i se face cunoscut că termenul puterilor sale sosind, sultanul a hotărît să-l desărcineze de ocărnuirea Moldovei și să numească în calitate de caimacam al Moldovei pe vornicul Toderiță Balș, căruia să-i remită îndată frăele guvernului.

Deoarece telegrama marelui vizir către Bals a întârziat mai multe zile, Grigore Ghyka a remis ocârmuirea, conform Regulamentului Organic, Sfatului Administrativ Extraordinar și a plecat la moșia Băseștii dela ținutul Făleicului, a uneia din fiicele sale, de unde s'a dus apoi deodreptul la Paris.

Cu câteva zile după întoarcerea din călătoria ce Grigore Ghyka o făcuse în țară, Place, consulul francez, prin două scrisori la feliu. adresate una lui Walevski, ministrul afacerilor străine a Franței și cealaltă lui Thouvenel, ambasadorul francez la Constantinopol, li comunica faptul că Toderiță Bals trimesese deplinele lui puteri casei Zarifi și Vlasto din Constantinopol, pentruca să trateze în numele său cu miniștrii turci pentru achiziția lui la Domnia Moldovei, însărcinând aceea casă să meargă până la 80.000 de galbevi, adică aproape de un milion de franci, spre a obține acest rezultat și-i promitea, dacă reușește, să-i dea, pe preț mic, arenda salinelor și dreptul de exportare al cerealelor. Casa în chestiune a răspuns că-i poate procura căimăcămia pentru 25.000 de galbeni (aprox. 300.000 fr.) și Bals a răspuns că va lua căimăcămia numai cu siguranța că va obține pe urmă Domnia.

Bals și-a luat postul în primire în șgometul tunurilor austriace. Pe piața Palatului a trecut în revistă detașamente moldovenesti și austriace și a intrat în palat între doi generali austriaci. Atât comanda trupelor de ocupațiune cât și consulul Gödel-Lannoy aratau pe față cea mai vie mulțămire. Caimacamul găsind pe miniștrii predecesorului său cu demisiile date acestuia și primite, ei gerând numai în chip provizor afacerile, s'a grăbit să numească la toate departamentele pe

antiunioniștii cei mai hotărâți, printre care pe Costinu Catargiu în capul ministerului justiției.

De abie părăsise Vodă Ghyka țara și se produceau mai multe defecțiuni în rândurile acelor care până atunci figurase printre fruntașii lucrând pentru Unire. Unul era Neculiai Istrati care, după ce semnase petițiunea unionistă dela 16/28 Februar 1856, deveni deodată cel mai înfocat antiunionist. Un exemplu între altele pentru a arata ce felu de om era Neculiai Istrati. El era căsătorit cu fiica unui Parasehiv, care fusese vataș de ogradă la Mihalache Pașcanu și făcuse avere în casa acestuia. Când marele om de bine și marele patriot ce era Mihalache Pașcanu își dădu obștescul sfârșit, la Ianuarie 1857, pe când trupul lui neînsufletit era veghiat de preoți în ultima noapte ce o petrecu în casa lui și țara întrecăgă îl jalea, Neculai Istratti, pareă înadins, dădea în casa de alături un bal care ținu toată noaptea. Al doilea, era Neculai Millo, un fost ministru de finanțe al lui Grigore Ghyka, care semnase și el aceiaș petiție și făcea acum propagandă antiunionistă până și față de ambasadorul Franței la Constantinopol, Thouvenel, apoi Neculai Mavrocordat, făcut de caimacem șef al miliției, Vasilică Ghyka care scrisese în favoarea Unirii, amândoi semnatari ai petiției unioniste, Alexandru (Coco) Sturdza care și vânduse convingerile unioniste pentru slujba de secretar de stat și încă doi indivizi mai puțin însemnați, ca Neculai Doean și Dumitru Cornea. Cu vremea s'au mai adăugit și alții.

O goană cumplită a plecat îndată împotriva tuturor funcționarilor numiți sub Grigore Ghyka; cruțați au fost numai acei puțini care aveau spete separatiste și consimțiau să-și schimbe pă-

rerile în privința Unirii. Toți ispravnicii, aproape toți privighitorii, aproape întreaga justiție au fost schimbați, numindu-se în locul lor oameni care putuse să se fi făcut vinovați de toate turpitudinile, numai să se declare antiunioniști.

Aceste schimbări alcătuiau o abatere din ceie mai fățișe atât dela Regulamentul Organic cât și dela vechile obiceiuri ale țării, potrivit cărora caimacanii nu erau în drept să facă nici o numire, nici o înaintare în grad sau în funcție, să nu confere nici o boierie, să nu înainteze nici pe un boier în rang.

Cu deosebire scandaloase fost-au numirile făcute în ramul judecătoresc de Costinu Catargiu.

Ispravnicii și privighitorii au fost însărcinați să stoarcă dela țărani, prin orice mijloace, petiții antiunioniste, merite să distrugă efectul făcut de cele unioniste, oferite cu însuflețire administrației lui Grigore Ghyka. Și dela staturile din Ieși în care se puneau la cale aceste petițiuni impuse și aceste schimbări de funcționari, erau nelipsiți consulul austriac, Gödel Lannoy, generalii austriaci și, mai ales, cucoana Catinca. Iar în ținuturi ispravnicul și privighitorii nu făceau nici un pas până nu se sfătuiau cu comandantii trupelor austriace. În ținutul Bacăului, unde era ispravnic Costache Paladi, s'au văzut chiar militari austriaci în uniformă ducând petițiuni împotriva Unirii prin sate, spre a fi iscălite de țărani.

În ținutul Neamțului fusese numit de curând ispravnic colonelul Gheorghe Rosetti-Roznovanu. Guvernul neavând mare încredere în zelul său antiunionist și mai ales austrofil (era un turbat admirator al Rusiei, în oastea căreia slujise, în calitate de subofiter, în regimentul Garzilor Că-

lări, timp de un an) trimesese o adevarată misiune însărcinată să strângă, în satele ținutului, petițiuni împotriva Unirii. Roznovanu a adus faptul la cunoștința ministerului, cerând ordin de urmare și ministrul i-a răspuns că: toate opiniunile fiind libere, nu trebuie să pue obstacol semnăturilor, numai întrunirile și manifestațiunile publice fiind interzise.

Dar Roznovanu, întemeindu-se pe un ordin al cămăcămiei din întâiele zile ale existenței sale și merit să pue capăt semnăturilor și manifestațiilor în favoarea Unirii, a dat ordin privighitorilor să aresteze orice persoană, oricare i-ar fi rangul, care ar aduna țaranii pentru a li lua semnături sau a provoca manifestații politice. Doi din adunătorii de petițiuni antiunioniste au fost arestați, dar au putut să scape și să-și pue hârțile cele mai compromițătoare în siguranță înainte de a fi prinși pentru a doua oară. Ispravnicul a făcut atunci o cercetare din cele mai aspre și s'a constatat cu prisosință că acei musafiri voiau să silească pe vornici și pe preuți să pue, sub niște petiții separatiste, pecetile satelor și ale cele ale parohiilor, dându-se drept delegați ai Sfatului Administrativ. La terminarea anchetei sosi un înadins curier care aducea lui Roznovanu ordin să pue imediat persoanele arestate în libertate și, predând administrația în mâinile vornicului Costache Ghyka, să vie la Iași, unde prezența lui este de absolută nevoie. Costache Ghyka era tocmai unul din emisarii anti-unioniști arestați de Roznovanu și devenise celebru în toată Moldova pentru că, ceva mai înainte, în calitate de ispravnic, însoțise, în plină uniformă de ispravnic, pe capra trăsुरii, pe soția consulului austriac Gödel Lannoy, într'o călătorie ce aceasta

o făcea dela Piatra la mănăstiri. Lui Roznovanu însă nu i-a fost cu putință să aște v'odată pentru prezența lui la Iași era trebuitoare. Cu mare greu a obținut audiență dela camaicam, iar explicarea dintre dânsii a fost din cele mai furtunoase. Bineînțeles că Roznovanu și-a dat fără întârziere demisia.

În mai multe ținuturi, când tinerii orașeni întru buințați de partidul Unirii pentru propagandă percurgeau satele în costum național, erau arestați și maltratați în chipul cel mai brutal de agenții administrației.

Și ocârmuirea camacianului nu era învinovățită numai de arbitrar împotriva partidului Unirii, ci și de toate celelalte pacate ale unei administrații ticăloase și corupte, iar partea din aceste pacate pusă în sarcina eucoanei Catinăi nu mai mică nu era: se citau, ca fiind datorite ei, fapte de hatâr, arbitrar, venalitate și desăvârșită lipsă de orice simțimânt de demnitate față de Turci și de Austriaci. Era de altminteralea nu secret cunoscut de toată lumea că cabinetul austriac se angajase să procure lui Teodor Bals domnia ereditară a Moldovei, dacă el, în alegerile pentru *Divanul ad hoc*, reușește să învingă partidul Unirii. În familiile noastre boierești nu erau expresiuni destul de energice când era vorba să se exprime indignarea resimțită pentru *trădarea intereselor țării* de către părechea căimăcamească, pentru incapacitatea lui, pentru josnicia, răutatea, lăcomia de bani și lipsa de scrupule care caracterizau pe eucoana Catină.

Precum am arătat mai sus, tata fusese cumnat cu Toderiță Bals și trăise cu el totdeauna în cele mai bune relațiuni. Însă, dela ridicarea la căimăcamie a lui Bals, nu au mai dat ochi unul cu

altul, iar pe cucoana Catinea toată familia mea o avea în oroare.

Libertatea pressei, acea armă puternică ce Gri-gore Ghyka o pusese în mâna partizanilor Unirii nu putea decât să stingherească în cel mai înalt grad pe adversarii Unirii: caimacamul, Austria, Turcia și micul mănunchiu de boieri potrivnici marei idei și, pentru cea mai mare parte, abuzivi. Nu se știe precis de unde a pornit sugestiunea, probabil dela Austriaci, dar la începutul lunii Septembrie 1855 a sosit caimacamului un ordin peremptoriu al lui Fuad Pașa, punându-i în vedere ca, fără întârziere, să desființeze legiuirea pressei promulgată de fostul Domnitor și să reînființeze regimul care exista înainte de acea legiuire, adică censura. Fuad Pașa mai adăugia că, spre acest sfârșit, mijloacele cele mai nemerite i se păreau următoarele: *să nu se mai dea autorizație pentru publicarea a niciunui ziar nou de orice feliu; să se chieame redactorii ziarelor în ființă și să li se facă cunoscut: că ei sunt datori a nu trata în nici un chip despre chestiunile care pot jigni drepturile Inaltei Porți, să se oprească cu stricteță de a se da în public vreun atac de orice feliu în contra M. S. Sultanului... sau să se insereze vreun articol care să poată da prilej la reclamație din partea Inaltei Porți sau a Puterilor Aliate.* La caz de neurmărire ziarul avea să se suspende definitiv. Un censor însărcinat cu privigherea și executarea acestor măsuri și răspunzător de executarea lor avea să fie numit imediat.

N'am nevoie să spun că măsura ordonată de Turci fără ambră de drept a fost îndată executată, G. Asaki și Costache Negruzzi fiind însărcinați cu censura.

Steaua Dunării, valorosul organ unionist con-

după de Kogălniceanu, Mătinescu și Neculai Ioanescu, îndată ce a apărut decretul caimacamului care suspenda legiuirea lui Ghyka asupra pressei, a anunțat printr'un supplement ieșit, la 11 Septembrie 1856 că: „apărută odată cu legiuirea pressei, la 12 Maiu trecut, își întrerupe publicarea odată cu suspendarea acestei legiuiri și restaurarea censurii de mai înainte”. Totodată aducea la cunoștința abonaților că pune la dispoziția lor prisosul banilor plătiți până la împlinirea abonamentului.

De abie trecuse câteva zile și nu se mai publica în Iași, și prin urmare în toată Moldova, decât foaia oficială a guvernului care nu conținea cu articolele împotriva Unirii, cu lauda Turciei și a ostirii austriace care ocupa țara.

În patima de a lovi în tot ce credea că este favorabil Unirii, ocârmuirea lui Toderiță Balș desființă chiar cele mai multe din puținele școli ce le posedă Moldova de atunci ca: Academia dela Iași, singura școală secundară laică de stat înființată încă din vremea lui Mihail Sturdza, marea școală secundară din Târgul Neamțului, înființată cu veniturile mănăstirii și douăzeci și două de școli primare urbane, adică toate acele care erau în ființă în Moldova, profesorii și învățătorii fiind suspecti de unionism.

Amestecul consulului austriac în ocârmuirea țării și desăvârșita supunere la ordinele sale a ocârmuirii caimacamului deveniau din zi în zi mai evidente. Gödel negăsind ministerul moldovenesc destul de devotat intereselor turco-austriace, izbutise să obție modificarea lui în sens și mai separatist decât era până atunci. În locul logofătului Teodor Balș (conu Toderăș), trecu la Interne, logofătul Neculai Cantacuzino. Acesta

fusese ministru aproape toată viața lui, dar trecea drept cel mai cumplit prevaricator ce-l avuse Moldova pe lângă Mihalache Sturdza, un barbat împotriva căruia se articulau acuzațiile cele mai grave. Însă dacă era adversar neîmpacat al Unirii cu trupul și cu sufletul, mai era în schimb un barbat capabil și experimentat, în stare să facă unioniștilor cele mai cumplite greutăți.

C'est un homme rompu aux affaires, zis-a de dânsul cucoana Catinca lui Place care-și arata mirarea ce-i pricinuia numirea lui.

Il passe pour être encore plus rompu aux concussions et aux autres abus, răspuns-a Francezul, iar căimăcăneasa a schimbat vorba.

Iaca ce meștesug s'a întrebuințat pentru a decide pe Neculai Canta să primească ministerul din lăuntru, cum i se zicea și a scapa totodată de Divanul domnesc, Curtea Supremă a Moldovei, foarte bine alcătuită atunci și foarte independentă, având ca președinte pe Vasile Sturdza, unionist convins și barbat al cărui integritate era recunoscută de toată țara și, ca atare, alcătuia o piedecă pentru multe proiecte de ale caimacamului și ale miniștrilor săi. Iaca ce meștesug s'a întrebuințat, atât pentru a ademeni pe Neculai Canta să primească ministerul de Interne cât și pentru a scapa de Divan. Logofătul Neculai Canta având a se judeca înaintea aceluiași divan cu aga Manolache Codrescu, pentru o moară, a adresat caimacamului o petiție prin care îl ruga să prezideze însuși divanul cu prilejul acelei judecăți, date fiind iregularitățile fără exemplu (?) și persecuțiunea vederată (?) a divanului în acea afacere, care ar fi mers până la întrebuințarea de fraude și „văzând actele atât de necuviincioase ale acestui divan”. Caimacamul a pus rezolu-

ție că: „văzând împrejurările expuse, afacerea va fi judecată sub președinția noastră”. Vederat că, față de o asemenea rezoluție, președintele nu putea decât să-și dea demisia. A fost urmat de întregul divan, iar caimacamul și Costinu Catargiu, ministrul dreptății, s'au grăbit să primească aceste demisii, scăpându-se de o instanță supremă care era cât se poate de supărăcioasă pentru ei și nimeni altă, alcătuită din creaturi de ale lor, și după o săptămână, logofătul Neculai Canta era ministru de interne.

Transfugul Neculai Istratti a fost numit ministru al Lucrărilor Publice, departament unde putea găsi numeroase prilejuri de afaceri mănoase cum avea obicei să le facă, fără însă să se îngrijască dacă sunt spre paguba sau spre folosul statului. Dar numirea care, cu drept cuvânt, a surprins pe toată lumea, a fost aceea a lui beizade Neculai Conache-Vogoridi la departamentul finanțelor. Neculai Vogoridi, care fusese împământenit moldovan în chip ilegal de cumnatu-său Mihail Sturdza și vorbea o moldovenească din cele mai pocite, se căsătorise, spre nenorocirea ei, cu Catinca Conache, cea mai bogată moștenitoare din Moldova, fiica unică a poetului și prea bogatului logofăt Costache Conache, a cărei avere urieșă, după moartea lui Conache, Vogoridi o mănecase aproape pe jumătate, mai ales cu femeii ușoare și în chiefuri. Era tocmai contrarul unui barbat cărnă să i se încredințeze ministerul de finanțe al unei țări: risipitor, incapabil, lenes, nșuratec și fără cultură. Adevărata pricină a numirii lui fusese faptul că dispunea de sprijinul puternic la Constantinopol, al tătine-său, Ștefanache Vogoridi, fostul caimacam dela 1821—1822, cărnă servicii însemnate făcute Porții

ii pastrase, până la adânci bătrînețe, influență și vază la Poartă. Cucoana Catinea, atât puternică asupra minții soțului său, lucrase pentru a aduce pe beizadea Neculai în ministere, numai în scopul să-și asigure și acest sprijin.

În cursul verii anului 1856 cauza Unirii se alesese cu un nou și formidabil dușman; Anglia care până atunci i se arătase mai mult favorabilă, fie din interes rău înțeles pentru viitorul Turciei, fie din spirit de gelozie și de neîncredere către Franța, se vădi de acum înaintea fațăș ostilă acestei idei. Iar Austria, care de mult făcuse pregătirile trebuitoare pentru evacuarea Principatelor, începu să iee măsuri care indicau intențiunea să prelungească rămânerea întrînsele a trupelor cesaro-crăiești. Aceste de pe urmă măsuri erau atât de vedorate și de nejustificate în cât ele avură drept rezultat să neliniștească până și pe Turci. Tocmai atunci Poarta supunea Comisiei Europene, ai căror membri se aflau încă mai de multă vreme la Constantinopol, un proiect de firman pentru convocarea Divanurilor *ad hoc*, proiect care de altmintrelea reducea cu desăvârșire drepturile și atribuțiunile acelor adunări. Compunerea propusă de Poartă pentru divanuri, cași modul de alegere și de delibereare ar fi asigurat cu bună samă izbânda părerilor favorizate de Poartă, de Austria și de partizanii abuzurilor din trecut. Ambasada franceză a combătut acest proiect de firman în chipul cel mai hotărît și nu încapă îndoială că acelei opuneri se datorește faptul că firmanul nu a fost promulgat în forma care i-o dăduse Poarta. A urmat o lungă discuție între puteri asupra cuprinsului acelei convocări. Turcii voiau mai cu samă să împiedece și să suprimă orice discuțiune și hotărîre a Diva-

nurilor asupra chestiunii Unirii. Numai insistențelor stăruitoare și energice făcute de Napoleon al III-lea, datorim faptul că acest drept, mai prețios decât toate celelalte la un loc, nu ni-a fost tăgăduit și, că condițiunile în care s'a convocat Divanul și modul în care avea să se facă alegerea n'au pus cu desăvârșire stavilă năzuințelor unioniste. Dacă firmanul de convocare al Divanurilor *ad hoc* dela 1/13 Ianuar 1857 era departe să cuprindă condițiuni de alegere democratice, el totuș a făcut cu putință alegerea unei adunări însuflețită de cel mai viu patriotism, de un frumos spirit de sacrificiu și de o desăvârșită pătrundere a interesului vital al neamului.

Și Unirea era fără îndoială dorința fierbinte a națiunii întregi. Imi aduc aminte încă în casa noastră de vălătuci dela Pralea, nu numai de cuvintele pline de patriotică însuflețire ale tatei și ale mamei, ale moșilor mei, ale rudelor și prietenilor casei, dar și de acele ale slugilor și ale țaranilor. A suflat, în cursul acelor trei ani: 1856, 1857 și 1858, un vânt deosebit de generos asupra Moldovei noastre, un vânt care nu vorbea de bănci, de acțiuni, de întreprinderi, de slujbe, de foloase, ci de muncă și de jertfe pentru neam, un vânt la suflarea căruia oricine cu bucurie își vîra mâna cât mai în fundul buzunariului spre a aduna mijloacele trebuitoare pentru întemeierea viitorului acestui neam. Și în această luptă, pentru a doua oară de atâtea sute de ani dela Răsboieni încoace, obștia marei boierimi moldovenești era în fruntea luptătorilor și, punând binele Românimii mai presus de toate, lupta ca însuși să doboare temelii bogăției și a puterii sale.

Datù-s-au luptă pentru Unire și dincolo de Milcov, luptă frumoasă și departe de mine este

intențiunea să micșoreze valoarea ajutorului dat pricinii sfinte de naționaliștii munteni, dar neasamnat mai ușoară fost-a lupta pentru ei decât pentru Moldoveni. Turcia și Austria și-au pus toate puterile în combaterea ideii unioniste în Moldova, unde Unirea primejduia greu interesele materiale tocmai ale clasei celei mai puternice, ale marelui boierimi, care se bucura de monopolul funcțiunilor publice și a influenței politice. Muntenia fiind mai mare și mai populată decât Moldova, partea ei în funcțiuni și în influență politică nu putea decât să copleșească și, cu încetul, să reducă la nimica pe acea a Moldovei. iar capitala ne mai putând rămânea în Iași, valoarea caselor din acel oraș ale boierimii moldovenesti avea să scadă în chip simțitor. Unirea era o transacțiune între amândouă țările în care Muntenia avea numai foioasele materiale, iar Moldova numai pagube. Deși instrumentele Porții și ale Austriei precum și reprezentanții celor nărăviți în răle au avut grijă să repete necontenit, pe toate tronurile, acest cântec Moldovenilor, ei nu au izbutit să moaie într-o nimica înflăcarată și curată lor iubire de neam. În veci mândră are dreptul să fie Moldova de lupta ce a dus-o pentru Unirea Țărilor Surori. tenelia fără de care nu s'ar fi putut ajunge la Intregirea Neamului și binecuvântate fost-au roadele ce abnegația Moldovenilor din a șasa decadă a veacului trecut le-a adus acestui neam.

Acțiunea lor era atât de stăruitoare și de energetică, *Steaua Dunărei*, transportată la Bruxelles, făcea așa de mult rău dușmanilor Unirii, expunând, în limba franceză, în fața Europei întregi, atât barbații pețaiți și mijloacele odioase de

care se serviau Poarta Otomană; Austria și crea-
 urile lor, caimacamul și mănunchiul acelor po-
 trivnici aspirațiunilor naționale, în cât, în luna
 Februar 1857, Balș se plângea Porții că nu
 posedă mijloacele necesare pentru ca să se ape-
 re împotriva opoziției înversunate a *cătorva*
oameni care pregătesc tulburări și cerea dela
 Turci puteri pentruca să poată proceda cu forța
 împotriva lor. În realitate însă, ocârmuirea se-
 paratistă n'a neglijat nimica pentruca să provoa-
 ce pe unioniști la tulburări, dar din fericire nu
 a reușit, deși li-a pus rabdarea la grea încercare.
 Partidul Unirii a dovedit cu acest prilej o disci-
 plină admirabilă, deși nu lipsiau într'însul ele-
 mente tinere și energice, foarte dispuse la întrebū-
 ințare de mijloace energice. Caimacamul nu aștep-
 ta decât prilejul care i-ar fi permis să întrebūin-
 teze mijloacele ce i le-ar fi dat Poarta pentruca
 să lovească în barbații din fruntea comitetului
 unionist. Răspunsul Porții n'a avut vreme să so-
 sească, căci Toderiță Balș a murit la 17 Februar)
 1 Marte 1857 în urma unei pneumonii.

Cucoana Catinca a izbutit să obție dela Poartă,
 drept răsplătire pentru serviciile făcute sultanu-
 lui, o pensie de două mii de galbeni (23500 franci)
 pe an. Și pentruca să nu aibă nici o cheltuială
 pentru încasarea ei, această pensie a fost afec-
 tată asupra tributului țării. Economia ce zisa
 cucoană o realiza, încasând-o deadreptul de aici,
 a ieșit pe jos, ca multe economii, căci când, după
 războiul Independenței și după Congresul dela
 Berlin, cucoana Catinca și-a reclămat dela Turci
 pensia pe un an și jumătate, guvernul sultanului
 a răspuns în termeni mai elogioși pentru
 serviciile cucoanei Catincai, dar a aratat că
 pensiunea ce ise hărăzise pentru ele era special

afectată asupra tributului și că acel tribut fiind acuma desființat și nemai încasându-se de guvernul împărătesc, iar pe de altă parte dată fiind situația precară a tezaurului otoman, cu mare părere de rău nu-i mai poate plăti pensiunea. Foasta căimăcămeasă era deci sfătuită să se adreseze guvernului român, căci, zicea Poarta, de serviciile făcute de dânsa și de neuitatul caimacam nu se folosise numai Sultanul ci mai ales Moldova. Și cucoana Catinca s'a adresat, într'adevăr în chip discret, guvernului român și chiar regelui Carol, bineînțeles cu un succes negativ. Era de parte de a fi saracă dar, pentruca să frustreze pe fiul ei de orice moștenire, își pusese toată averea în viager.

Am auzit pe nenumarați marturi oculari descriind funeraliile lui Toderiță Balș și toți, fără excepție, afirmau că ele au avut loc în mijlocul indiferenței obsteste. Afară de lumea oficială, care nu se putea scuti să fie față, căci primise ordinile cele mai severe în aceasă privință, n'au asistat decât puține rude și afini. Pentru a ținea cordoanele nu s'au găsit decât coloneli de pompieri și ofițeri afară din cadre. Persoanele însărcinate cu purtarea cheltuielilor de înmormântare neglijase să prevadă un fond pentru pomenile obișnuite în asemenea cazuri. Această neglijență a făcut ca calicimea adunată spre acest sfârșit să izbucnească într'un lung: *Ura!* când a văzut cortegiul părăsind Ulița Mare pentru a se angaja în acea ducând la biserica Sfântului Dumitru, biserica familiei Balș, unde aveau să fie înmormântate rămășițele caimacamului.

CAPITOLUL IV

Ce știi despre Unire (Urmare)

În Ieși se știa că candidatul la Căminăcânie protejat de Austria era Cosfinu Catargiu și mare era, în cercurile unioniste, temerea că Poarta să nu-l numească pe el, care era urât de toată lumea. Unioniștii și chiar parte din separatiști, cunoscându-l de vreme îndelungată, perfect în curent cu lipsa lui de scrupule, cu spiritul său de intrigă și cu cumplita-i brutalitate, s'au grăbit să adreseze și consulilor din țară și ambasadorilor dela Constantinopol, repetite jălbi pentruca să obție dela Poartă trimeterea unui caimacam cinstit și imparțial.

Spre mierarea și indignarea tuturor, alegerea Porții căzu asupra lui Neculai Vogoridi, aceasta în urma unui *tertîp*, datorit fără umbră de îndoială, crierilor îmbătrâniți în intrigă ai lui Ștefanache Vogoridi fostul caimacam dela 1821—1822, tatăl lui Neculai și al cărnii victimă n'a mai fost de astădată un boier moldovan incult, vanitos și, dacă patriot, nu tocmai clar văzător, ca Teodor Balș dela Flămânzi, dar foarte deșteptul și perspicacele consul al Franței din Ieși, Victor Place.

Neculai Vogoridi se dusesese la Place și-i propusese să-l recomande lui Thouvenel, pentruca acesta să sprijine pe lângă Poartă, numirea lui ca caimacam în locul lui Balș, el îndatorindu-se să-i dea în schimb următorul revers:

„Eu, subsemnatul, increzător în lealitatea Franței și în simpatia ei pentru Principate, m'as stima fericit să am concursul guvernului său, pentruca să fiu numit Caimacam. În acest caz mă îndatoreșc, în chipul cel mai formal, să nu fac nimica ce ar putea să împiedece, fie în alegeri, fie în Divanuri, libera expresiune a dorințelor populațiunilor. Promit să administrez cu cea mai întreagă imparțialitate.

(cele de mai sus erau scrise de mâna lui Place, ceiace urmează de aceea a lui Vogoridi)

„Aprobat scrisoarea de mai sus ale cărei clauze le primesc toate.

2 Martie 1857.

Semnat: *Neculai Conoche Vogorides.*

Spre întocmai copie cu originalul.

Semnat: *V. Place*”

Și Place, harbat deosebit de deștept și de fin, cu totul câștigat ideii Unirii și al cărui carieră depindea în mare parte de reușita ei, a fost cu totul înșalat de acești Greci vicleni și a recomandat lui Thouvenel pe Neculai Vogoridi, trimetând ambasadorului, odată cu recomandăția și reversul de mai sus. Iar Thouvenel știind că internunțul austriac, Prokesch, lucrează din răsuneri pentru Costina Catargiu, spre a scăpa de acesta, a recomandat pe Vogoridi și Poarta, care știa ce face, s'a grăbit să-l numească.

Indignarea țării era justificată prin faptul că

Vogoridi era fiu de străin, născut în străinătate, împământenit în chip cu totul nelegal în violarea anexei X a Regulamentului Organic și chiar după acea împământenire, urmase să rămie funcționar otoman și capatase puțină vreme înainte de numirea la căimăcămie, demnitatea de *Routlei Oulia*. Vorbia o moldovenească din cele mai păsărești, având în multe cazuri nevoie de talmașiu pentru a înțelege bine sau a se face înțeles în limba țării. Așa, într'o adunare, nu mai țin minte unde, la care era de față și mama, cineva făcând aluzie la originea lui străină, el a protestat prin câteva cuvinte, din care asistența a înțeles numai cele de pe urmă: *Vogoridi mi icste Moldovano*. Apoi purtarea lui stârnise cu drept cuvânt disprețul țării. Faptul că nu s'a făcut îndată o protestare împotriva acestei numiri trebuie fără îndoială atribuit sfaturilor de moderațiune ale lui Place și înțelepciunii Comitetului Unionist, care și-a dat samă de importanța ca relațiunile cu Poarta să nu se încordeze prea tare și avea fermă încredere în reușita scopului pentru care lucra.

Putine zile după venirea la Iași a lui Cabuli Efendi și a lui Photiade, care aduceau firmanul de numire a lui Vogoridi, Neculai Canta a trecut la justiție pentruca să facă loc, la interne, lui Costinu Catargiu. Aceasta pentrucă, la intrarea în minister, cu trei luni înainte, a lui Neculai Canta, Vogoridi și Istrati, se pusese celui dintăiu întrebarea: dacă el se obligă să împiedece ca macar un singur unionist să pătrundă în Divanul *ad hoc*. Și Neculai Canta, barbat experimentat, răspunsese că se obligă să lucreze în acest scop, dar nu se poate obliga să reușească. Atunci a fost întrebat dacă primește ministerul de interne cu

condiție ca toată acțiunea electorală precum și numirile și destituirile de funcționari să fie încredințate lui Istrati care ie asupra-și toată răspunderea izbutirii. Cânta consimțind, Istrati a dus deatunci toată campania împotriva partidului unionist. Acuma, după instalarea noului cai-macam, cu prilejul unei întruniri, în casă la Costinu Catargiu, a ministrilor, cu Vogoridi, cu Photiade și cu consulul austriac Gödel-Lannoy, punându-se din nou lui Neculai Cânta aceiaș întrebare ce i se pusesse în alt rând, el a dat acelaș răspuns ce-l dăduse și atunci. Iar Costinu Catargiu declarând că, dacă i se dă lui departamentul internelor, el răspunde de desăvârșita reușită a alegorilor, iar „dacă se va alege în divan un singur unionist să i se radă musteata”. Gödel Lannoy a impus transferarea lui la Interne. Grăbindu-se să cheme la Iesi pe toti ispravnicii și privighitorii din țară, îi-a declarat că:

— Va zdrobi partidul Unirii și va face praf din unioniști!

A dat apoi tuturor direcțiilor ordinele cele mai strășnice pentruca, prin toate mijloacele să împiedece orice propagandă a unioniștilor, neîngăduind pe delegații comitetelor lor să pătrundă prin sate și să ție întruniri cu țaranii. Apoi toți au primit ordin să se înfățișeze lui Gödel-Lannoy.

Dealtmintage Photiade nu ascunsese lui Place că adusese pentru Vogoridi dela Constantinopol instrucțiuni poroncindu-i să păstreze ministrii numiți de Balș și să lucreze cu toată energia împotriva Unirii, lucru despre care consulul se grăbise să scrie lui Thouvenel.

Cam în acelaș timp plecase din Constantinopol baronul de Talleyrand-Périgord, comisarul Fran-

ței în Comisia Europeană, însărcinată cu cercetarea stării Principatelor și cu controlarea aducerii la îndeplinire a stipulațiilor tratatului dela Paris privitoare la ele. Pe rând, sosiră în București, unde avea să fie sediul acelei comisiuni, Liehmann von Palmerode, comisarul austriac, Baronul von Richthofen, acel prusian, Sir Edward Bulwer, acel britanic, cavalerul Benzi, comisarul Sardiniei, Basily acel al Rusiei și Savfet Pașa, comisarul Porții, care era totodată și președintele Comisiunii Europene. Talleyrand fu primit cu cel mai mare entuziasm de oarece se cunoștea sprijinul ce împăratul Francezilor îl dădea ideii Unirii. De o primire simpatică s'au lucurat asemenea și comisarii Sardiniei, Prusiei și Rusiei care reprezentau guverne favorabile și ele dorințelor Românilor.

La mijlocul lui Martie plecau în sfârșit ultimele detașamente de trupe austriace, după ce sleise toate pretextele de prelungire a ocupațiunii țărilor noastre. Lasau fusă în urma lor simțiminte de ură neîmpacată și de dispreț nemărginit în sufletele de altmintrelea atât de blânde ale poporului moldovenesc de atunci. Și această ură nu era doară datorită nici unor abuzuri grozave nici unor brutalități deosebite, dar mai ales spiritului lor meschin, neconținutelor sicăieli și pretențiilor să găsească, într'o țară așa de înapoiată ca Moldova deatunci, confortul și ușurințele legate de civilizația apusană și în sfârșit disprețului ce-l manifestau față de țară și de locuitorii ei, de câte ori se găseau în prezența unor oameni care nu știau sau nu îndrăzneau să li răspundă cum se cuvenia. Țin minte cum barbații și mai ales femeile din clasele de jos, slugi și clienți ai caselor boierești, nu puteau vorbi de Austriaci,

pe care îi numiau Nemiți, fără ca privirea să li se încrunte și fără ca să scrișnească din dinți. Și aceste simțiminte au trăit cât a trăit generația care văzuse ocupația austriacă, mai lăsând urme și în urmașii lor.

Precum am văzut, ziarele unioniste încetase să mai apară de când Toderiță Balș, din ordinul Porții, desființase legea pressei a lui Grigore Ghyka și restabilise cenzura. În Țara Românească însă, caimacamul, fostul Domnitor Alexandru Ghika, nu ceruse nici o înăsprire a legii pressei (pe care Stirbey nu o scosese de sub cenzură) astfel că, la începutul anului 1857, apăreau peste Milcov cinci ziare care susțineau cauza Unirii. (Și Alexandru Ghika, asupra simpatiilor unioniste ale căruia lumea își făcuse dintăiu mari iluziuni, nu întârzie să arăte, pe lângă o absolută incapacitate, un desăvârșit servilism către voințile Porții și ale Austriei).

Dar îndată după numirea lui Vogoridi, foștii editori de ziare din Moldova care încetase să mai scoată ziarele lor, bazându-se pe firmanul de convocare a alegătorilor Divanului ad-hoc pe dreptul acelor alegători să-și susție și să-și facă cunoscute părerile privind viitorul țării și pe ilegalitatea desființării legii lui Grigore Ghyka, desființare „care nu se baza pe nici o lege votată de corpul legiuitor”, au petiționat caimacamului cerând repunerea în vigoare a legii dela 12 Mai 1856, mai cerându-i să numească un censor. Guvernul nedând nici un răspuns la acea petițiune, editorii în chestiune s’au adresat consulilor puterilor garante. Place, Richthoffen și Basily au intervenit la caimacam însă acesta nu li-a dat nici lór vr’un răspuns. Și astfelu partidul Uni-

rii în Moldova, a fost silit să ducă lupta electorală fără nici un organ de presă.

Dar, precum am aratat mai sus, *Steaua Dunărei*, cel mai valoros din ziarele unioniste, își mutase sediul dela Iași la Bruxelles, unde apărea în franceză. N'a putut da ajutor printre alegători, dar în schimb a contribuit mult la crearea, în străinătate, a unei atmosfere favorabile Unirii.

În acest timp, Costinu Catargiu se ținea cu sfîntenie de făgăduința ce o dăduse față cu Gödel-Lannoy și cu Photiade. El nu se dădea înapoi înaintea nici unei samovolnicii pentruca să împiedece pătrunderea macar a unui singur unionist în adunarea care avea să exprime Europei dorințele Moldovei. Prin toate mijloacele căută să intimideze pe unioniști și mai ales să falsifice listele electorale, folosindu-se în acest scop de textul puțin clar al firmanului. Dispozițiunile lui fiind obscure, mai ales în ceiace se atingea de domiciliul alegătorilor din categoria proprietarilor mari, guvernul s'a folosit de faptul că mulți din aceștia stăpâneau moșii în mai multe ținuturi, pentru a poronci ispravnicilor a celor ținuturi unde aveau proprietăți să-i șteargă de pe liste, sub cuvânt că domiciliază în alt ținut.

Partidul Unirii alcătuiuse comitete în toate ținuturile și redactase programe care au fost tipărite la București, tipărirea lor la Iași fiind strict oprită. Îndată ce a aflat acest fapt, guvernul, asemilând comitetele electorale unor societăți secrete, le-a interzis, cași publicarea profesiunilor de credință și le-a declarat criminale. Ispravnicii au fost autorizați să întrebuinteze forța armată pentru îndeplinirea acestor ordine. Apoi s'a luat

dispoziția ca toate listele electorale să fie trimise la Iași spre a fi supuse revizuirii ministerului de Interne.

Institutorul Turculeț, dela școala din Tatarăș, din Iași și Cuparencu, proprietar din acelaș oraș, pentrucă se văzuse în mânilor un program unionist și fiindcă ei își exprimase opiniunile politice față de mai mulți cetățeni, au fost ridicăți, noaptea, din paturile lor, duși înaintea lui Costinu Catargiu care, după ce i-a batjocurit și i-a suduit în chipul cel mai vulgar, i-a amenințat că-i va pune jos și va poronci să-i bată cu biciul la c... Au fost apoi duși la închisoarea poliției de unde nu li s'a dat drumul decât după câteva zile, în urma intervențiunii consulilor Franței, Prusiei și Rusiei.

Turculeț și Cuparencu au scapat cu amenințarea că vor fi puși jos și batuți, dar în ținuturi agenți unioniști au fost bătuți de fapt. Așa a pățit spre exemplu, la Roman, Ion Agărici, barbatul politic bine cunoscut în urmă.

Prins de *cazacci*, cum se numiau atunci slujitorii, ai ispravnicului de Roman, în flagrant delict de propagandă unionistă, cu buzunările pline de manifeste și alte hârtii unioniste și dus la isprăvnicie, a fost întins jos și bătut cu nuiele. Pățania neplăcută l-a făcut mai prudent, dar întru nimica nu i-au modificat opiniunile.

— Iaca un c... istoric și care merită să fie sărutat de voi, tineretul, zisu-mi-a odată în anticamera Camerii, Cogălniceanu, povestindu-mi apoi faptul în toate amenunțele și arătându-mi pe Agărici care în acel moment, stătea cu spetele spre noi.

Târgoveților din Vaslui, pentrucă să-i facă să aleagă antiunioniști, li s'a promis că, dacă vo-

tează după voința guvernului, li se va da câștig de cauză în procesul ce-l aveau cu proprietara moșiei și a târgului.

Firmanul dispunea că colegiul marilor proprietari din fiecare ținut se compune din acei care stăpânesc, în cuprinsul lui, o proprietate de cel puțin o sută de fălci, negrevată de nici o ipotecă. Multe moșii de mii de fălci fiind grevate de ipoteci neînsemnate relativ la valoarea lor totală, care cu toate sarcinile de pe dănușele întrecea adesa, de zeci de ori, valoarea a unei sute de fălci, negrevate de pământ cât se poate de roditor, ministerul de interne a pus să se șteargă de pe listă toți alegătorii unioniști, posedând moșii cât de mari, dar grevate de sarcini oricât de mici ar fi.

Astfel fost a șters de pe lista electorală a marilor proprietari din ținutul Bacăului tata, proprietar al moșiei Căiuțul, în întindere de 5800 fălci (8300 hectare, evaluată 90.000 galbeni (1.050.000 franci în aur) fiindcă un trup de 670 fălci dintr'însa era grevată cu o ipotecă de 3500 galbeni (41125 franci în aur).

Dar Vogoridi fu în curând silit să congedieze pe Costinu Catargiu, nu de către Poartă, în urma reprezentățiilor ambasadurilor străine, ci... de către propria lui soție. Aceasta, Catinea Conache, mai cunoscută sub porecla de *Cocuța*, era soră, după mamă, a lui Costache Negri, a Catinicăi Negri, a mamei Evghenia Negri și a Zulniei Sturdza, adică aparținea unei familii care se distingea printr'o mare și însufletită iubire de neam și prin înflăcările-i convingeri unioniste. Cocuța Vogoridi împărtășia cu totul convingerile și aspirațiunile fratelui și a surorilor. Văzuse cu mare părere de rău intrarea soțului ei în rândurile separațiștilor precum și numirea lui.

de către Toderiță Balș, la departamentul finanțelor. Ridicarea lui la căimăcămie o îngriji și mai tare, iar atitudinea ce o adoptase dela începutul căimăcămiei sale față de Uniște și samovolniciile lui Costinu Catargiu o suparase într'atâta în cât părăsise Ieșul și se dusesese să stea la moșia ei Tigănești delă ținutul Tecuciului, declarând lui Vogoridi că nu se va întoarce în capitală până când nu-și va schimba politica.

În nevoia lor, unioniștii, care cunoșteau prea bine simțimintele ei patriotice, au trimis la dânsa, la Tigănești, pe unul din ei, pe Alexandru Moruzi, cu însărcinare să facă apel la simțimintele ei românești ca s'o ademenească să pretindă caimacamului în chip cominatoriu, departarea din guvern a lui Costinu Catargiu, amenințând pe Vogoridi, la caz de refuz, cu cererea de despărțenie către dicasterie. Deși Vogoridi îi ierosise, în desfrâu și în felii de felii de alte cheltuieli futele, o bună parte din urieșa ei avere, deși toate neamurile o sfătuiau de ani să-l părăsască, ea, din principiu, nu se plecuse acestui sfat.

Dar Moruzi, barbat foarte fin și dibace, adresându-se patriotismului ei, nobila femeie, dându-și prea bine sama de primejdia ce rămânerea mai departe la ministerul din lăuntru a lui Costinu Catargiu o alcătuia pentru viitorul țării, a dat lui Moruzi cartă liberă ca să nu mai cruce față de caimacam nici o amerințare pentru a-l sili să congedieze pe Catargiu în cel mai scurt timp. Dacă trecuse peste proasta purtare a lui ca soț și peste risipirea unei părți însemnate a averii sale, nu-i va ierta, declarat-a ea, zdrobirea viitorului țării.

Îndată întors la Ieși. Moruzi s'a dus la caima-

cam și i-a comunicat hotărîrea nevestei sale. În zadar Vogoridi încercatu-s-au să dea răspunsuri evazive, căutând să câștige astfel un timp, Moruzi nu l'a slăbit. I-a adus aminte cum venise în țară fără absolut nici o avere și că numai faptului că se însurase cu fiica lui Conache îi datora trecerea lui subită dela neagră sărăcie la bogăție domnească; cum el avuse, față de soția lui, o purtare incalificabilă și, în puțini ani, îi risipise jumătate din avere în chipul cel mai nedemn și cel mai înșultător pentru dânsa. Să nu-i pară amarîntarea de despărțenie șagă sau vorbă deșartă. El, Moruzi, a găsit-o foarte hotărîtă și doară Caimacamul știe că fratele și surorile ei o împing de mult și cu stăruință să-și scăpe prin despărțenie rămășița averii. Să se gândească serios și să chibzuiască cum este mai bine pentru el: dacă se poate expune la asemenea primejdie pe nădejdea ipoteticelor foloase ce le înfățișază făgăduințele turcești. Vogoridi de nimica netemându-se ca de sărăcie, cu care făcuse o îndestulătoare și amară cunoștință înainte de căsătorie, argumentele lui Moruzi n-au ramas fără efect. Apoi în Ieși sosise comisarii europeni și soția lui fiind retrasă la țară, iar nici una din surorile ei nevoind s'o înlocuiască, caimacamul nu avea pe cine să însărcineze a face acelor diplomați onorurile casei sale, ceiace îi jignea mult vanitatea. Știa că Salvat Pașa era de părere că Costiniu Catargiu procedeză în chip din caleafară brutal și nu se va opune la concedierea ministrului din lăuntru, dar rămânea Gödel-Lannoy pe care îl cunoștea ca cel mai aprig susținător al lui Catargiu. Se hotărî deci să-i vorbească, pipăind înfăiu terenul de departe.

Spre marea lui surprindere, consulul austriac

nu făcu nici o greutate pentru a recunoaște că Costinu Catargiu mersese prea departe și, fusese prea brutal. Adăugia că el, Gödel-Lannoy, s'a gândit de mai mult la înlocuirea lui și că a găsit pe un înlocuitor minunat, în persoana logofătului Vasilică Ghyka. Acesta convenind pe deplin și lui Vogoridi, sacrificarea lui Costinu Catargiu a ramas lucru definitiv hotărît.

Se vede însă că sau Gödel sau Safvet sau caimacamul nu au ținut această hotărîre secretă, căci ea a transpirat. Chiar în acea sară Costinu Catargiu a venit la Vogoridi și l-a întrebat ce însemnă zvonurile din oraș despre înlocuirea lui, care nu puteau decât să-i știrbească autoritatea. Vogoridi, ca un adevărat Levantin, i-a răspuns, apucându-i amândouă mâinile și strigând:

— Scumpul meu prieten, fii încredințat că câtă vreme voi fi eu caimacam, dumneta vei rămânea ministrul meu de Interne!

Ceiace nu a împiedecat ea, a doua zi, de dimineață l-a chemat la dânsul unde, de față fiind Alexandru Moruzi și Neculai Millo, ministrul de finanțe, i-a cerut demisia. Costinu Catargiu a cerut atunci caimacamului să-i arăte motivele acestei cereri neașteptate. Vogoridi răspunzându-i că i le va da după ce va avea demisia în mână, Catargiu a răspuns că el, la rândul lui, îi va înmâna demisia numai după ce va cunoaște temerurile pentru care i se cere. Discuția s'a prelungit până când Catargiu a declarat că nu va face nimica înainte ca să fi vorbit cu Safvet Pașa, la care s'a și dus îndată. Nu se știe ce s'a petrecut la comisarul turc. Catargiu și-a trimes demisia.

Urmașul lui, Vasilică Ghyka, era un barbat deosebit de fin și de dibace, meșter neîntrecut în arta intrigii și concusionar bine cunoscut. Unio-

nist înfocat¹⁾, sub Grigore Ghyka, al cărui deplorabil ministru de finanțe a fost în cel de pe urmă an al Domniei, în vremea căimăcămiei lui Toderiță Baș se schimbase în antiunionist tot atât de convins. După moartea întâinului caimăcam era unul din candidații Austriei la căimăcămie, iar când a văzut că sub Vogoridi nu capătă nici macar un minister, a devenit din nou unionist și a iscălit petiții unioniste.

Tot atât de lipsit de scrupule cași Costinu Catargiu, tot atât de gata să urmeze orice poronță austriacă sau turcească pentru a-și pastra slujba permițându-i să comită abuzuri și concusiuni, tot atât de gata să zugrume expresiunea voinții țării, era barbat în stare să săvârșească aceleași ilegalități, dar în chip mult mai dibace, mai puțin bătător la ochi, cu o brutalitate mai puțin aparentă și să mascheze mai bine toate nelegiuirile și abuzurile ce le comitea. În rezumat noul ministru de Interne era pentru Unioniști un adversar neasemanat mai primejdios decât Costinu Catargiu, precum ei în curând s'au putut convinge.

Comisarii europeni care se adunase la București, după ce își dăduse samă de starea lucrurilor în Țara Românească, se hotărîse să vie la Iași pentruca să intre în contact cu lumea politică de aici. Ei nu urmară cu toții acelaș drum, unii apucând pe la Bârlad și pe la Vaslui, ceilalți luând calea Bacău-Roman. Unioniștii pregătise pentru comisarii Franței și a Sardiniei, pu-

1) A scris două broșuri în limba română: *Proiect de formulă a dorințelor României și: Ce se cuvine să cerem dela adunările ad-hoc*, precum și alte două în limba franceză: *Coup d'œil sur le passé et le présent des principautés moldovalaques și: Réorganisation des Principautés Danubiennes* în care toate susține Unirea.

teri mai favorabile expirațiilor naționale, o primire din cele mai entuziaste, cu deosebire pentru baronul de Talleyrand. Delegațiunii de țărani, împunătoare prin numărul lor, îi ațineau calea pentru a-i ura bunăvenire și a depune în mâinile lui *cărțile unioniste*, personale sau colective ce, în ciuda interdicțiilor lui Costinu Catargiu, se tipărise cu zecimile de mii, pe care numele înfățișătorului sau acel al comunității ce o reprezenta, era încadrat prin enunțarea dorințelor țării în limba franceză: *Union, Garantie de nos droits, Prince étranger, héréditaire, Gouvernement Constitutionnel Représentatif*. Guvernul avusese însă grijă să lanseze în orașeie mai în-samnate, ca s. e. exemplu Bacău, unde se știa că mișcarea unionistă era deosebit de puternică, telegrame, anunțând că baronul de Talleyrand își schimbase itinerarul și luase calea Bârladului, apoi se dăduse ordine ispravnicilor și privighitorilor să facă tot ce li stă în putință pentru ca să întârzie călătoria comisarului francez. Mulțimile de țărani au așteptat sosirea lui cu ceasuri; în multe locuri, ca la Bacău, sătenii adunați au așteptat noaptea întreagă împrejurul unor focuri și, când Talleyrand, în ziua, a sosit, ei tot nu se împrăștiase cu desăvârșire și l-au primit cu nesfârșite urale, iar trăsura i-a fost umplută cu cărți unioniste și cu flori. Cu toate măsurile luate de guvern, primirea comisarului francez la Iași a întrecut toate așteptările. Iar în zilele care au urmat după sosirea lui, zecimi de mii de cărți de vizită unioniste au fost depuse la gazda lui. De o primire simpatică, deși pe departe nu atât de însuflețită ca aceea a colegului lor francez, s'au bucurat și comisarii Rusiei, a Sardiniei și a Prusiei. Cu toții au putut să se convingă în câte-

va zile de chipul fără scrupul în care guvernul caimacamului se pusese orbește în slujba Porții și a Austriei, de ilegalitățile și de fraudele ce le comitea pe fiecare zi pentru ca să împiedece ca țara să-și potă exprima dorința pentru Unire de care era obștește stăpânită. Comisarii Franței, a Rusiei, a Sardiniei și Prusiei se grăbiră să aducă la cunoștința guvernelor lor, atât manifestațiile de simpatie de care avusese parte, însufletirea pentru Unire a Moldovenilor cât și ilegalitățile comis e de caimacam. Talleyrand confirmă toate Rusia favoriza acuma și ea unirea, o făcea nu din dragoste pentru Români, ci pentru ca să se pue amănuntele date de Place în depeșile sale. Dacă bine cu Napoleon al III-lea, din ostilitate cătră Anglia și mai cu samă cătră Austria, căreia Alexandru al II-lea nu-i ierta „ingratitudea” ce o aratase în timpul războiului Crimeii, cătră tată-său, Neculai I, care, la 1849, o scapase de prăbușire.

Cu toate silințele poliției caimacamului, comisarii Turciei, Austriei și Angliei au avut parte de o primire mai mult decât rece și, afară de personagiile oficiale, mic a fost numărul acelor care și-au depus cărțile la gazdele lor.

Comisarii celor patru puteri favorabile Unirii făcură pe lângă caimacam repetite demersuri pentru a-l ademeni să părăsescă calea ilegală pe care apucase, dar în zadar: falsificările de liste, intimidarea alegătorilor prin amenințări și bătăi, influențarea justiției pentru a câștiga voturile unor alegători de samă, împiedecarea oricărei propagande în favoarea Unirii, armară în timpul prezenței comisiei europene în Moldova cași înainte și după plecarea ei, care avu loc tot în Maiu 1857.

La începutul iunii următoare, Iunie, se petre-

cu în Ieși un fapt care dădu în vileag toată perfidia politicii Porții și a caimacamului. Vogoridi avea atunci legături de dragoste cu o Franceză care venise în Ieși pentru a-și precupeți frumuseța. Doamna Vogoridi fiind din nou plecată la Tigănești după întoarcerea la București a comisarilor europeni, caimacamul primia pe zisa Franceză la dânsul acasă. Se vede că nu avea nimica ascuns pentru dânsa, căci ea știa unde el își ține corespondența secretă. Dar dacă caimacamul nu avea taine pentru Franceză, aceasta spunea tot ce afla dela Vogoridi lui Place, barbat burlac, care, neducând deloc la Ieși o viață de anachoret, avea și el parte de favorurile compatrioatei sale. Consulul dându-și îndată samă că, în acele hârtii nu puteau lipsi piese cuprinzând instrucțiile secrete ce le primia Vogoridi dela Poartă, precum și dovezi despre amestecul ce atât Austria cât și Anglia îl aveau în politica urmată de caimacam, îi ceru să pue mâna pe ele și să i le aducă. Ea n'a refuzat, dar a aratat lui Place că o asemenea faptă o va face să piardă imediat bunele grații ale caimacamului și, prin urmare, foloasele unite cu acele bune grații. Place, barbat practic, îi răspunse că unioniștii ar plăti pentru acele hârtii o sumă destul de însemnată, care ar despăgubi-o de ceiace va pierde dacă, ceiace este probabil, Vogoridi o va părăsi. Apoi adăugi că caimacamul numai statornic în legăturile lui de dragoste nu este și că, după toate probabilitățile, favoarea ei așa și așa nu va mai fi de lungă durată. Se vede că a știut cum s'o convingă, căci la urma urmei Franceza a consimțit să fure hârtiile și să le dea în mâna lui Place, în schimbul unei sume, ridicându-se lupă unii la o mie de galbeni, după alții cu mult

mai mare. Place s'a grăbit să informeze pe unioniști despre aceste împrejurări. S'a întâmplat însă că acei cu dare de mână din ei să nu fie în Ieși, dar se găsi unul care, deși era departe să fie bogat, nu stătu la îndoială pentru a face, în folosul neamului, o jertfă foarte însemnată pentru averea lui. Acest barbat era Vasile Mălinescu și adaug că el n'a cerut nici n'a primit vreodată să fie despăgubit pentru acei bani.

Franceza s'a ținut de cuvânt și chiar, a doua zi a adus lui Place, împreună cu alte hârtii, un număr de scrisori îndreptate către Vogoridi de membri ai familiei sale în slujba otomană: dela kapukehayaua lui, Photiade, dela Edhem Pașa, dela Prokesch-Osten, nuntiu austriac la Constantinopol, dela Alison, unul din secretarii ambasadei engleze de acolo, dela Gödel-Lannoy: de toate șaptesprezece piese. Ele conțineau, sau instrucțiuni categorice să combată prin toate mijloacele acțiunea partidului Unirii: aprobări pentru măsurile luate împotriva unioniștilor, laude pentru purtarea lui, încurajări pentru ca să urmeze astfel și pe viitor, făgăduinți că, dacă va urma astfel și de acum înainte va dobândi scaunul Moldovei, asigurări că Anglia și cu Austria sunt în această chestiune, cu totul alături de Turcia și că Franța nu va putea izbuti la nimic față de hotărâta opunere a cabinetului englez. Aceste toate în ciuda tăgăduirii formale, dată de marele vizir, prin scris și prin graiu, că Poarta ar da în secret ordin să se combată Unirea, pe când în instrucțiile oficiale, comunicate ambasadorilor străini ea recomanda Caimacamului să aplice cu strictetă dispozițiunile firmanului.

Bine înțeles că aceste scrisori au fost îndată

trimese la Bruxelles și că *L'Etoile du Danube* s'a grăbit să le publice dar, cu tot scandalul enorm ce publicarea lor a pricinuit-o în lumea politică europeană, caimacamul n'a fost destituit.

Se vede că Photiade a avut cunoștință despre furtul corespondenței secrete a caimacamului mai târziu decât ambasada Franței căci, cu prilejul unei discuțiuni ce o avea cu drăgomanul a celei ambasade, Outrey, față cu marele vizir, despre niște instrucțiuni date lui Vogoridi de către Reșid pașa și transmise de dânsul (Photiade), el nu numai tăgădui că le-ar fi transmis, dar chiar se declară gata se jure că niciodată nu a scris asemenea lucru caimacamului. Atunci Outrey, zicând că îl va scuti de un sperjur, a scos din buzunar copia scrisorii în chestiune a kapukehayelei. Își poate cineva închipui obrazul marelui vizir care, față de Outrey, tăgăduise și el faptul dării unor asemenea instrucții de către Poartă.

Amabasadorul francez, Thouvenel, ținut în curent de toate abuzurile și nelegiuirile săvârșite de caimacam în această chestiune în urma ordinelor secrete ale Porții, transmise lui în acest chip, precum și de încurajările Austriei și a Angliei, făcuse în zadar Porții, în repetite rânduri, reprezentările cele mai energice. Pe la sfârșitul lui Iulie (stilul nou), autorizat de guvernul său, el adresează Porții, odată cu reprezentanții Prusiei, Sardiniei și Rusiei, o notă identică, prin care protestau împotriva ilegalităților comise de guvernul Moldovei și declarau că „nu era de demnitatea comisiunii europene să se pună în relații cu un divan care nu va fi alcătuit astfel încât să poată trece drept adevărata expresie a țării și care ar corespunde atât de rău intențiunilor Congresului dela Paris în această privință”. Nu gă-

sește îndestulătoare declarația prin care Poarta răspinge orice solidaritate cu agenții ei din Moldova și nu o exonerează de răspundere câtă vreme nu-i va desaproba în chip formal și nu-i va sili să-și modifice purtarea”.

Poarta, încurajată în rezistența ei de adomenirile și chiar de amerințările ambasadorilor Austriei și a Angliei, mai cu samă de acele ale Lordului Stratford de Redcliffe, barbat deosebit de violent, a încercat prin felii de felii de răspunsuri evazive și dilatorii, să nu dea nici o satisfacere reală exigențelor conținute în notele identice ale celor patru puteri; se vede că era legată prin vr'un angajament formal luat față de Anglia. Nici macar ruperea de cătră reprezentanții acelor patru puteri a relațiilor diplomatice și scoborîrea pavilioanelor nu au izbutit să facă pe Poartă să cedeze, deși și sultanul și marele vizir se aratau foarte afectați și îngrijiți.

În acest timp alegerile pentru divanul ad-hoc avusese loc în Moldova. În colegiile clerului, a marilor și a micilor proprietari și chiar a târgurilor numai un număr ridicol de restrâns de alegători a luat parte la vot.

În Ieși, la colegiul egumenilor din întreaga țară, s'au prezentat numai 5 alegători care au ales, dintre ei, doi deputați, iar la colegiul preuților de mir, s'au prezentat trei preuți care au ales pe unul din ei deputat. Trebuie adăugit că, din 3263 de preuți din Moldova, erau înscriși 193, din care au votat peste tot 16. Din peste 3000 de mari proprietari, guvernul a înscris 477, iar numai 214 au votat. Și tot așa a fost și în colegiile micilor proprietari și în acele orășănești. Tot ce nu era slugarnic, cumparat sau terorizat de guvern s'a abținut dela vot. Din 40000 de alegători

ce le numarau aceste colegii privilegiate, numai 4000 au fost înscriși. Bine înțeles că întreg divanul ales prin asemenea alegeri numara numai separatiști.

Dar situațiunea la Constantinopol era acuma extrem de încordată. Thouvenel aștepta ordinele împăratului cu relațiunile diplomatice rupte, cu steagul scoborît și cu bagajele făcute, reprezentanții celor trei puteri care semnase și ei nota comună se găseau în aceeași situație. Turcii ar fi cedat acuma buenos, ar fi destituit pe Vogoridi și oferise chiar să exileze pe Reșid pașa, pe care îl înlocuise la marele vizirat prin Aali pașa, dar nu îndrăzniau să iee vr'o măsură pentru casarea alegerilor de frica lui Stratford de Redcliffe (Canning) și a Angliei, față de care, precum am aratat mai sus, se vede că erau legați prin vr'o legătură anterioară.

Napoleon al III-lea a salvat atunci situația. În primele zile ale lui August a făcut cunoscuta lui vizită reginei Victoria a Angliei, la Osborne, în Insula Wight și, acolo, a obținut dela cabinetul englez să consimtă la casarea alegerilor din Moldova, la revizuirea listelor și la refacerea lor în chip absolut legal, precum și la garantarea absolutei libertăți a nouelor alegeri. În schimb ceda în chestiunea Unirii și a principelui străin, fără însă a lua vr'o îndatorire să împiedece libera expresiune a dorințelor națiunii române în această privință. Știa el doară că dacă acea expresiune va fi lasată liberă, ea se va pronunța cu hotărîre pentru aceste două puncte și că va ști să găsească momentul oportun pentru a le face să triumfe.

Poarta nu putu decât să se închine și, în acest moment, era atât de bucuroasă să iasă din în-

curcătură în căt, dacă Thouvenel ar fi cerut des-tituirea lui Vogoridi, i-ar fi acordat-o fără greu-tate. Dar ambasadorul temându-se de alt caimaca-m, mai rău, dar totodată mai capabil, răspunse că nu cere decât stricta și leala executare a hotăr-irilor Congresului dela Paris. În această privin-ță se vede că și Anglia hotărîse Porții cu tot di-nadinsul că dorește ca nouele alegeri să fie ab-solut libere și că nu admite nici ingerință, nici siluire la voința națiunii române. Mai păcălită și mai nemulțămîtă rămînea Austria care se ve-dea absolut neputincioasă, fiind acuma cu desă-vârșire izolată.

Listele au fost revizuite și de astădată cu im-parțialitate, ingerințele ocârmuirii au încetat, dar abuzurile și prevaricările ei au urmat. Mol-dova luase acuma în stăpînire partea din Ba-sarabia ce tratatul dela Paris i-o restituise. Sta-tul rusesc poseda întrînsa un mare număr de clădiri mari, cazărmi și altele, care neîntrebuin-țându-se de Moldova, sub pretext că nu sunt de trebuință, fură vîndute pe prețuri de nimic, dar spre cel mai mare folos al miniștrilor caimaca-mului. Asemene statul moldovenesc se găsi în stăpînirea unor mari bălți cu pește și a unor în-tinse terenuri de pășune. Se publică o licitație din care, mulțămît unor uneltiri, ieși un preț cu totul dezozoriu, dar pe care miniștrii se gră-biră să-l aprobe, fără a mai aștepta macar ter-menul pentru supralicitare, deși știau bine că, pentru acel termen se făcuse supra-oferte pentru un preț neasumanat mai mare. De astădată pre-varicarea era atît de mare și atît de bătătoare la ochi în căt a stîrnit indignarea generală și caimacamul a fost silit să se despartă de minis-trul său de interne, Vasilică Ghyka, desituindu-l.

Tot în Septemvire au avut loc alegerile pentru Divanul ad-hoc în amândouă țările. Ingerințele guvernamentale lipsind de astădată cu desăvârșire, țara a trimis în Divan optzeci și trei de unioniști față de doi separatiști, Alecu Balș *Cucoșul* și arhiereul de scaun dela episcopia Romanului, Nectarie Hermeziu care, acesta, fusese dintăiu unionist și semnase petițiuni și manifeste unioniste.

Întăia grijă a Divanului ad-hoc al Moldovei, după ce s'a constituit și a dat un vot de mulțumire către Puterile garante, a fost să se pronunțe în ședința dela 7 Otcomvre 1857, în chipul cel mai categoric, cu optzeci și unu de voturi în contra a două (logofătul Alecu Balș și arhiereul Nectarie Hermeziu) pentru garantarea vechilor noastre drepturi de către marile Puteri, pentru Unirea cu Țara Românească, pentru un Domn străin ereditar, aparținând unei dinastii europene, pentru garantarea neutralității noastre și pentru regimul constituțional. După aceasta s'a votat în unanimitate și cu aclamație desființarea tuturor privilegiilor, apoi libertatea cultelor, respectul domiciliului și al libertății individuale, rectificarea printr'o comisiune europeană a fruntariilor noastre, desființarea jurisdicției consulare, înființarea unei forțe armate pentru apararea teritoriului, dreptul acestor țări să ridice cetăți, separațiunea puterilor, respectul proprietății, obligativitatea instrucțiunii, organizarea clerului, înființarea comunei, pe scurt înlocuirea organizațiunii regulamentare, atât de împiedecătoare de progres, printr'o alcătuire modernă și compatibilă cu progresul. Toate aceste reforme au fost votate cu aceeași însufletire de deputații marei boierimi moldovenesti care alcătuiau mai bine de o

pătrime a numărului total al deputaților, cu care au votat-o acei ieșiți din țărănime, din clasa orășanească sau din mica boierime.

Din nenorocire însă această unanimitate și acest spirit de ablegațiune nu s'a mai menținut când s'a prezentat tocmai chestiunea de ordin interior primând toate celelalte, o chestiune absolut vitală pentru aceste țări: acea privitoare la relațiunile dintre stăpânii de moșii și săteni. Ea fusese adusă înaintea Divanului în ziua de 9 Noiembrie 1837, printr'o petițiune care este nu numai o minune de logică, dar și o minune de stil. Iaca două din penultimele paragrafe ale acestei *jâlbi*, care a făcut atunci efectul unei bombe explodând în Divanul ad-hoc al Moldovei:

„Din buni și străbuni noi am avut dreptul de a ni lucra pământul trebuitor pentru hrana noastră și a vitelor noastre, fără să ne poată alunga nimene de pe dânsul. Toate uricile țării; toate așăzămintele vechi și noi, ni sfințesc acest drept precum și acela de a se da copiilor noștri până la acoperirea a două treimi din moșie: iar până la Regulament aveam dreptul de a lucra cât vom putea. De asemenea boierii de moșie au avut dreptul de a ne cere boieresc.

„Să fie deci o Adunare obștească, unde să avem și noi oamenii noștri, să se cearnă și să se dezbată drepturile boierilor și drepturiile noastre, și ceiace o țară va găsi că suntem datori, cu sudorile noastre vom plăti; că omul, ca să scăpe din robie și să fie stăpân la casa, vatra și ogorul său, cu tragere de inimă va lucra și se va răscumpara.

Iaca plecatele noastre rugăminti și cereri...¹⁾

1) Redactorul acestei petițiuni se zice că ar fi fost inginerul Chinezu, care a murit încă de tânăr.

Pe lângă că, de astădată erau în joc interesele materiale, principala avere a marei proprietăți, apoi chestiunea era cu desăvârșire necunoscută pentru aproape toată lumea. Studiile istorice la noi erau încă în pelinci, materialul documentar ascuns în lăzi, nepublicat, autorii străini care făcuse istoricul chestiunii în țările lor erau cu desăvârșire necunoscuți la noi. Stăpânii de moșii erau convinși, și convinși cu bună credință, de sfințenia dreptului lor asupra întregii întinderi de pământ ce o cuprindeau moșiile lor. Insuș Cogașnicănu, singurul care de ani de zile ducea o campanie stăruitoare pentru împrăștierea sătenilor, nu avea ideie cât de mari și cât de întinse erau drepturile țăranilor asupra pământului lucrat de ei. De altmăntrelea mării proprietari nefăcând parte din marea boierime nu s'au aratat de loc mai favorabili revendicărilor țărănești decât colegii lor din *protipendă*. Apoi chiar boierii cei mai înaintați în idei, ca Negri și Costache Rosetti Tețcanu, n'au pus niciodată la îndoială sfințenia drepturilor marei proprietăți. Sfada a durat până la închiderea Divanului, fără ca să se fi putut ajunge la o înțelegere și, la sfârșit, s'a hotărât ca deslegarea chestiunii să fie încredințată Puterilor garante. Divanul dându-și astfel însuș un brevet de incapacitate cu prilejul soluțiunii celei mai însemnate chestiuni a reorganizării lăuntrice a țării.

Pentru a ademeni țărănimea să iee parte la lupta pentru Unire, partizanii acestei idei nu stătuse la îndoială pentru a-i face oareșcare făgăduinți, de altmăntrelea destul de vagi, despre eventuale îmbunătățiri a soartei sale în cazul când Unirea ar deveni fapt îndeplinit. Poate că unii agenți unioniști

sau chiar unii membrii ai partidului Unirii cu idei mai înaintate, cum erau, spre exemplu, Zaharia Moldovanu și Dumitru Miclescu¹⁾ sau Popa Da²⁾ să fi făgăduit țăranilor împrăștierea pe pământurile ce le cultivau. Fapt este, cum au raportat guvernelor lor și membrii Comisiei Europene care își avea sediul în București, că țăranii în Moldova erau foarte agitați. Nu se vedeau la nici un act de violență, dar se vedea cât colo că povara jugului ce-l purtase până atunci cu atâta supunere începuse să li pară nesuferită. Se lasau greu la îndeplinirea obligațiilor lor și înfătoșarea li era pe unele locuri atât de dâră încât vechilii, vatajii și feciorii boierești începuse să stea la îndoială înainte de a cuteza să-i lovească ca altădată. În multe părți ale țării, stăpânii de moșii începuse să iee măsuri de apărare, să aducă pentru paza curților oameni de încredere sau pe care îi credeau de încredere. Alții făcuse tunuri de lemn de cireș, de nuc sau de stejar legate cu cercuri de fier și le încarcău cu praf de pușcă, cu glonți sau cu pietre, cu care aveau de gând să-și apere, în caz eventual, curțile. Deși relațiunile noastre cu țăranii din satele moșiei erau cât se poate de bune, țin miute că am văzut cu ochii mei, la cântelaria moșiei, două tunuri de lemn de nuc sau de stejar, legate cu cercuri de fier, pe care vechitul nostru punea

1) Dumitru Miclescu, de și boer mare și de neam vechiu, era un barbat cu idei foarte înaintate care îl făcuse să iee numele de Dumitru Sin Scarlat renunțând la acela de familie, se îmbrăca țărănește cu căciulă țuguiată, cămeșă, mintean, chimir, ifari, ciuboate și, în loc de baston, ținea în mână o secure. L'am cunoscut mai târziu, dar atunci nu se mai purta țărănește.

2) Un membru al familiei Vârna, nebun de legat.

Dumineca să le încarce spre a trage în niște ținte făcute din lătuncae prinse împreună, care se așau la cincizeci sau șasezeci de pași de tunuri. Dar mama și-a bătut într'atâta joc de acea „artilerie de balerci” în cât tata a poruncit să fie puse la magazie. Am auzit însă de alți stăpâni de moșii care aveau baterii întregi de tunuri de lemn pentru serviciul cărora tocmise Poloni sau Arnăuți.

CAPITOLUL V

Ce știu despre Unire (Urmare și sfârșit)

Anul 1858 a trecut în niște adevărate friguri politice: nu mai auziai vorbind decât de Unire, de alegere de Domn, de Domn pământean și de Domn străin, de Mihalache Sturdza, de beizade Grigore, de Cogălniceanu, de caimacami și de căimăcămie. În acea toamnă văzută-am, la sânul mamei, cea dintâiu cocardă în trei culori. Ii fusese trimisă din Iași de cătră nu mai știu ce prietenă, prin Place, consulul francez, care venise la o vânătoare de urși ce o dădea tata.

Divanul ad-hoc al Moldovei se închisese la sfârșitul lui Decembrie 1857 după ce își aratase dorințele în privința tuturor punctelor noiei alcătuirii politice, atât interne cât și externe, ce urma să se dea țării, afară de acel privitor la regularizarea raporturilor dintre stăpânii de moșii și săteni, „autonomia fără de Poartă”, garantarea acestei autonomii de cătră Puteri, Unirea și Domnul străin ereditar fiind cele de căpetenie. Divanul muntenesc se pronunțase numai asupra acestora, ele alcătuind crezul unionist și nu mai intrase în discuțiunea acelor relative la alcătuirea internă a țării — probabil pentru că se temea ca

discuția asupra unor chestiuni care atingeau multe interese materiale ale clasei privilegiate să nu dea loc la defecțiuni în partidul național și prin urmare la slăbirea lui.

Indatoririle luate de Napoleon al III-lea la Osborne, dacă îl obligau să renunțe la efectuarea imediată a Unirii, nu-l împiedecau însă să lucreze la pregătirea ei pentru viitor. Divanurile *ad-hoc*, cdată misiunea lor terminată, fusesse dizolvate, iar lucrările lor date în cercetarea Comisiei Europene care își avea sediul în București. Aceasta a alcătuit asupra lor un lung raport, menit să servească de bază viitoarei alcătuirii a țărilor noastre, iar acest raport a ramas să fie examinat de delegații marilor puteri care au fost convocați în acest scop la Paris, spre sfârșitul verii anului 1858.

În acest răstimp însă, diplomația lui Napoleon al III-lea dobândise două însemnate succese. Mai întâi izbutise să mai moaie întru câțva opunerea Angliei la orice măsuri menite să favorizeze Unirea într'un viitor oareșcare și, al doilea, reușise să obție și dela marele vizir, Aali Pașa și dela ministrul afacerilor străine al Porții, Fuad Pașa, promisiunea că nu se vor opune ca cele două Principate să poarte pe viitor titlul, comun pentru amândouă, de: Principatele Unite Moldova și Valahia, și să aibă unele organe legislative, judiciare și militare comune, păstrând însă Domni și administrații deosebite. Singură din cele șapte puteri, Austria a ramas neînduplecată în opoziția ei; numai cu mare greu și spre a nu rămânea afară de concertul european, obținut-s'au ca delegatul ei să semneze Convențiunea dela Paris din 19 August 1858, prin care se hotăra statutul țărilor noastre.

Această Convențiune la articolul 2, hotăra că Principatele: „în virtutea capitulațiunilor emănând dela sultanii Bayazet I, Mahomet II, Selim I și Soliman II, care constituie autonomia lor, întărite de hattışerifuri ale Porții, vor urma să se bucure, sub garanția colectivă a Puterilor contractante, de privilegiile și de imunitățile de care sunt în posesiune. Prin urmare ele se vor administra în chip liber și în afară de orice ingerență a Sublimei Porți, în limitele stipulate prin acordul dintre Puterile garante și Sublima Poartă”.

Apoi Convenția, dacă menținea câte un Domn deosebit pentru fiecare Principat și două administrații deosebite, consfinția titlul de Principate Unite, recunoștea existența unor interese generale comune amânduror țărilor române, înființând, la Focșani, o Comisie Centrală alcătuită dintr'un număr egal de membri pentru fiecare din ambele țări, pe jumătate numiți de Domni și pe jumătate aleși de fiecare Camera din sânul ei, o Curte de Casațiune și de Justiție comună, cu sediul la Focșani, o organizare comună pentru oștirile amânduror țărilor, cu steaguri deosebite, dar purtând o banderolă comună, care oștiri se puteau concentra împreună, într'un lagăr, în scop de instrucție și al căror comandant suprem avea să fie numit, alternativ de fiecare din Domni.

Dacă unii din partizanii mai fervenți și mai nerăbdători ai Unirii nu și-au ascuns măhnirea față de această amânare a visului lor cel mai desmierdat, aproape întreaga Moldovă, dându-și prea bine samă că, de fapt, Unirea era pe jumătate făcută și că acest început înlesnește și garantează cuiază îndeplinirea ei într'un timp apropiat, a izbuhnit într'un însufletit strigăt de

recunoștință la adresa Imparatul Francezilor, căruia i se datora punerea temeliei viitorului nostru. Imi aduc aminte cum tata, partizan convins al regimului orleanist și dușman hotărît al lui Napoleon al III-lea și al cezarismului care era haza sistemului său politic, a pus pentru mai mult timp capăt diatribelor, ce în discuțiunile avute cu buna noastră prietenă, cucoana Catinca Negri, sora lui Costache Negri, de câte ori venia la noi, le rostea împotriva Imparatului Francezilor și în care era de o vehementă cumplită. L-am auzit chiar atunci declarând că s'ar cădea ca Români să pue mână delă mână pentru a ridica lui Napoleon al III-lea o statuie de aur masiv. Pe acea vreme, pentru Moldovenii din cercul nostru era un singur Imparat și o singură Impărăteasă în Europa: acei ai Francezilor. Când se pronunța cuvântul: „Imparatul” sau „Impărătesa”, toată lumea știa că este vorba de Napoleon al III-lea sau de Impărăteasa Eugenia, pe când dacă vorbeai de suveranii Austriei sau de aceia ai Rusiei, la cuvântul: Imparatul, adaogiai totdeauna: „Austriei” sau: „Rusiei”.

Potrivit hotărîrilor Convenției, în cursul lunii Octombrie 1858, căimacamii Alexandru Ghika (fostul Domn al Țării Românești delă 1834—1842) și Neculai Vogoridi au fost înlocuiți, în amândouă Principatele, prin câte o Căimăcămie de Trei, alcătuită, în Moldova conform dispozițiunilor Regulamentului Organic, din Ștefănică Catargiu, Vasilică Sturdza și Anastasie Panu. Aceștia erau în momentul părăsirii puterii de către Grigore Ghyka, respectiv: cel dintâiu ministrul de interne, al doilea președintele divanului domnesc și al treilea locșitorul ministrului justiției. Tustrei erau unioniști încercați: Ștefănică Catargiu și A-

nastasiu Panu fusese chiar dintr'acei care sem-nase actul constitutiv al partidului Unirii în Moldova.

Din nenorocire, articolul 47 al Convenției hotăra că: „Până ce se va fi procedat la revizuirea legiurilor prevăzute în art. 35 al Convenției, legislațiunea actualmente în vigoare în Principate este menținută în dispozițiunile care nu sunt potrivnice stipulațiunilor prezentei Convenții”.

Ceeace însamna că Căimăcămia avea să ocărnuiască conformându-se dispozițiunilor învechitului Regulament Organic.

Pe lângă Convenție, Conferința dela Paris mai alcătuiuse și o lege electorală, aceiaș pentru amândouă țările, menită să servească la alegerea Camerilor Elective care, la rândul lor, aveau să aleagă Domnii. Această lege electorală dădea dreptul de alegători numai unor pături foarte restrânse ale națiunii, pe baza unui sistem censitar din cele mai înguste care menținea preponderența claselor fruntașe ale vechilor privilegiați, exclu-zând cu desăvârșire massa națiunii.

Condițiunile puse de Convenție pentru candidații la Domnia uneia sau alteia din țările române erau să aibă vrâsta de treizeci și cinci de ani împliniți, să fie fiul unui tată născut Moldovan sau Muntean, să fi ocupat zece ani funcțiuni publice sau să fi fost membru al Olșteștelor Aduinări și să dispue de un venit de trei mii de galbeni (35250 franci în aur).

Președinte de fapt al noiei Căimăcămii era, din cauza vrâstei și a rangului său în ierarhia boierească, marele logofăt Ștefan Catargiu: un boier cu reputația de dirigător integru, harnic și pri-ceput, nepatat de nici un abuz, despre care nu se vorbea decât în bine, dar lipsit de cultură și de o

inteligentă foarte mărginită. Fusese ultimul ministru de interne al lui Grigore Ghyka și sub înfrurirea firii mărinimoase a Domnului, a patriotismului și a simțințelor generoase ce domniau împrejurul lui, fusese cu totul câștigat crezului unionist și ideii Domnului străin. Până atunci se aratase partizan convins, statornic și foarte activ al Unirii și al Domnului străin. Toți coreligionarii lui politici aveau în el cea mai deplină încredere și au primit cu bucurie numirea lui în fruntea Căimăcămiei. Dar Ștefănică Catargiu, dacă fusese până atunci un barbat foarte onorabil și un funcționar harnic, integru și priceput, era și un barbat de o inteligență foarte modestă și cu totul lipsit de cultură. Apoi era om bătrân, își petrecuse tinerețile în vremea lui Ioniță Sturdza, floarea vrăstei și a activității sale sub Mihai Sturdza. Dacă nimene nu l'a acuzat să fi tras vr'odată, ca atâția alții, folos bănesc din slujbile ce le ocupase, era hatîrgiu, îi plăcea mai ales să aibă protejați și să-și arăte puterea. Era firesc ca această fire cu creștere de înaintea de Regulamentul Organic, văzându-se ajunsă în capul Căimăcămiei, să se fi simțit ispitit, independent de crezul unionist la care se raliase, să dea vânt la uele din aplecările cele mai nevinovate ale boierilor din întâia jumătate a veacului. Apoi mai era ceva: Ștefănică Catargiu deși cunoștea pacatele care făcuse Domnia lui Mihai Sturdza odioasă, avea o nemărginită admirație pentru strălucitele sale capacități de barbat de stat. Deabia se auzise în Ieși vestea despre numirea logofătului în fruntea căimăcămiei și Gödel raporta deja la Viena că acest caimacam

nu va face altoceva decât să susție candidatura lui Mihaiu Sturdza.

Din câte știu, el nu avea atunci asemenea intențiune și nici nu a manifestat-o după știința mea (și am luat dela contemporani multe informațiuni în această privință), dar sigur este că firea lui de reacționar incult, împinsă de atâțările și intrigile partidului reacționar și antiunionist, intrigi ajutate și de Austria și de Poartă și de Mihaiu Sturdza l'au făcut, scurt timp după numirea căimăcămiei, să-și renege crezul unionist de așădată și să se transforme în unealtă oarbă (dar inconștientă) care a compromis un moment în chip serios opera de mântuire la care însuș contribuise până atunci cu atâta râvnă.

Poarta trimesese cu firmanul care promulga Convenția, anexele ei și numirea noiei Căimăcămii, în însușire de Comisar Impărătesc, pe secretarul divanului celui mare, pe Afif Bey, însoțit de doi secretari. În corespondența Porții cu Căimăcămia nu se vorbea de altă însărcinare a lui Afif Bey decât aducerea și cetirea firmanului; era deci natural ca Căimăcămia și lumea politică din Ieși precum și consuli străini să se aștepte ca ei să părăsască Ieșul puține zile după cetirea acelu act și instalarea Căimăcămiilor. Trecuse însă aproape două săptămâni dela acea cetire și dela instalare, iar Comisarul Impărătesc nu dădea nici cel mai mic semn că are intențiunea să plece, ceiace făcea ca toată lumea să se întrebe cu drept cuvânt care poate fi cauza acestei șaderi prelungite. Și trebuie să se știe că toată cheltuiala întreținerii lui Afif bey și a secretarilor săi în Ieși adică: gazduirea, hrana lui și a celor doi secretari, precum și ținerea pentru u-

zul log a trei trăsuri în permanență apasa greu asupra Visteriei cu desăvârșire sleite a Moldovei.

Prin întâiul jurnal încheiet de ei, caimacamii hotărâse că: „Principiul majorității va trebui pururea să prezideze la toate lucrările căimăcămiei, minoritatea având să se supue hotărârii majorității și să semneze acele hotărâite împreună cu majoritatea. Socotința deosebită a minorității are însă să fie trecută într'un registru special”.

Miniștrii lui Vogoridi ținuse ascunsă, atât numirea noilor caimacami cât și venirea lui Afif bey cu firmanul de investitură, neînștiințându-i despre aceasta decât în ajunul solcmnității cetirii, sara. Apoi ei mai răspusesese ofițului prin care fostul caimacam lua concediu dela ei, lăudându-și administrația, printr'o adresă în care se aratau cu totul devotați intereselor personale ale lui Vogoridi. Pe aceste motive noua Căimăcămie, în unanimitate a destituit pe Alexandru Balș (Cucoșul), Alexandru Ghyka (Chefal), Panaite Baiș, lordache Beldiman, hatmanul Gheorghe Ghika și cneazul D. Cantacuzino, înlocuindu-i, în chip provizoriu (căci conform Regulamentului Organic nu puteau face numiri definitive) prin Vasile Alexandri la secretariatul de Stat, Iancu A. Cantacuzino la finanțe, G. Cuciuranu (care n'a primit) la instrucția publică, Cuza la hătmănie, iar Panaite Danici, directorul ministerului lucrărilor publice, fusese însărcinat cu girarea provizorie a acestui de pe urmă departament. Secretar al Căimăcămiei fu numit harnicul, energicul și devotatul Dimitrie A. Sturdza.

Câteva zile mai târziu, în urma unor cereri de învoire pentru publicare de ziare, Sfatul Administrativ propunea Căimăcămiei: „pe baza autonomiei țării, restabilită prin Convenție”, repune-

rea în vigoare a legii asupra regimului presei a lui Grigore Ghyka, abrogată de Poartă printr'un ordin către caimacamul Balș (inspirat probabil de Austria). Catargiu s'a opus la această măsură și nu a voit să semneze apostila prin care colegii lui aprobau propunerea Sfatului, dar nu s'a opus la aducerea ei la îndeplinire. Acesta a fost întâiul semn dând a bănuși că bătrânul logofăt s'ar fi departat de ideile politice de care fusese auzit în vremile din urmă. În curând se iviră și alte semne despre o asemenea schimbare: ca vorbe rostite de unii reacționari cum că înțelegerea între puterile cele mari favorabile Unirii nu mai este desăvârșită, că Austria și Poarta izbutise să atragă și pe Rusia de partea lor. Iar Ongley, un funcționar al ambasadei britanice la Constantinopol, care ținea loc de consul la Iași până la sosirea titularului, Churchill, zicea pe față că opera Convenției este efemeră, căci unele din puteri se căiesc acuma de graba cu care au ratificat-o. Pe de altă parte se semnalase caimacamilor dese întrevedeși între președintele Căimăcămiei și rude mai apropiete ale sale, elemente din cele mai reacționare, de care până atunci rămăsese departe, relațiunile lui cu ele fiind, de ani, mai mult reci. Toată lumea reacționară mai trâmbea pe toate cărările că „are nădejde în înțelepciunea lui Ștefănică Catargiu” că „va ști să scape țara de prapastia în care vor s'o ducă nebunii”.

Jocul ce-l juca logofătul se dădu în sfârșit pe față în ziua de 12 Noemvrie. El ceruse și obținuse dela colegii lui, fără nici o greutate înlocuirea unor ispravnici cunoscuți ca prevaricatori și abuzivi, care mai fusese și niște unelte oarbe ale ocârmuirii fostului caimacam. Când însă

Sturđza și Panu cerură la rândul lor înlocuirea ispravnicilor de Tutova și de Putna, care erau cu totul deochieți, dar unul nepot, celălalt văr al logofătului, acesta se opuse cu înviersunare la schimbarea lor. Se opuse deasemenea și ia înlocuirea directorului ministerului de interne, Pruncu, un om al lui Costinu Catargiu, cunoscut de țara întreagă ca barbat patat de nenumarate abuzuri și concensiuni și care, cu prilejul celor dintâi alegeri la Divanul ad-hoc, nu se dăduse înapoia nici unei samovolnicii, spre a putea asigura izbânda candidaților lui Vogoridi. Și aceasta deși logofătul, în convorbirile sale anterioare cu Panu și cu Sturđza, admisese neaparata necesitate a schimbării lui Pruncu și chiar se învoise cu numirea în locul acestuia a lui Teriachiu, un tânăr de curând sosit din străinătate, unde își terminase cu succes studiile de drept. Sturđza și cu Panu stăruiind asupra acestor înlocuiri, Catargiu deveni violent, strigă că, fiind ministru de interne, el singur este stăpân în departamentul său și părăsi sala în care caimacamii își țineau sădintile, nemai dând printr'înșa în zilele următoare, cu toate adresele ce colegii lui îi făcuseră pentru a-l ruga să vie să iee parte la lucrările lor. Tar directorul ministerului de interne, Pruncu, chemat de cei doi caimacami ca să lucreze cu dânsii nu dădu urmăre acestei chemări. Sturđza și cu Panu atunci au scris din nou colegului lor că alegerile având, potrivit Convenției, să fie efectuate într'un termen de opt săptămâni după instalarea Căimăcămiei, nu mai era nici un moment de pierdut pentru luarea și expediarea dispozițiilor relative la alcătuirea și afișarea listelor electorale, lucrare care, tot după Convenție, avea să fie terminată în termen de cinci săptă-

mâni, este urgentă nevoie să se ocupe cu aceste formalități. Catargiu urmând a nu da nici o urmă la chemarea colegilor lui, aceștia au pătruns jocul lui care era amânarea alegerilor și nu mai stătură la îndoială pentru a înlocui, nu numai pe ispravnicii de Tutova și de Putna, dar și pe toți acei a căror purtare, fie ca cinste personală, fie ca corectitudine politică nu mai permitea menținerea lor în capul ținuturilor ce le ocârmuiau. Apoi destituirea pe Pruncu, care stăruia să refuze a veni să lucreze cu ei, înlocuindu-l prin Teriachiu.

La aceste măsuri ale colegilor, Catargiu răspunse mergând în persoană la ministerul de interne, unde a scos de guler pe Teriachiu din cabinetul în care lucra și a dat poroncă funcționarilor ministerului să nu asculte de alte ordine decât de ale sale și de ale lui Pruncu.

Această ispravă a bătrânului președinte al noii Căimăcămii a făcut ca partidul reacționarilor să-i trimită o deputație, care i-a mulțumit pentru purtarea lui vrednică și l-a felicitat pentru energia cu care apără ordinea și drepturile țării. Apoi atât corifeii acestui partid cât și bătrânul caimacam au adresat marelui vizir câte un lung memoriu, protestând despre credința lor nestramutată către Sultan și denunțând acțiunea lui Sturdza și a lui Panu. În jalba iscălită de partidul reacționar găsim fraza: „simțimântul de dreptate și patriotism sincer care ne inspiră, ni dă speranță că ele vor fi primite cu bunăvoință de către curtea suzerană, dela care țara așteaptă încă odată liniștea și siguranța”. Iar în cea a lui Catargiu găsim următoarele cuvinte: „Eu hrănesc speranța că glasul meu, care se ridică în numele dritului public și a fir-

manului calcat în picioare, *va găsi încă astăzi, în intervenția legiuită a curții suzerane, sprijinul mântuitor, care în atâtea rânduri, a scapat nenorocitul nostru principat*". Aceste cuvinte cadrează greu cu lupta purtată de bătrânul logofăt, alături de Vodă Ghyka și de întreg partidul unionist pentru recunoașterea drepturilor de autonomie ale țării încălcate de Poartă atât de des și în chip atât de flagrant!

În aceleași zile, Afif bey, comisarul împărătesc venit în Moldova cu singura misiune cunoscută de a ceti firmanul promulgând Convenția și de a instala Căimăcămia de Trei și care, spre marea uimire a tuturor, nu părăsise încă Ieșul nici după trecere de mai bine de două săptămâni, trimise biuroșului telegrafic, spre a fi expediată la Constantinopol, o telegramă cifrată către Poartă în care mai era cuprinsă și jalba lui Catargiu către marele vizir. Din ordinul celor doi caimacami, depeșa a fost refuzată de funcționarul de serviciu, care a mai adăugit că numai guvernul și consuli străini acreditați în Ieși sunt în drept să expedieze telegrame cifrate¹⁾.

Pus la cale de Catargiu și de reacționari, isprăvnicul de Ieși, Ghiță Căliman, un barbat de moravuri infame, exercitând felin de felin de meserii care atrăsese asupra lui disprețul public, fiind înlocuit de către Sturdza și Panu prin altul, se opuse cu forța să părăsască isprăvnicia.

Cei doi caimacami însă nu stătură la îndoială pentru a reinstala cu forța armată pe Teriachiu în postul de director al ministerului de interne, dându-se un pichet de soldați pentru a-l păzi, iar

1) Căimăcămia spre marea mahnire a lui Gödel-Lannoy congediase și înlocuise pe austriacul Striegel care până atunci fusese directorul telegrafului.

tot cu forța Ghiță Căliman fu scos din isprăvnicie și arestat.

Poarta, vestită de cele întâmplate în Ieși, a telegrafiat desaprobând acțiunea caimacamilor, ordonând ca regimul pressei să rămâe acel hotărît de Poartă în vremea căimăcămiei lui Balș, dispunând repunerea în slujbă a tuturor funcționarilor înlocuiți și cerând destituirea telegrafistului care refuzase să primească și să expedieze telegrama cifrată a lui Afif bey. Caimacamii însă nu au revenit asupra niciuneia din măsurile luate: Pruncu și ispravnicii destituiți au ramas înlocuiți, Teriachiu a ramas director al ministerului de interne, păzit acolo de forța armată împotriva oricărei agresiuni, pressa a ramas sub regimul leginirii lui Grigore Ghyka, iar odată cu aceste măsuri, cei doi caimacami adresau Porții niște note foarte cuviincioase în formă, dar demne, în care lămuriau și justificau acțiunea lor, întemeindu-se pe dispozițiile Regulamentului Organic, dar și pe vechile drepturi de autonomie ale țării, restabilite de Convenție. Ceva mai mult chiar caimacamii în aceste împrejurări au mers mai departe, destituind pe Photiadi, *kapukchayau* țării la Constantinopol, om al lui Vogoridi, în care nu puteau să aibă nioi cea mai mică încredere.

În tot cursul acestui timp Gödel și cu ceata reacționarilor nu rămâneau inactivi, ridicau tot felul de greutăți guvernului și răspândiau pretutindeni sgomotul că, văzând acțiunea arbitrară a celor doi caimacami, puterile care până atunci fusese favorabile ideilor naționaliste își schimbă părerile și dăduse Porții mână absolut liberă pentru a înfrâna samovolnicieile Căimăcămiei de Trei ale cărei zile erau numarate.

Intr'adevăr, marele vizir trimesese o nouă telegramă Caimăcămiei prin care o înștiința că Afif bey este însărcinat să-i facă o comunicare importantă din partea guvernului împărătesc. Afif bey din partea lui, anunțând că va veni în sala Caimăcămiei la ora unu după amiază, a fost precedat acolo de logofătul Ștefan Catargiu. Imdată ce Comisarul Impărătesc a sosit, secretarul său a dat cetire unei depeși a Porții în care aceasta declara că nu recunoaște valabilitatea destituirii lui Photiadi, căci o asemenea măsură este un drept rezervat numai viitorului Domnitor ales, precum și a altor două telegrame, deja primite de Caimămie de mai multe zile, în care guvernul împărătesc dispunea reinstalarea lui Pruncu în postul de director al ministerului de interne precum și aceea a ispravnicilor destituiți și cerea destituirea imediată a funcționarului care refuzase să expedieze telegrama cifrată a lui Afif bey. Surdza și Panu cerând comunicare în scris a acestor cereri ale Porții, Afif bey a răspuns că însărcinarea lui se mărginește la facerea unei comunicări verbale și la cererea unui răspuns prin: da sau prin: nu. Caimacamii răspunzând că au absolută nevoie de o comunicare scrisă spre a putea delibera asupra ei, Afif bey a refuzat o asemenea comunicare și s'a retras urmat de logofătul Ștefan care, înainte de a ieși, strigă în gura mare: „Unde este ordin, nu încape ũeliberație! Eu mă supun la poroncile Inaltei Porți”.

Tin minte că, tata când, printr'o scrisoare primită din Iași, a aflat despre această scenă și despre cuvintele logofătului Ștefănică, s'a infuriet și, trântind de pământ ciubucul ce-l ținea în mână, sfărmând imameaoa de chihlimbar și lu-

leaua a strigat: „Ce ciocoism! Cum de nu i-o plesnit obrazul de gușine!“.

Dar în Ieși, multă lume se aștepta acuma ca într'adevăr Poarta să iee măsuri de rigoare împotriva celor doi caimacami naționaliști, măsuri ce Gödel, Costinu Catargiu și logofătul Ștefan le declarau iminente.

Bucuria adversarilor Unirii atinse însă culmea când aflară că reprezentanții dela Constantinopol ai tuturor puterilor garante semnase un *memorand* prin care, în termeni dealtmintagea destul de puțin clari, declarau că acțiunea celor doi caimacami arata o vădită tendință de a depăși mărginile ce li erau puse de firmanul prin care fusese numiți, că ar trebui ca autoritățile moldovalaha să arăte respect cătră Poarta, că ei au lipsit dela acest respect când au ruzat să expedieze telegrama Comisarului Impărătesc, că acest comisar are dreptul să prelungească șăderea lui în Ieși, în sfârșit desaprobau modul în care s'a procedat cu prilejul înlocuirii personalului administrativ, privindu-l ca un abuz ce ar fi cu drept să fie reformat, exprimau dorința ca Comisarul Impărătesc să se sfătuiască în toate cu consuli din Ieși ai puterilor semnatare și sunt de părere ca, în cazul când unul din caimacami lipsește în chip permanent dela șădintele Căimăcămiei, colegii lui să-l înlocuiască prin unul din miniștri.

Partizanii vechei stări de lucruri, Gödel, Afif bey și logofătul Ștefănică erau acuma convinși că biruința este a lor și că Sturdza și cu Panu nu mai pot decât să se supue sau să părăsască posturile lor.

O pildă despre spiritul de șicană a Austriei față de noua situație creată de Convenția Principate-

lor ni-o dă opunerea ce Consulul austriac din Teși a pus-o titlului de „Principate-Unite” recunoscut de Convenție țărilor noastre. Secretariatul de Stat al Moldovei, grăbindu-se să facă formule noue de pașaport, cu noul titlu și mai mulți Jidovi indigeni luându-le ca pașapoarte spre a trece în statele austriace. Gödel-Lannoy a refuzat să pue viza austriacă pe ele, menținându-și refuzul cu toate insistențele puse de Secretarul nostru de Stat. Tocmai în Domnia lui Cuza s'a aplanat această dificultate, deși dreptul nostru la acest titlu ni era acuma formal recunoscut și de guvernul împărătesc și regesc.

Puși la cale de Gödel și de Afif, toți miniștrii în funcțiune sub Vogoridi și mai mulți funcționari înalți din timpul aceluiaș caimacam, adresară nouei ocârmuiri, pe baza telegramelor Portii, care comunicase cuprinsul memorandumului puterilor, petiții prin care cereau să fie reintegrați în posturile ce le ocupau în momentul instalării Căimăcămiei de Trei, pe temeiul că înlocuirea lor nu fusese conformă cu dispozițiunile Regulamentului Organic care au a servi de bază acțiunii acestei căimăcămii.

Cererile lor erau absurde, căci Regulamentul Organic dă Caimacamilor putere să schimbe în chip provizor funcționarii ce i-au găsit în slujbă și am văzut că Căimăcămia de Trei, în frunte cu Ștefănică Catargiu, nu stătuse la îndoială pentru a numi pe noii miniștri în chip provizoriu, având grijă să specifice această calitate provizorie prin actul de numire.

Sturdza, Panu și miniștrii lor întru nimica nu au revenit asupra faptelor îndeplinite, mărginindu-se a oferi hătrânului lor coleg satisfacțiuni de formă, spre a-l ademini să se întoarcă în sâ-

nul Căimăcămiei și urmară să facă toate p̄găti-
rile pentru efectuarea alegerilor, lăsând ca Poar-
ta să repete, tot în zadar, ordinele ei de a reveni
asupra celor hotărâte de ei.

Secr̄tul acestei atitudini atât de dârze a ma-
jorității Căimăcămiei trebuie căutat în faptul că
Sturdza și Panu erau informați că puterile favo-
rabile aspirațiunilor naționale, cu Franța în
frunte, cu toate memorandele semnate spre a căș-
tiga timp, de reprezentanții lor la Constantinopol,
erau hotărâte să nu iee și să nu tolereze ca Poar-
ta să iee vr'o măsură coercitivă împotriva majo-
rității Căimăcămiei.

Sturdza și Panu știind bine că Logofătul Ște-
fănică trage nădejde că va izbuti cu ajutorul
Porții și al Austriei, să silească pe colegii lui la
desăvârșită supunere, îi făcuse p̄opunerea ur-
mătoare: Teriachiu să fie înlocuit prin alt direc-
t̄r, care de astă dată ar fi primit de plenul Căi-
măcămiei, iar ispravnicii numiți în lipsa preșe-
dintelui să fie înlocuiți prin alții, deasemene
desemnați de acord de tus-trei caimacamii. Fi-
rește că o asemenea propunere nu putea să con-
vie nici lui Catargiu nici sfetnicilor săi, căci nu-i
restituia deplinatatea puterilor ce le pretindea și
nu se îndoia că va obține acea deplinatate de
puteri dela Poartă și dela Austria. El a refuzat
deci. Dealtmintrelea, în acel moment, sfârșitul lui
Decemvre stil nou, siguranța izbândeii era atât de
mare în tabăra antiunionistă, în cât, în antura-
jul lui Gödel, a lui Afif și a logofătului se zicea
pe față că puterile, desgustate de atâtea încur-
cături, renunțase la stipulațiile Convenției în
privința alegerii Domnitorului de către o Cameră
Electivă și consimțise la numirea lui direct de
cătră Poartă.

Cu toate aceste, alegerile avură loc în zilele de 14, 16, 17 și 18 Decemvre st. nou fără ca nici Poarta nici puterile semnatare să fi luat vr'o măsură de constrângere împotriva majorității Căimăcămiei. Totuș se mai încereă o lovitură împotriva lor, complice la dânsa fiind de astădată mitropolitul.

În urma refuzului logofătului Ștefan Catargiu să primească propunerea ce i-o făcuse colegii lui, aceștia, conformându-se punctului VIII al memorandumului reprezentanților la Constantinopol a puterilor garante, au invitat pe ministrul de finanțe, I. A. Cantacuzino, să iee în Căimăcămie locul ramas liber prin nevenirea la șădițe a logofătului. Acesta bineînțelea a adresat proteste atât caimacamilor cât și Porții și consulilor puterilor semnatare. Deoarece urma ca Camera să s'întrunească în ziua de 28 Decemvre, caimacamii au făcut mitropolitului cuvenita adresa pentru a-l invita să vie să deschidă în acea zi Adunarea al cărei președinte de drept era. Inșă partida reacționară condusă de Gödel, prinzând de veste, a pus pe logofătul Ștefan să adreseze și el o scrisoare mitropolitului pentru a protesta împotriva deschiderii unei Camere ilegal alese. Și mitropolitul, cu totul câștigat de partidul reacționar, a răspuns că el, președintele permanent al Adunării, nu poate să vie s'o deschidă câtă vreme vede că președintele Căimăcămiei, logofătul Ștefan Catargiu, a fost demis în chip arbitrar de postul său și înlocuit prin altă persoană, cât și pe motiv că alegerile s'au făcut cu calcarea dispozițiilor Convenției.

La această comunicare, caimacamii au răspuns că, primind această adresă cu adâncă măhnire, ei observă I. P. S. S. că numai însuș Adunarea

are competența necesară pentru a se pronunța asupra alegerii fiecărui membru și că dacă președintele ar fi în drept să valideze sau să invalideze alegerile deputaților, Adunarea nu ar mai fi mandatarea națiunii ci rezultatul voinții președintelui. Președintele nu are mai mult decât un singur glas; el nu poartă titlul de președinte permanent, căci funcția lui are ființă numai în timpul cât Adunarea este convocată. Abținerea delăsătoare a președintelui, cași acea a oricărui deputat, nu poate aduce nici o împiedecare lucrărilor Adunării, căci convocarea și deschiderea ei se face, nu ne cătră președinte ci de cătră guvern. Deci I. P. S. S. nu este chieată, prin postul său, să deschidă Camera. Pe temeiul acestor considerații și „în numele moralei evanghelice, care cere ca păstorul să nu se depărteze de turma sa, caimacanii roagă pe I. P. S. S., cu toată smerenia, să revie asupra unei hotărâri vătămătoare caracterului I. P. S. S., luând îndrăzneala să-i facă cunoscut că deschiderea Adunării având a se face Duminica viitoare, 28 Decemvre, acea Adunare va fi prezidată în lipsa I. P. S. S. de acel mai în vrâstă membru, până la alegerea vice-președintelui.

La această adresă mitropolitul a răspuns că se mărginește a răspunde cum că, fiind obosit de sfintele slujbe de Crăciun și mai având încă de slujit alte slujbe în zilele următoare, până la șase Ianuar, cere Căimăcămiei să amâne deschiderea Adunării pentru ziua de șapte Ianuar. Iar în cazul când Căimăcămia nu ar amâna deschiderea Camerii pentru ziua propusă, atunci nu va putea asista la acea deschidere și va veni s'o presideze conform dreptului său, îndată ce-l va ierta sanatarea.

Caimacamii au răspuns că Adunarea fiind convocată pe ziua de 28 Decembrie nu li este cu putință să amâne deschiderea ei.

Primele trei ședințe ale Camerei Elective au fost prezidate de Logofătul Petrache Roset Bălănesc, ca cel mai în vârstă din deputați, iar a patra de Petru Mavrogheni, ales vice-președinte. Mitropolitul a venit să prezideze a cincea ședință, în ziua de 4 Ianuar.

Pentru a arăta spiritul de independență față de Poartă de care era animată Căimăcămia complexată cu Iancu A. Cantacuzino, voiu relata faptul următor. Căimăcămia primind știre că Poarta hotărâse să trimată în Moldova un nou comisar cu diferite misi, a trimes o circulară telegrafică către toate isprăvniciiile mărginașe precum și către colonelul Steriadi, prefectul porturilor Dunărei, prin care li se ordona ca, la sosirea la margine a unui asemenea trimis al Porții, să se conforme celor prescrise de capitulațiuni, sfintite prin Convenție și anume de articolul 10 al acelei dela 1634, încheietă de Vasile Lupu cu sultanul Mahomet al IV-lea, care sună: „Turcii pe care Poarta îi va trimete cu scrisori adresate Domnului, nu vor trece Dunărea, ci se vor opri pe malul opus al acestui râu, dând depeșile în mâinile pârcalabului dela Galați, care le va trimete Domnului, și asemenea va da curierilor Inaltei Porți și răspunsurile la aceasta”. Ispravnicii mărginași și prefectul porturilor erau invitați să se conforme în totul acestei dispozițiuni, trimițând depeșile către căimăcămie ce noul trimes le-ar fi având la el și, „până la primirea răspunsului, având să dee cinstirile cuvenite, potrivit cu rangul ce-l va avea acel trimes”, pe termenul opus hotarului țării, unde se va afla.

Voiu încerca acuma să arăt care au fost influențele care au făcut pe bătrânul logofăt să părăsască o cauză pentru care luptase cu râvnă și cu vrednicie vreme de mai mulți ani.

Fostul Domn de tristă memorie al Moldovei, Mihaiu Sturdza, doria, cu toată vrâsta lui înaintată, să încerce s'ajungă pentru a doua oară în scaunul țării.

S'ar părea că încă mai ahtiată după Domnie decât el, era Doamna lui. Crezând probabil că ambasada rusască dela Paris nu pune destul zel în susținerea candidaturii soțului său, ea, crescută în tradițiuni orinetale, a crezut că are nevoie de stimulante și a crezut folositor să trimată acelei ambasade pentru a-i stimula zelul, prin mijlocirea unui oareșcare Vlasto, toate juvaerile ei, care valorau o sumă de bani din cele mai considerabile, fără însă a pune pe Mihaiu Vodă în cunoștința jertfei ce o făcea. Fostul Domn a fost deci foarte surprins când, dela ambasadă i s'au înapoiat juvaerurile cu întrebarea că: nu se înțelege ce să se facă cu ele.

El a început să sondeze încă din vara anului 1858, cele trei Impărății megieșe spre a ști dacă s'ar putea eventual bucura de sprijinul vr'oneia din ele. Dorințele lui au fost bine primite de tus-trele; toate îl știau adversar al ideilor înaintate, lipsit de tendințe naționaliste și că prin nimică nu se aratase partizan al Unirii. Apoi, în tot timpul Domniei se dovedise tot atât de plecat față de curtea protectoare cași față de acea suzerană. La Constantinopol se bucura de sprijinul întregii și puternicii familii Vogoridi în urma căsătoriei sale cu fata lui Ștefanache Vogoridi, mai ales acuma, când beizade Neculache nu mai putea să păstreze nici o nădejde de a apuca vr'o-

dată scaunul Moldovei. La Petersburg nici un candidat nu putea să fie atât de bine văzut de bătrânul cancelar, centele Nesselrode, ca Domnul care, timp de patrusprezece ani, se arătase atât de plecat tuturor dorințelor Rusiei. Iar la Viena, fu primită cu entuziasm ideia candidaturii la scaunul Moldovei a unui bărbat care avea sorti să capete și concursul Rusiei și promitea să fie un adversar pe cât de hotărît pe atât de destoinic al Unirii și mai ales al principelui străin. Cele trei puteri sfătuiu-se între ele, căzură îndată de acord pentru a face cunoscut lui Mihaiu Sturdza că candidatura lui are aprobarea lor și că, în chip tainic, îi vor susține candidatura prin toate mijloacele.

Având consimțământul acestor trei puteri, fostul Domn s'a pus pe lucru și când, dela Viena unde, în calatoria lui spre Moldova, se oprise pentru a conferi cu oamenii de stat austriaci, a telegrafiat credincioșilor din țară, la sfârșitul lui Octomvre st. v., că peste zece zile va fi în țară, toată intriga era deja pusă la cale, atât la Constantinopol cât și la Ieși.

Agenții dibaci știuse să câștige pentru fostul Domn pe bătrânul logofăt, care slujise sub dânsul în repetite rânduri și era adânc convins de deosebitele lui însușiri de ocârmuitor dibace. Consulul austriac Gödel-Lannoy, raportase încă dela numirea Căimăcămiei de Trei, la Viena, că președintele ei, Ștefănică Catargiu, este agentul lui Mihaiu Sturdza, care dispune de bani mulți și adună voturi pentru fostul Domn¹⁾.

1) A daug că în același depeșă în care Godel-Lannoy raporta câștigarea lui Ștefănică Catargiu de către Mihai Sturza el trata pe Costache Negri de demagog și pe Petre Mavrogheni de vândut Rusiei (!!!).

Orice bănuială că bătrânul logofăt ar fi fost câștigat de Mihai Sturdza prin bani trebuie părăsită: desinteresarea lui în această privință era mărturisită de toți contemporanii, cu totul altele fost-au temeiurile care au putut să-l aducă la părăsirea ideilor naționaliste pentru care luptase cu atâta vrednicie timp de mai mulți ani. Agenții lui Sturdza izbutise să-l convingă că el este asigurat de sprijinul hotărît al celor trei Impărății megieșe, cătră care s'ar fi alipit acuma în urmă. În secret, și Anglia, astfel că majoritatea concertului european privește în chipul cel mai favorabil candidatura fostului Domn al Moldovei. Apoi ei știură să deștepte, în spiritul bătrânului boier, felii de felii de bănuieli în privința primejdiilor înfățișate de nouile idei de care erau stăpâniți unii membri ai partidului național. Singur Mihai Vodă era barbatul în stare să ferească Moldova de niște pericole cum erau, spre pildă: împărțirea cătră țarani a moșiilor boieresti, dacă nu în întregime, dar cel puțin în parte. Minte slabă a lui Catargiu n'a fost în stare să reziste la aceste ademeniri prezentate lui de niște meșteri în arta intrigii, insinuanti și cunoscând bine părțile slabe a aceluia față de care se aflau. Din nenorocire, lipsia din țară, dus la băi pentru căutarea sănătății soției sale, la Carlsbad, Iascar Catargiu, nepot de văr al lui Ștefănică, care avea mare trecere la el și singur ar fi fost poate în stare să-l împiedece să apuce calea ce a apucat-o. Ștefănică Catargiu era deci câștigat pentru candidatura lui Mihai Sturdza cu săptămâni înainte de a fi fost instalat la Căimăcămie și probabil deloc nu-i era necunoscut faptul că Afif bey, pe lângă misiunea de a instala Căimăcămia, mai avea una secretă: aceea de a priveghia actele cai-

macamilor, de a ținea Poarta în curent despre cele ce se petrec în Ieși și, împreună cu Mihaiu Sturdza, cu Gödel și cu partidul reacționar să drijeze itile uneltirilor împotriva celor doi cai-macami naționaliști.

Mihaiu Sturdza sosise în Galați la începutul lui Noemyrie stilul vechiu și fusese primit acolo de logofătul Alexandru Sturdza Bârlăceanu, altădată un dușman de moarte al său, iar acum a partizanul lui cel mai înflăcărat și cel mai credincios, de vestitele lui creaturi, frații Lascarache și Mihăiță Mihalache, de colonelul Strătulat și de alte personaje de mai mică importanță, iar dela Galați plecă a doua zi la Ieși unde trase în gazdă la cucoana Marghicița Roznovanu.

Candidatura fostului Domn era, astfel cum se înfățișa în acel moment, o candidatură formidabilă sprijinită, dacă nu pe față, dar cel puțin în secret de cele trei împărății megieșe și de întregul partid reacționar, cu cumplitul ajutor al averii sale urieșe. Nu încapă nici pic de îndoială că dacă nu s'ar fi ivit totodată și candidatura celui de al doilea fiu al său, beizade Grigore, bătrânul Domn ar fi ieșit învingător. Dar partizanii lui beizade Grigore erau absolut ireductibili, nici o făgăduință nici o momeală n'a fost în stare să-i facă să voteze pentru Mihaiu Vodă. Dacă ei ar fi trecut de partea tatălui, este probabil că rămășița până la jumătate a deputaților ar fi trecut și ei la fostul Domn, dar ei rămânând intransigenți, partizanii tatălui s'au descurajat și ei.

Printre acei care dispuneau de voturi, mai erau Lascar Catargiu, Petru Mavrogheni, moșu-meu Lascar Rosetti, Alexandri și Cuza. Negri își retrăsese candidatura dela început, ca și Alexandri.

Partizanii lui Mihaiu Sturdza, văzând că nu pot atrage la ei pe acei ai lui beizadea Grigore, văzând mai ales că unioniștii au luat în cele de pe urmă zile măsuri energice, s'au descurajat. Moșu-meu Lascar a declarat partizanilor săi că nu voiește s'audă nici macar vorbindu-se de candidaura lui, căci: „în momentul de față ar fi ridicol să alegem un Domn care s'ar intitula Lascar I”.

Spre marele ponos al cucoanei Frosei Catargiu (născută Veniura), l-a făcut și pe Lascar Catargiu să invoace în fața soției sale acelaș motiv pentru a renunța la candidatura ce i-o pusese unii din prietenii săi din imboldul zisei cucoane. Dealtmintrelea toți candidații unioniști, fără excepție, se îndatorise că, în cazul când unul din ei ar fi ales, acela să renunțe la scaun îndată ce ar vedea putința să aducă în locul său un Domn străin aparținând unei dinastii domnitoare din Europa.

La sfârșitul lui Decemvre tata fusese la Ieși și, deoarece nu avea cum să nu se ducă la Marghiolița Roznovanu, care deși cu șase ani mai mare fi era nepoată de soră, mersese să-i facă o vizită, deși știa bine că are să se întâlnească cu Mihaiu Sturdza, pe care nu-l mai văzuse de mai bine de zece ani. Voevodul l-a primit foarte bine, dar bineînțeles fără a vorbi macar un cuvânt despre politică, ci a întreținut lumea prezentă despre un duel ce avusese loc tocmai atunci între Nicu Rosetti Bălănescu și Eduard Gherghel. Acest de pe urmă era de prima forță cu spada și Bălănescu avu ficatul perforat, rămânând mai multă vreme între viață și moarte. Iar fostul Domn nu se putea împiedeca să repete cătră fiecare din nouii

veniți: „că el avuse doară prevederea să facă o lege împotriva duelului”.

Plictisită de această neconținută repetire, gazda voevodului, zise tatei la ureche: „O făcut și o lege împotriva hoților și itotuș nu s'o spânzurat pe sine însuși”.

Tata venise îngrijit dela Ieși, căci se zicea că Mihaiu Sturdza se hotărîse să cedeze el voturile sale lui beizade Grigore și chiar a doua zi a trimis la Ieși pe bătrânul Stratulat, feciorul boieresc dela Boiștea, spre a sta acolo până la alegerea Domnului și a se întoarce îndată după aceasta cu scrisorile ce avea să i le dea moșu-meu Lascar.

În ziua de șapte Ianuar 1859, după amiază, am mers cu tata și cu mama la primblare cu trăsura înspre Adjud, în nădejdea că vom întâlni pe Strătulat. Era moină deși ne aflam în toiul iernei și eu, care atunci aveam niște ochi minunați, când eram încă pe podul din capul târgului al pâriului care trecea prin grădină, zăvisem cum vine Strătulat în fuga iepei sale albe.

— Iaca Strătulat, strigat-am.

— Avem s'aflăm vestea cea mare, zise mama.

— Numai să nu fie Mihaiu Sturdza, zise tata.

— Cine s'o ales Domn? întrebă tata când feciorul boieresc se opri lângă trăsură?

— Cuza s'o ales Domn, răspunse Strătulat. Și remise tatei o scrisoare dela moșu Lascar.

Serisoarea era scrisă în tot avântul izbânzii de unul din cei mai însuflețiți partizani ai Unirii. Moșu-meu povestia cum, în ajunul alegerii, la vestita ședință de noapte în sala Elefantului, la cabinetul de Istorie Naturală, el închisese ușa cu cheia și declarase că nu lasă pe colegi să iasă până când nu se hotăresc pentru cine votează,

că izbutise să-i facă să se pronunțe pentru Cuza în unanimitate și că atunci partizanii tatălui și a fiului, văzând că nici unul din ei nu are sorti de izbândă, s'au hotărît să aleagă și ei pe Cuza. Moșu Lascar mai vestea pe tata că primise dela Cuza ministerul de finanțe. Inșă îl păstră numai opt zile, chipul în care se desemnau trebile neplăcând caracterului său intransigent. În iarna aceea era s'c ducem într'una într'o emoție patriotică. De abie se alesese Cuza domn al Moldovei și iaca că și Muntenii îl aleg tot pe dânsul Domn. Apoi urmează vizitele Muntenilor la Ieși și scurta, dar frumoasă frază a lui Rosetache: „Domnul e sublim!” Iar după vizitele Muntenilor urmă în curând călătoria Domnului la București.

Dacă tata văzuse cu mare bucurie alegerea lui Cuza la scaunul Moldovei și poate cu și mai mare bucurie cea la scaunul Munteniei, fiindcă era sigur că avea să desăvârșească Unirea și să aducă pe Domnul străin, pe de altă parte însă nu credea în Cuza, fiindcă nu credea de loc în seriozitatea lui: pentru dânsul noul Domn nu era decât un stâlp de cafele, excepțional de inteligent, energie și fără frică, dar ușuratec și vițios. Nici nu avea de altmintrelea cum Cuza, dată fiind lumea în care fusese crescut și pildele ce le avuse sub ochi să fie altfel decât era. Dar astfel cum era, era singurul barbat în Moldova care, ridicat în scaunul domnesc, era în stare să facă ceiace a făcut el pentru țară. Alții nu ar fi avut vițuri și deplorabila lui educație, dar nu ar fi avut nici însușirile nici hotărîrea lui. Era firesc ca tata, barbat care nu credea de loc în democrație, dar credea sincer în naționalism, să aibă dela început încredere în naționalismul lui Cuza, dar era tot atât de firesc să aibă oroare de tendințele lui

democratice, susținând că ceiace el (Cuza) pretinde că este democratism, în realitate nu este decât o colosală minciună. Și totuș, fără această minciună, nu am fi putut avea legea rurală, iar fără legea rurală am fi avut revoluția în țară. Dar despre aceste mai târziu.

În vara anului 1859, Cuza a strâns în tabăra de la Florești (Prahova) amândouă oștirile celor două țări, inclusiv dorobanții și grănicerii. Concentrarea acestor de pe urmă au pricinuit turburări printre grăniceri. Atunci am auzit mai mulți dorobanți dând Domnului titulatura de *împarat*. Adevăratul scop al adunării oștirilor în această tabără a fost dorința lui Napoleon al III-lea să neliniștească Austria în privința Ardealului. Mi-lițiile moldovenești și muntenesti fură puse sub organizatori francezi și instruite în lagăr. Totodată, sub imboldul lui Napoleon al III-lea, se încheie o convenție între Cuza și generalul ungar Klapka, prin care acesta era autorizat să stabilească depozite de arme și de munițiuni în țările noastre.

Evenimentul important însă între toate ale anului 1859 a fost războiul Italiei. Dacă Austria ar fi ieșit dintr'însul învingătoare, cu bună samă că, pentru multă vreme, nu ar fi fost nici Unire, nici confirmare de cătră Turcia a alegerii lui Cuza, ci că ar fi domnit în Principate un regim foarte asemănător celui al ocupației austriace dela 1854 la 1858. Țara și-a dat atunci cu desăvârșire samă de importanța momentului pentru ea. Izbânda Franței însăamna pentru noi viitor falnic, izbânda Austriei însăamna viitor smerit și păcătos pentru neamul nostru. Și, Doamne, ce tare băteau atunci inimele acelor care-și dădeau sama de văjnicia acelu ceas. Doamne, ce izbuh-

nire de entuziasm după Magenta! Parcă văd încă pe mama alergând cu ziarul în mână pe balcon și strigând grădinarului nostru francez:

— *Rubin! Les Autrichiens sont brossés à plate couture et les Français sont à Milan!* (Rubin! Austriacii sunt bătuți măr și Francezii au ajuns la Milano!)

Dar după Solférino, ce-o fost! Știa acum toată țara că Poarta va mai face ea greutăți, va mai întârzia recunoașterea lui Cuza pe vr'o câteva săptămâni, Jar nu mai are ce să facă, este silită să-l recunoască.

Acea vară a petrecut-o tata la Focșani, în calitate de președinte al Comisiunii Centrale. Am fost și eu cu mama acolo pe vr'o câteva zile. Pe vremea aceea, orașul Focșani avea apă cât se poate de rea și tata, care ținea foarte mult la calitatea apei ce o bea, își aducea apa dela Căiuți, într'o balercă și într'un număr de butelci. Am mai cunoscut încă pe cineva care făcea la feliu când mergea la Cameră, la București. Era ruda noastră, Costache Rosetti-Tețeanu care o aducea dela Tețcani și pleca înapoi acasă îndată ce provizia lui amerinta să se sleiască.

Dela sesiunea Comisiunii Centrale în vara anului 1859 încolo, raporturile dintre tata și Cuza au mers tot stricându-se. Măsurile succesive luate de el și de Cogălniceanu nu puteau decât să remulțumească adânc pe tata. Dacă el își însușise cu însufletire toate idealurile noastre naționale, în schimb nu voia s'audă de democratism, de egalitate pentru toți și de suprimarea jurisdicțiunii uzurpate a stăpânilor de moșii asupra țăranilor și asupra slugilor din casă.

Guvernul era foarte slab, poporul deprins de veacuri cu o adevărată sclăvie, suferia totul în

tăcere. Funcționarii incapabili tremurau și ei înaintea puterii boeresti, nu îndrăzneau de obicei să i se pue de pricină și când, cum însuș Cogălniceanu se plânsese Camerei, acei slujbași voiră să-și facă datoria și să execute cu forța ordinele guvernului, fură luați în răs și chiar maltratați. Erau stăpâni de slugi și de moșii care, când întindeau pe o slugă sau pe un țaran jos ca să-l bată, aveau grijă să strige:

— Respectați circulara ministrului, măi! Nu vă atingeți de circulara ministrului.

Ceiace voia să zică că se așaza circulara lui Cogălniceanu mai sus decât locul unde loviau vergile sau biciul. Iar astăzi, după mai bune de șăsezeci de ani trecuți dela circularile lui Cogălniceanu, dacă de mult nu mai bat boierii, bat jandarmii, suprefecții, poliția și *justiția* de zvântă, mai crud decât băteau altădată vatajii boierilor și aceasta în plin regim liberal!

CAPITOLUL VI

Călătoriile noastre la Viena și Italia

În vara anului 1860 sanatatea tatei ne-a silit să plecăm la Viena. S'a ales calea prin Ardeal și am plecat dela Căiuți în două trăsură și două brașovence. Una din cele două trăsură era cupeaoa mamei și cealaltă un vehicul monumental care merită o descriere specială. Inchipuiți-vă un feliu de diligență închisă, având pe lângă obloane cu geamuri, alte geamuri în dreapta și stânga fiecărui oblon. Dinapoi era un feliu de divan pe care puteau șădea comod trei persoane mari, iar în fața acestui sediu, erau două scaune largi, despărțite unul de altul printr'un feliu de coridor încruciașat prin care pătrundeai spre fundul trăsurii.

Pe fiecare din aceste scaune puteau șădea câte două persoane, una cu fața spre scaunul de dinapoi și cealaltă cu fața spre capătul de dinainte a trăsurii; bine înțeles că o spetează căptușită despărția pe ambii călători. La un pas spre capătul trăsurii dela aceste două scaune, tavanul se lasa mai jos cași podeaua, formând, sub capră, un feliu de boltă prin care se prelungea coridorul despre care am vorbit. formând două încăperi, fiecare având ușa ei, una din acele încăperi cuprindea

un clozet cu toate cele trebuitoare, iar cealaltă o camară pentru provizii. Capra trăsorii era destul de largă pentru a primi încă doi călători pe lângă vezeteu, iar dinapoia ei era un scaun pe care puteau sădea alți doi inși. Pe coperișul trăsorii, încunjurat de un feliu de gratie, încăpea o mulțime de cufere și de alt bagaj. La acest vehicul de fabricațiune engleză, erau înhamatei doi-sprezece cai de poștă care, prin micimea și pîrnicia lor alcătuiau un contrast din cele mai comice cu *hardughia* ce o duceau. Tata ni spunea în această trăsură se lejinise, la 1821 familia hatmanului în Bucovina.

Și, în acest echipaj, bine aprovizionați cu mâncare, am plecat într'o frumoasă dimineată de Iulie spre Viena, șasă persoane mari: mama, guvernanta surorilor mele, Berta Lutz, camerista mamei, Carolina, camardinerul tatei, Albert, Ileana, manca fratelui meu Alexandru și cinci copii: eu, surorile mele Ana și Maria și frații mei, Lascar și Alexandru.

Plecați de dimineată, am făcut popasul de amiază la Poiana Sarată, la popa Ioniță Beloiu, după ce trecusem prin vama austriacă fără nici o greutate, diferitele formalități fiind cu de-ăvârșire simplificate pentru tata. Pe la ceasurile patru am plecat iar înainte, cai mocănești din Poiana Sarată înlocuind caii de poștă dela trăsura cea mare și am intrat în frumosul defileu al Oituzului. Când ne apropiam de sfârșitul lui, aproape de piciorul Maghiarușului, se rupe o osie dela Arca lui Noe, cum o numia mama și iaca-ne opriți în drum. S'a trimes atunci unul din mocanii dela Poiana Sarată la Brețcu, la *polgar meșterul* (primărele) de acolo, spre a-l ruga să ni trimată un fierar bun cu instrumentele necesare și cu foi

pentru a direge osia stricată. După plecarea mo-canului, ne-am pus la masă și am mâncat din îmbielșugatele provizii ce le adusesem cu noi. Iar după mâncare, deoarece înoptase și ajutorul așteptat dela Brețcu nu putea să sosească decât după vr'o două ceasuri, am fost culcați, noi copii în trăsura cea mare și nu ne-am mai trezit decât în ziuă, la Brețcu, tot în trăsura, în curtea lui *polgar meșter*. După culcarea noastră sosise fierarul cu ajutoarele, cu foile și cu instrumentele lui, însoțit de însuși polgarmeșterul și reparația fusese terminată înainte de ziuă, suisem și scoborîsem prevalurile Maghiarușului și, ajunși în Brețcu, trăsesem la locuința primarului. Am plecat încă de dimineață cu cai tocmiți în Brețcu și seara ajungeam în Brașov unde trăgeam la otelul No. 1, atunci și încă multă vreme după aceea, cel mai bun din Brașov. În Brașov am stat două zile pentru ca tata să poată apuca cu desăvârșire liberă diligența făcând serviciul între Brașov și Sibiu, spre a o putea închiria întreagă.

Acea diligență avea forma unui mic vagon de cale ferată și scaunele erau distribuite în acelaș feliu ca la compartimentele duble ale vagoanelor Offenheim de pe linia Ițcani-Roman, la deschiderea ei, în anul 1870. Țin bine minte cum, când am ajuns la mijlocul coastei de vis-à-vis de Vlădeni conductorul a rugat pe tata să ni spue să ne dăm cu toții jos afară de mama și de el, căci suișul este greu, caii foarte osteniți, iar trăsura cumplit de încărcată. Ne-am dat îndată jos cu toții, mama cea dintâiu și am mers așa până în vârful dealului.

Seara am fost în Sibiu și am tras la otelul Imparatul Roman, dar nu în localul de astăzi, care a fost clădit pe la sfârșitul veacului trecut, ci în

cel vechiu. De Sibiul de atunci țin numai minte că m'a impresionat foarte mult prin curățenia lui și că am făcut prietenie mare cu un căpitan de husari care vorbea minunat românește și locuia în același otel.

După o zi sau două am plecat iarăș cu diligența spre Timișoara prin trecătoare cunoscută sub numele de *Porta Orientalis*, călătorind toată noaptea, schimbând bineînțeleș caii la anumite releuri, iar în seara celei de a doua zi eram în Timișoara, dar nu-mi aduc aninte la care otel am tras. De dimineată, a doua zi, am fost cu tata la gară, pentru ca să-mi arăte drumul de fier, dar în realitate mi se pare că era nerăbdător să vadă și el o cale ferată în plină ființă și nu în icoană, căci până atunci el nu văzuse niciuna, ne mai ieșind din țară, dela întoarcerea lui din Germania, la 1834, decât pentru a merge de două ori la Constantinopol (a doua oară ca exilat, la 1848). Nu știu care au fost impresiunile sale, dar eu am avut o mare desiluzie, văzând că drumul *de fier* se reducea la cele două șini înguste de fier pe care alunecau vagoanele. În aceiaș seară am plecat la Viena unde am ajuns în după amiaza celei a doua zi.

Am tras la otelul Goldene Lamm, unde trăgeau cei mai mulți Români din lumea noastră. Chiar în seara aceia tata s'a întâlnit cu o veche cunoștință pe care era departe să s'aștepte s'o recunoască aici și în situația în care a găsit-o.

Ne scoborîsem pentru a lua în restaurant masa de seară și un chelner ne conducea spre masa ce se oprise pentru noi. Ajunși la dânsa, mama se așazase pe scaun și spunea fiecăruia din noi unde să șază, dar tata rămânea în picioare, cu ochii ațintiți asupra unei părechi care mânca la masa

vecină cu a noastră. La acea masă stăteau o doamnă de vîrstă matură, voluminoasă, cu obrazul vînat de diresuri, iar în fața ei un domn nalt și spătos, oacheș la față, cu păr negru creț, cu musteți și barbișă à la Napoleon al III-lea, îmbracat în haine strâmte ungurești, de postav negru, cusute cu șireturi negre și ele, și cu ciubote negre husărești.

Văzând că tata tot nu s'așază la masă, mama îl întrebă pe românește:

— Da de ce nu șazi? Cunoști poate pe vecinii noștri?

Iar tata răspunse:

— Nu mă'nșăl, fi Porcușorul! Nu-l recunoști?

— Așa mi se pare și mie, răspunse mama după ce aruncă o ochire asupra părechei care captase astfeliu bagarea de samă a tatei, dar șazi căci lumea începe a se uita la tine.

Tata se puse jos, dar fără a înceta să se uite la părechea vecină.

Aceasta însă, după ce doamna matură zisese câteva cuvinte într'o limbă străină, se sculă dela masă deși i se aducea tocmai atunci friptura și, zicând câteva cuvinte chelnerului, ieși din restaurant.

— Cine este părechea care chiar acuma s'a sculat dela masa de alături, întrebă tata pe chelnerul care ni aducea supa?

— *Dar Herr Baron von Porkovitzki und die Frau Baronin*, răspunse chelnerul, *reiche ungarische Herrschaften aus Ungarn welche auch grosse Güter in Galizien besitzen.* (Domnul baron de Porkovitzki și Doamna baroneasă, boieri bogați din Ungaria care stăpânesc moșii mari și în Galiția.

Noi, copiii, nu înțelesesem nimica la în-

treagă această scenă, căci nu auzisem pe părinții noștri pomenind până atunci de Porcușorul. După ce ne-am sculat dela masă, tata s'a dus la biroul otelului ca să mai capete informațiuni despre părechea în chestiune și acolo i s'a spus că domnul baron și doamna baroneasă, ieșind dela restaurant și-au cerut socôteala, și-au făcut bagajele și plecase cu câteva minute mai înainte, dispunând ca orice corespondență pentru ei să li se trimată la unul din castelurile lor din Galiția. Altă informație decât acele capatate dela chelner, la masă, tata nu putu să capete decât acea că domnul baron părea foarte tulburat. Mulți ani după această întâmplare, mama mi-a povestit întreaga istorie a lui Porcușorul, alias Porkovitzki.

El era fiul unei foarte frumoase țigance dela Bohotin, foarte apreciată atât pentru frumuseță cât și pentru meșterea în arta de freca picioarele la tot tineretul care frecventa Bohotinul în timpul alcătuirii Regulamentului Organic și mai târziu. Acea țigancă născuse, nu se știa cu ajutorul cui, o frumuseță de băiet. Era țiganașul așa de frumos în cât mătușele mele, surorile ta-tei, adesa puneau să-l spele, să-l îmbrace curat și să se joace cu dânsul. Pe vremea cireșilor, îi spânzurau de urechi cireși coapte bine, nedându-i voie să le mănânce până nu li făcea pe voie repetând cuvinte și fraze ce i le spuneau. Cu vremea micul danciu creșcu și, la vrâsta de zece sau doisprezece ani, fiind foarte voinic și deosebit de deștept fu ridicat la rangul de băiet la bufet, adică pus să învețe cum se spală farfuriile și cum se curățe tacâmurile și mai ales, cum se mănâncă palme dela sofragiu și dela feciorii de sub acesta. Daș

dacă se făcea din ce în ce mai nalt, mai voinic și mai frumos, devenia și din zi în zi mai murdar, astfel că porecla de Porcușoru, câștigată de el în cea mai fragedă copilărie, îi fu menținută și în adolescență și în prima tinerețe. Dar era cât se poate de deștept. Moșu-meu Lascar având prilej să-și dea samă de această deșteptăciune, găsi că ar fi pacat să nu servească decât la spalarea bolidurilor și la curățirea argintăriei și, luându-l dela bufet, după trei ani de slujbă în acel departament, îl dădu la cancelaria moșiei, însărcinând pe întâiul logofăt să-l învețe carte, iar până ce va ști a ceti și a scrie, să ție curățenia în cancelarie și să facă comisioanele logofătului. Intr'un an, Porcușoru! cetia perfect slova tipărită și aceea scrisă și scria destul de distinct, iar în mai puțin de alți doi putea să fie întrebuințat la scrierea oricăror *izvoade*, sau scrisori și știa să socotească minunat. Era atunci de vr'o nouăsprezece ani și începea să-i placă sexul frumos; avea un succes cu totul deosebit pe lângă țigăncușele din curte și de afară de curte și chiar pe lângă țărăncuțe. Voind să mai ajute prin daruri acestui succes, izbuti să înșele vr'o doi țărani chiaburi la socoteală, însușindu-și astfel câțiva irmilici cu care cumpără din târgușor, din Răducăneni, mărgele, cordele și cofeturi. Dar țararii cei înșalați, cărora socoteala nu li se păruse curată, o făcură din nou cu ajutorul unor Jidovi din târg, tocmai din acei care vându-se Porcușorului marfă care să-l facă plăcut fetelor. Țararii înșalați se grăbiră să se înfățișeze la cancelaria moșiei cu socoteala prefăcută pe curat și vataful Anton Scheletti nu întârziase să înțeleagă cum stăteau trebile. Luat viguros în palme, țiganașul își mărturisi greșala. Fu închis

în beciu până la sosirea moșului meu Mitică care se afla la Ieși, spre a hotărî asupra soartei sale. Nu știu cum, izbuti să fugă și să caute adăpost în Ieși, dar nu întârzie să fie prins de nazîrie și predat în lanțuri stăpânului său. Moșu-meu Lascar care trăise în străinătate mai mulți ani decât frații săi, luând acolo obiceiuri mai europenești decât aceștia, îl scăpă de coarne, dar nu-l putu scapa de o țapănă bataie și de degradare de iznoavă la slujba de curățitor de bliduri. Dar după trei luni, țiganașul ne mai putând suferi situația umilitoare în care se afla, dispăru din nou și, de astădată, fără să i se mai poată da de urmă.

Tata și mama au făcut ceva mai târziu, tot la Viena, cunoștința unui principe Jablonovski, un bogat proprietar galițian și a fiicelor sale, din care una era de o deosebită frumuseță și cu care se întâlneau des. Luându-se în vorbă odată despre Porkovitzki, principele li istorisi că acest țigan câștigase într'adevăr iubirea unei doamne ungare de vîrstă matură, care, poseda în acelaș ținut ca principele, mai multe moșii frumoase, moștenite de ea dela o mătușă bătrână. Intrat în tîiu ca servitor în slujba doamnei în chestiune, îi scapase viața cu prilejul unei spargerii încercate de niște hoți în castelul în care doamna avea adunată o mare sumă de bani, ucisese doi din hoți și pusese pe ceilalți pe fugă. Doamna care-l iubia din cauza frumuseții sale încă înainte de aceeaș faptă vitejască, nu numai că se căsătorii cu el, dar prin stăruinți și bani, izbutise să-i procure titlul de baron. În Galiția nu știa nimene ceva despre originea lui Porkovitzki și principele Jablonovski făcea mult haz despre cele ce i le povestise părinții mei despre acea origine și despre picîleala curții împărătești care conferise unui

rob țigan fugit dela stăpâni titlul de baron. În cât privește doamna ungară ea era considerată ca pe trei sferturi nebună. De atunci n'am mai auzit nimica despre Porcușorul-Porkovitzki.

Pe la mijlocul lunii următoare, August, am părăsit otelul pentru un apartament în Palatul Lühomirski, pe Mülkerbastei, nu departe de Burg, un cartier care acuma este cu desăvârșire demolit și reconstruit. Sub ferestrele noastre se întindeau o parte din faimoasele bastioane ale Vienei, cărora li s'a datorit rezistența biruitoare opusă de două ori de Vienezi urgiei turcești.

Puțin timp după ce am ocupat apartamentul nostru, m'am găsit în stare să cetesc și imediat m'am pus pe cetit Robinson Crusoe, pe care nu l'am lasat din mână până ce nu am cetit cea de pe urmă linie și de atunci nu m'a mai părăsit patima cetirii.

Mi s'a luat tot atunci ca profesor un Würtembergez, numit Maximilian Wagner; vorbind franțuzește ca un francez, barbat de meserie, dar betiv și brutal care a fost congediat după puține săptămâni. A fost înlocuit printr'un elvețian din Valais, numit Veuthey, catolic fervent și supărăcios care mă puneă să copieze verbe toate ziua.

Guvernanta surorilor mele, Bertha Lutz, se îndrăgostise de un cofetar polon și se căsătorise cu el în primavară. Părinții mei angajară în locul ei o Unguroancă foarte urită, numită domnișoara Amelia Endrödy. despre care va fi mai pe larg vorba mai jos.

După nașterea surorii mele Zoe, în Octomvre 1861, tata și mama au frecventat mai cu deosebire cercurile diplomatice: soția ambasadorului turcesc, principele Callimachi, născută Cantacuzino Pașcanu, era ruda amândurora și-i pre-

zentase pretutindeni. Mama se legase cu deosebire cu doamna Dué, soția ministrului Suediei și cu ducesa de Grammont, născută Mac Kinnon, acea a ambasadorului francez, cu care a ramas mulți ani în corespondență.

Se afla tot atunci la Viena și venia des să ne vadă fostul caimacam Vogoridi. Relațiile lui cu tata fusese mai mult decât reci în timpul căimăcămiei sale, dar la Viena, venia des să ne vadă și mai ales să șadă la masă. A murit puțin mai în urmă, răpus de o boală de cord. Era un barbat de statură înaltă și frumos la față, pacat numai că avea un cap țuguiet, dar fesul, ce nu-l scotia nici odată, masca perfect acest cusur.

Mancii fratelui meu Alecu îi era cumplit de urât la Viena; biata țarancă dela Boiștea se usca de dorul de țară și de urât, neputând vorbi decât cu părinții noștri și cu noi: mama se temea că nu o va mai putea ținea. Dar într'o zi, pe la sfârșitul iernei, când începuse să cunoască drumul la Prater, iaca că se întoarce acasă Ileana veselă și cu totul transfigurată și, intrând în camera mamei, îi strigă de pe prag:

— Domniță! Am vorbit cu oameni!

Purta costumul țărănesc și, la Prater, o descoperise niște soldați dintr'un regiment din Ardeal care se pusese îndată la taifas cu dânsa și o ținuse de urât. De atunci nu s'a mai plâns de urât, căci știa unde să găsească leacul.

Spre marea mea bucurie am plecat, prin Maiu sau prin Iunie, acasă, tata rămânând să facă o cură la Halle. De astădată am luat calea Dunărei, suindu-ne pe un vapor la Aspernbrücke, iar la Budapesta mutându-ne pe altul, mai mare, care ne-a adus până la Galați. De acolo am venit la Căiuți cu niște birji jîdovești.

Cu mare plăcere găsit-m'am iar în colțul meu mult iubit, căci de atunci nu mă simțiam atât de bine și în loc atât de iubit ca în valea mea frumoasă.

Și foarte mi-a părut rău când, după o ședere de mai puțin de un an și jumătate, am plecat, în toamna anului 1863, în Italia. Plecarea noastră a fost pricinuită de starea mamei care fusese foarte afectată de pierderea fratelui meu mai mic, Lascar. Acesta, deși extraordinar de robust, se resimțise totdeauna de o pneumonie ce o captase ca sugar și din care scapase numai cu mare greu. Mama fusese făcută atentă asupra primejdiei ce răcelile în genere o prezentau pentru el și îl îngrijia cu deosebire. Totuș, la sfârșitul iernii 1862—1863, căpătă o nouă pneumonie și, cu toată îngrijirea de zi și de noapte a mamei și de silințele medicului nostru, Collin, muri după o lungă agonie, căci precum am arătat era excepțional de viguros. Mama care, în urma îngrijirilor neconținute de atâția ani își legase inima de dânsul poate mai mult încă decât de noi ceilalți, a fost cuprinsă de o mare durere care amerința să înriureze chiar asupra sănătății sale atât de puternice. Se hotărî să mergem în Italia pe mai mulți ani, iar tata să rămie dintăiu în țară (era deputat de Făleiu) și să vie din când în când să petreacă câteva săptămâni sau câteva luni cu noi. Pornirăm spre a merge la Napoli unde mama doria să se stabilească.

Iar am plecat cu trăsurile, dar de astă dată cu cai de poștă și spre Galați. Am mas la Mărășăști, la Costinu Catargiu, moșul mamei, unde ne-am întâlnit cu al doilea regiment de lăncieri care își schimba garnizoana, dela Ieși la București. Aproape toți ofițerii regimentului fără ex-

cepție au luat masa cu noi în acea casă renumită pentru ospitalitatea ei, într'adevăr patriarcală. În acea zi, sara târziu, am plecat la Galați, unde am ajuns a doua zi și ne-am îmbarcat îndată pe un vapor al Lloydului Austriac, cu care am mers până la Turnu Severin, iar deacolo, apele fiind mici, am debarcat și am mers cu trăsură pregătite de societatea austriacă de vapoare până la o stație din Banat a cărei nume nu mi-l mai amintesc. Acolo ne-am suit pe alt vapor, mai mic, care ne-a dus la Baziaș, unde am luat calea ferată care ne-a dus la Viena, unde ne-am oprit câteva zile.

Dela Viena am mers prin Stiria, Carintia și Carniola la Milano, percurgând niște peisagii de munte splendide, din care unele au ramas înfipite până astăzi în memoria mea și, lungind coasta lacurilor intaliene, am ajuns la Milano. De mai bine de șăizeci de ani n'am mai fost în această veche capitală a Lombardiei, dar și acuma am dinaintea ochilor perspectiva grandioasă a domului său splendid.

Dela Milano, străbătând toată Lombardia de-acurmezisul ei, am mers la Genova unde, după o scurtă oprire, ne-am îmbarcat pe un vapor italian pentru Napoli. Acolo am stat vr'o zece zile, mama căutând în acest timp casă de locuit, dar fără ca să găsească ceiace doria. Pe vapor făcuse cunoștință cu un principe di Fiumesalato San Cataldo, un nume mare din Sicilia și cu soția lui, o contesă Hauke din Polonia. La Napoli ne scoborîsem la acelaș otel și-i vedeam zilnic. Ei văzând că mama nu găsește la Napoli o casă care să-i convie, o sfătuiră să meargă să s'așeze la Palermo, unde ziceau că ar găsi mai degrabă ceiace caută. Mama s'a lasat convinsă și iată-ne plecați la Palermo. Aici erau

case destule, un *palazzo* lângă celalalt, dar toate mirosind a mucegain de departe și unul mai trist decât celalalt. După trei sau patru zile petrecute în vizite la rudele principelui de San Cataldo, către care el ne aprovizionase cu scrisori de recomandatie, mama s'a plictisit și am plecat la Florența, unde era așazat moșu-meu Mitică, fratele mai mic al tatei. Imi aduc bine aminte de această călătorie, căci marea era grea și nu am încetat un moment să fiu bolnav, dela Palermo până la Livorno, iar vaporul pe care ne imbarcasem, *Mongibello*, al unei societăți italiene, era cât se poate de murdar și de lipsit de ordine și de confort. Ajunși la Florența, am tras la otelul de *Nord*, pe piața Santa Maria Novella, dar, în curând mama a găsit un apartament foarte încăpător și frumos, în via Cavour, într'o casă a banchierului Fenzi.

La Florența mi s'au luat o mulțime de profesori: de limba greacă clasică și modernă, de franceză, de latină, de piano, de desen, pe lângă lecțiile de limbă germană, de istorie și de geografie ce mi le dădea domnișoara Endrödy, guvernanta surorilor mele. Profesorul meu de elină era un tânăr grec, numit Othon Fredericks, fiu de Barez venit în Grecia cu regele Othon, dar acumă mai Grec decât Grecii cei mai grecizanți. Ca întreaga Elada hrănia o ură de moarte împotriva lui Edmond About, pentru că acesta scrisese *La Grèce Contemporaine* și *La Roi des Montagnes*, două cărți pline de spirit, dar în care își batea joc de Greci în chip destul de crud. Cași toți studenții greci de pe acea vreme, Othon Fredericks avea un câne căruia îi dăduse numele de About și căruia îi tăiesc coada în

semn de dispreț și spre a răzbuna onoarea Greciei terfelită de About.

Lovitura de stat a lui Cuza și perspectiva legii rurale ne-au adus înapoi în țară după o absență de numai șapte luni. Tata, căruia îi era mare dor de noi, se grăbi să se folosească de nesiguranța răspândită în cercurile mării proprietăți prin reformele lui Cuza pentru a ne aduce înapoi în țară. Dealtmintrelea mi se pare că nici mamei nu-i păru rău să se întoarcă acasă la dânsa, căci am văzut-o veselă la ideia întoarcerii în țară.

Am făcut atunci o călătorie din cele mai frumoase. Am mers cu calea ferată la Livorno și de acolo, cu un vapor al Mesageriilor Maritime franceze, la Messina, oprindu-ne câteva ceasuri la Civita Vecchia și la Napoli. La Messina ne-am mutat pe alt vapor al Mesageriilor Maritime, mai mare, pe care făcând încunjurul Peloponezului, ne-am oprit câteva ceasuri la Pireu, iar de acolo, tăind curmeziș prin Arhipelag, am mers la Constantinopol unde ne-am oprit trei zile. Am vizitat împreună cu mama tot ce se putea vizita într'un timp atât de scurt, petreceam însă nopțile pe vaporul *Gange*, care ne adusesse dela Messina. Tocmai în ziua plecării la Galați, mutatu-ne-am pe alt vapor mai mic, tot al Mesageriilor franceze, pe care am străbătut Marea Neagră în condițiuni excelente. Dela Galați la Căiuți am făcut iar călătoria cu birje jîdovești, oprindu-ne la Tecuciu, unde am mas la una *mama Smaranda Doftoroaia*, o protejată a tatei care exercita profesiunea de medic, fără să fi făcut vr'odată studii medicale, dar opera zicea lumea, curi miraculoase și avea neconținut procese cu doftorii cărora li facea o concurență din cele mai aprigi, iar ei o dădeau în judecată pentru exercițiu ilegal al medicinei.

CAPITOLUL VII

Din Domnia lui Cuza

Cuza era nu numai un barbat cu minte excepțional de ageră, dar firea îl mai înzestrase cu mari însușiri de barbat de stat. Era foarte simpatic, știa să se facă popular și iubit și să păstreze iubirea acelor cu care se găsia în contact. Avea un caracter pe cât de franc și de deschis îl poate avea un conducător de oameni, era stăpân pe darul de a ști și de a putea să se hotărască răpede și să se ție de hotărîrea luată, care dealtmîntrelea era aproape totdeauna cea bună. Absolut neînfricat, avea pentru primejdie cel mai desăvârșit dispreț. Era prieten bun și credincios, cu totul lipsit de fudulie și de fumuri; vechilor prieteni, ramași în situațiunile cele mai umile, li arăta aceleași atențiuni ca înainte de Domnie; avea oroare de pompă și de ceremonial. Din nenorocire era cinic și nu avuse parte de creștere în adevăratul sens al acestui cuvânt. Adică dacă știa, ca aproape toți boierii de atunci, să se poarte foarte bine într'un salon, nu fusese învățat să și stăpânească patimele, poftele și aplecările firești. Dacă Cuza ar fi avut parte de o asemenea creștere îngrijită, ar fi fost un barbat cu totul excepțional.

Dar, de unde să fi luat el atare creștere? Dela țigării părintești? Căci, afară de prea puține excepțiuni, dela mâna țiganilor și a țigancelor, în vremea copilăriei lui Cuza, primiau copiii boierilor întâia lor creștere. Cu totul mic era acei copii care erau crescuți de străini culți, în stare să li dee o educațiune în accepțiunea ce o dăm astăzi acestui cuvânt, iar părinții primului Domn al Principatelor Unite, erau departe de a dispune de mijloace îndestulătoare pentru a crește astfel pe copiii lor. Ei erau oameni de treabă, care se vede că inculcără fiului lor principii de cinste personală, dar nu dispuneau, ei însșiși, nici de creștere îngrijită nici de cultură nici de mijloace însemnate. Am avut norocul ca natura să înzestreze pe Cuza cu o fire care avea parte de multe instincte frumoase, cu o minte excepțional de deschisă, cu avânturi generoase și cu rari apitudini pentru conducerea oamenilor. Dar, în schimb, ea a făcut dintr'însul un barbat care prin cinismul ce-l arata în unele privinți, prin robirea cătră poftele și slăbăciunile sale, nu era, ea cea mai mare parte din membrii de atunci ai boierimii noastre, decât un copil al naturii.

Nici în casa părintască, nici în pensionatul lui Cuénin, care era mult mai bun decât s'ar putea crede, nici la Paris, unde a trăit câțiva ani, mai mult petrecând decât învățând, n'a avut el unde să învețe să-și stăpânească instinctele și poftele și să se desfacă de unele obiceiuri care, mai ales după ce a urcat treptele scaunului domnesc, înfățoșau un contrast izbitor cu situația la care ajunsese.

Încă înainte de Domnie avea reputația unui *stâlp de casenele* și a unui *crăiu*. Căsătorit încă de tânăr cu Elena Rosetti-Solescu, o rudă depar-

tată a noastră, găsisse în ea toate virtuțile care fac podoaba unei femei, afară de inteligență și marea ei afecțiune pentru el o făcea să treacă peste purtarea lui, arătând în această privință o surprinzătoare lipsă de demnitate care îl încuraja să urmeze pe calea apucată.

Ii plăcea mult sexul frumos, avusese înainte de Domnie, legături cu câteva femei mai ușuratece din societate, dar li prefera profesionalele. Era lucru obștește cunoscut că-și petrecea nopțile în localurile de petrecere din Iași și din Galați. Indată după ce se urcă pe scaunul domnesc, nu lipsiră femei interesate din societatea mare care să brigheze situația de *amantă oficială a Domnului*, s'au văzut chiar, spre marele scandal al întregii lumi ieșene, două surori dând o luptă aprigă pentru favoarea lui, a doua soră suplantând în rolul de amantă în titlu, pe cea dintâiu. Amourile de care Cuza a avut parte au fost de altmintrelea toate venale, cel mai interesat și tot odată cel mai lipsit de credință fiind acel care a ținut aproape tot timpul Domniei și chiar după cădere, cu acea care îl făcuse să creadă că copiii alțiua sunt copiii lui.

Cunoscută este, multămit lipsii de demnitate a Doamnei, care s'a pretat acestei comedii, adoptarea a doi copii din care unul fusese, dragă Doamne, găsit cu prilejul inundării unui cartier popular din București. Se știe că părechea domnească a înfiet atunci, nu copiii lui Cuza și ai amantei sale (care nu existau), ci acei ai zisei amante cu Librecht, inspectorul general al poștelor și telegrafelor, favoritul Domnului.

Legăturile sale cu amanta în titlu nu-l împiedeau de altmintrelea nici pe el să frecventeze toate femeile ușoare din București și chiar să le

aducă la palatul domnesc care, în această privință, devenise un loc rău faimat. Lipsa lui de creștere se mai manifesta adesa prin zeflemelele și glumele de prost gust ce și le permitea cu creaturi având interes să i le permită. În vremea în care Dimitrie Sturdza era secretarul său și locuia la palat, nu pierdea nici un prilej pentru a-și bate joc de nepasarca ce tânărul boier îl arăta către sexul frumos, trimețându-i, ca să-l aștepte în camera de culcare, femei în *deshabillé*. S'a întâmplat chiar că secretarul venind într-o zi în cabinetul Domnului ca să lucreze cu el, l'a găsit ținând pe genunchi o fată cu totul desbrăcată ale cărei frumuseți Domnul voia ca Sturdza să le admire în chip amăruntit, ceiace i-a atras un răspuns pe cât de verde pe atât de indignat. Dar societatea lui obișnuită era din nenorocire alcătuită din oameni cu totul deosebiți de Dimitrie Sturdza: împrejurii-i mișuna o camarilă de creaturi cu moravuri la felu ca ale stăpânului, din care prea puțini îi erau credincioși, iar și mai puțini aveau pentru ban acelaș dispreț ca el.

Această camarilă era alcătuită din amanta în titlu cu unele neamuri, din Neculai Docan un văr al lui Cuza, din Librecht, aventurier belgian sau luxemburghez, devenit favoritul și factotumul său, din care făcuse un director general al poștelor și telegrafelor și încă din alte câteva personalități de acelaș soi. Printre intimi bucurându-se de mare trecere era și generalul doctor Davila, dar nu se vede ca acesta să se fi folosit de favoarea domnească pentru a se îmbogăți, căci a murit sarac. Trecerea lui Davila era foarte pozitiv datorită deosebitelor și marelor sale merite.

Cuza venise pe scaunul țării cu nume bine stabilit de judecător integru și de ocârmuitor drept

și vrednic: *oca lui Cuza* era vestită în amândouă țările. Apoi mai era cunoscut ca barbat de o deosebită energie, cum dovedise chipul în care știu se, în timpul ocupațiunii austriace dela 1854—1856, să reprime excesele și actele de indisciplină ale soldătimii austriace la Galați. Noul Domn fu îndată bine văzut de popor, care nu întârzie să simtă că pe scaunul țării de acumă are un prieten și un ocrotitor. În schimb abia fusese ales, și clasele privilegiate care îl alesese, căci numai ele alegeau (Moldova numărînd sub legea electorală a Convenției, numai vr'o mie șapte sute de alegători), dar care simțise că nu cu ele va merge noul Domn, începeau să-l trateze ca dușman. Și într'adevăr, el era de mai înainte hotărît să schimbe cu desăvârșire situația umilită și obijduită în care se afla țărănimea, adică masa națiunii, restituindu-i macar parte din drepturile ce i se cotropise și să silească clasele privilegiate ca și ele să iee parte la sarcinile publice.

Ar fi cu totul nedrept să se pretindă că starea țaranului era mai nenorocită pe moșiile administrate în regie de boierii cei mari: dimpotrivă, adevărat era tocmai contrarul. Stăpânii mici, și mai ales posesorii (arendășii) erau neasamanat mai împilatori, mai neîndurați decât boierii cei mari și vechilii lor, în administrația cărora intra îndeobște foarte multă neglijență și risipă, pe când la ceilalți nu se ierta nici macar un pui de găină și prea adesa se mai pretindeau munci și dări peste cele legiuite, se întrebuițau prăjini și stânjâni mai lungi sau mai scurți după cum cerea nevoia momentului, apoi se abuza de groaznica stare de incultură a țaranului pentru a-l încărca la socoteli. Dar marea majoritate a boierilor mari, care într'adevăr nu abuza de niște

drepturi ce nu erau specificate de Regulamentul Organic, dar de fapt existau, ținea îndeobște cumpănit la puțința eventualei lor exercitări. Dacă nicăiere în Regulament nu se zice că stăpânul moșiei are dreptul să aducă la scara curții sau a cânteleriei sale pe vr'un țaran, să-l întindă jos, la pământ și să pue să-i aplice un număr de lovituri de biciu sau de nuiiele mai mic sau mare, după placul lui, totuș acesta era un drept ce boierimea mare și mică aproape întreagă, îl exercita, de fapt, o parte dintr'însa într'adevăr cu oarecare discrețiune, dar la care ținea morțiș și-l privia ca ceva sacru și chiar binefăcător pentru țaran.

Cuza aparținea cu bucă samă boierimii, familia lui era fără îndoială veche, ocupase funcțiuni de samă și era înrudită și încuscrită cu familiile cele mai mari, totuș ea nu făcea parte din acel număr prea restrâns de neamuri având pretenția să alcătuiască singure ceiace, la mijlocul veacului trecut, era privit ca alcătuid *aristocrația sau boierimea mare*. Aceasta era alcătuită dintr'un număr de vr'o treizeci de familii, parte de origină indigenă, parte de origine grecească, care, în cele două veacuri trecute, izbutind să monopolizeze slujbele cele înalte și puterea politică în țară adunase averi însemnate. Pentru cei mulți din membrii acestei *mari boierimi* Cuza nu era decât un *parvenit*; mulți dintr'înșii votase pentru el, dar acest vot fusese dat într'un moment de însuflețire patriotică, (de care în curând s'au căit) pentrucă nu se vedea cum să se ajungă altfelu la Unire în opinia lor, deci noul Domn era lipsit de autoritate. În curând însă au putut constata că el este foarte hotărît să și-o impue.

Întăia cerere adresată de Cuza țării a atins un punct foarte simțitor al clasei privilegiate. Intemeindu-se pe starea de lipsă absolută a finanțelor țării, ministerul moldovenesc, care era prezidat de Vasile Sturdza, fostul caimacam din Căimăcămia de Trei, a cerut Camerei să voteze o contribuțiune de 5 milioane de lei asupra proprietății funciare. Până atunci boierimea era scutită de dări și proprietatea funciară nu era impusă. Domnul se bizuia, pentru a face această cerere, pe articolul 46 al Convenției, care hotăra egalitatea tuturor Românilor înaintea dărilor. Această contribuție fu votată în unanimitate, iarăș într'un moment de însufletire, dar și acuma căința nu întârzie. Trecură luni fără ca să se poată încasa macar un ban, dia pricină că proprietarii puneau feliu de feliu de bețe în roate pentru împiedecarea oricărei lucrări de constatare a cîtimii dării. Mai mult chiar, ministerul care promulgase legea relativă la darea în chestiune nu întârzie să fie dat în judecată, sub cuvânt că, contrar stipulațiunilor Convenției, legea aceasta fuse promulgată înainte ca Comisia Centrală să se fi pronunțat asupra ei.

Însă, în acel moment (30 Ianuar 1859) Comisia Centrală încă nici nu era constituită, iar propunerea de dare în judecată nu era altceva decât un *răsvot* în chestiunea dării, care numai mult mai târziu a putut să fie hotărîită, sporind dușmănia între foștii privilegiați și Domn.

Și aici trebuie să amintesc că acea classă privilegiată era departe de a fi exclusiv alcătuită din aristocrația de naștere, mare sau mică, a țării, dar că era dimpotrivă înecată în mulțimea *boieritilor* făcuți, împotriva stipulațiunilor Regulamentului, în timpul guvernelor ce își

succedase dela 1834 încoace. Dacă tatei desființarea acestui privilegiu nu i-a fost pe plac, vataful nostru de ogradă, *serdarul* Neculai Lefter, vechiulul nostru, medelnicerul Manolache Oatu și vataful dela Pralea, medelnicerul Iancu Popovici făceau de turbare clăbuci la gură, când denunțau *batjocura* ce li se făcea punându-i să plătească bir, ca oricare *mojic de țaran* sau ca oricare *cioară de țigan*.

Comisia Centrală a fost în sfârșit alcătuită, dar această alcătuire de loc nu a contribuit la aducerea unei atmosfere de pace. Cum am aratat mai sus, tata a fost ales președintele ei și el acum numai de simțiminte binevoitoare către Domn nu era însuflețit. După ce Comisia, cu foarte mare încetineală, și-a discutat și votat regulamentul interior, ea a început să discute proiectul de constituție și, cu acest prilej, spiritul ostil al dreptei față de Domn a izbuhnit pe față. În mesaj, Cuza atinsese număroase chestiuni relative la deosebite reforme menite să pue în acord legislația în ființă a țării cu hotărârile Convenției. În proiectul de răspuns la acel mesaj, nu se face absolut nici o mențiune despre reformele în chestiune, avându-se însă grijă a se aminti Domnului îndatorirea luată: *că va privi îndoita sa alegere numai ca o datorie, ea să nu fie altceva decât o verigă care să lege trecutul de aspirațiunile viitorului: Unirea țărilor române sub un Domn străin*". Și după ce proiectul apasa asupra primejdiei de desmembrare ce-l înfățișa sistemul electiv, termina prin cuvintele: „*roagă pe Înălțimea Sa ca, fără a lasa să se piardă momentele favorabile, să facă a se ajunge la scopul dori*".

Și această politică era cu desăvârșire greșită, căci în acel moment era absolut cu neputință să se obție dela Europa prințul străin și Unirea desăvârșită. Era exclus să se obție prințul străin căci, atunci nici Turcia nici Austria nici Rusia nu-l voiau și nici Napoleon al III-lea nu vedea vr'un temei pentru a-i grăbi aducerea, fiind din parte-i foarte mulțămît cu Cuza. În realitate, insistența pusă de către o parte a Românilor ca să ceară principele străin, plictisiau numai în acel moment pe acele puteri care nu-i erau hotărît contrare, Napoleon al III-lea era foarte dispus să lucreze pentru o Unire mai perfectă, dar sub Cuza. Stăruindu-se de către o parte din Români a se cere imediata aducere a principelui străin, nu era altceva decât a pune piedeci demersurilor începute din prima zi la Constantinopol de către Negri, în înțelegere cu Domnul, pentru obținerea unei Uniri mai perfecte. Pe de altă parte era firesc ca această insistență de a cere lui Cuza să-și cedeze cât mai curând locul în care avea conștiință că poate aduce serviciile cele mai în-samnate țării, nu putea decât să-l jignească adânc și să mărească hogașul dintre el și foștii privilegiați.

În urma înfrângerii Austriei în Italia, Poarta văzându-se izolată, nu putuse decât să recunoască în sfârșit, după nouă luni de amânări, îndoita alegere a lui Cuza, dar prin două firmane deosebite, iar vizita Domnitorului la Constantinopol nu avu loc decât în toamna anului 1860. La această primire au lipsit însă cu desăvârșire toate formele umilitoare care erau până atunci legate de ceremonie. Sultanul primi pe Domn în picioare și făcu chiar câțiva pași înaintea lui. Chipul în care se înfăptuia până atunci solemn-

tatea, sultanul șazând pe tron, prosternarea Domnilor, în fața suzeranului, *sărutarea papucului*, apoi rămânerea lor în fața lui cu mâinile încrucișate pe piept, ramaseră lucruri ale trecutului.

Circulările lui Cogălniceanu din toamna anului 1860 în Moldova au dus la culme nemulțămirea foștilor privilegiați. Mai ales cea adresată la 18 Novembre prefectilor stârni o adevărată furtună împotriva lui. Imi aduc bine aminte de indignarea și de mânia tatei și a întregului nostru cerc de rude și de prieteni, care nu conteniau cu acușările împotriva Domnului și a ministrului său pentru că „ațată pe țarani la răscoală și vor să-i îndemne la fapte ca acele care s'au petrecut în Galiția”. Nu știam de loc atunci ce erau acele fapte care s'întâmplase în Galiția și când se întâmplase zisele fapte, dar afirmarea că Cuza și Cogălniceanu voiau să împingă pe țaranii noștri să comită grozăvii o auziam cel puțin de zece ori pe zi.

Și, Doamne, frumoasă mi s'a părut mie acea circulară a lui Cogălniceanu, când vr'o cinci ani mai târziu, am dat din întâmplare peste dânsa. Reproduc parte din cuprinsul ei mai jos.

Camera Moldovei, sub cuvânt că ministerul, prin suspendarea și exilul la Slatina a mitropoliului Moldovei, Sofronie Miclescu, a violat articolul 46 al Convenției, a votat în urma raportului făcut de Lascar Catargiu, darea în judecată a ministerului Cogălniceanu. Precum s'a dovedit mai târziu, suspendarea și exilul acestui mitropolit a fost o pedeapsă din cale afară ușoară și meritată pentru fapta săvârșită de el, care nu era nimica mai puțin decât o cerere de ajutor, adresată de el împăratului Rusiei, împotriva măsurilor foarte binecuvântate de altfe-

lin, luate de guvernul Moldovei pentru a aduce ordine în administrația averii eparhiilor și mănăstirilor chinovii ale Moldovei. Nu era deci precum se vede nimică mai puțin decât înaltă trădare, în urma căreia, de atunci și până la reîntoarcerea Basarabiei la patria-mamă, Rusia a găsit prilej să sevestreze, în folosul său, toate moșiile aflate între Prut și Nistru a ziselor așezăminte bisericesti ale Moldovei, cu întreg venitul lor.

Cătră acest temeiu s'au mai adăugit însă, alte capete de acuzație, care erau circulara din 18 Noiembrie 1860, precum și faptul de a fi supus pe proprietari la contribuția cătră cutia satească, acel de a fi făcut în fiecare sat câte o închisoare pe calea beilicului, înființarea de județe satești și altele de acelaș felu, în fine Cogălniceanu mai era acuzat că a calcat libertatea individuală punând să aresteze și dând în judecată pe președintele municipalității de Ieși, Balica.

Acestor capete de acuzație el a răspuns în cursul a trei ședinți, cuvintele sale cele mai de samă fiind acele rostite în ședința dela 11 Februar 1860, care ar trebui să fie înscrise în inima oricărui Român. La acuzațiile mai mărunte, cum erau: supunerea proprietarilor la contribuție cătră cutiile satești: a răspuns că proprietarul face parte din comună, că cheltuielile cutiei satești pentru facerea podurilor, plata *Monitorului*, salarul vornicului și al scriitorului erau mai mult în folosul proprietarului. În ce privește închisorile satești, făcute de săteni pe calea beilicului, a zis, că bataia desființându-se, ea trebuie vrând nevrând înlocuită prin alt chip de a pedepsi delictete; iar dacă a înființat fără lege județele satești, a făcut-o în scop de a scapa în sfârșit pe

țaran de judecata proprietarului, prea adesea totodată judecător și împlicinat în cauză. În fine, vorbind de arestarea și darea în judecată a lui Balica, a zis:

„Am făcut-o fiindcă a fost necuviincios față cu ministrul țării sale. Dar de ce nu protestați oare contra zilnicelor încălcări ale libertății individuale a țăranilor, zilnic, încălcată nu numai de subprefect și de jandarm, dar și de gospodarii moșiilor, de vechilii și de vatajii și de feciorii boicrești. Dacă merit un blam este că nu am întrebuințat toată energia pentru ca articolul 46 din Convenție să devie un adevăr nu numai pentru cei tari ci și pentru cei slabi.

Dar principala greutate a acuzației era îndreptată asupra vestitei circulări dela 18 Novembre 1860. Grigore Balș aruncase cuvintele:

„Vă îndemn să binevoiti a ceti circulara d-lui Cogălniceanu cătră profeți, din ziua de 18 Noemvre, pe care circulară toată țara a declarat-o de provocatoare, spre a vedea dacă viața și proprietatea puteau să fie ocrotite sub ministerul domniei sale, după asemenea provocări”.

Reproduc aici părțile cele mai însemnate ale discursului lui Cogălniceanu. Ele mi-au făcut atunci o impresiune atât de adâncă, realitatea și adevărul tabloului făcut de el a stării de lucruri dela țară în acel moment mi s'a înfătoșat în chip atât de drastic înaintea ochilor, în cât țin ca cuvintele marelui Moldovan să nu lipsească din aceste *Amintiri*. Aceste cuvinte pe mine, fiul uneia din căpeteniile privilegiatilor, al unui adversar, înverșunat al abolirii *imediate* a privilegiilor, au avut darul să mă facă, de când le-am cetit pentru întâia oară la vârsta de treisprezece ani, par-

tizantul însuflețit al ideilor și al simțimintelor cuprinse într'însele.

„Vin acuma la circulara circularilor, la faimoasa circulară din 18 Noemvre, care s'a numit circulara provocătoare. De mai nainte, Domnilor, vă spun și vă declar cu toată francheta, că sînt pentru îmbunătățirea soartei țaranilor, sînt pentru împroprietărirea lor. *In îmbunătățirea soartei țaranilor văd tot viitorul țării mele, văd fondarea naționalității române.* Câtă vreme țaranii vor fi sub jug, cât vor fi ei considerați ca niște mașine, bune de produs grâu și popușoi, *până când ei nu vor fi lipiți cătră țară prin drituri și avere, până când într'un cuvânt ei nu vor fi cetățeni, noi nu vom avea o nație!* Cel de pe urmă cuvânt al Convenției este fondarea naționalității române și, ca mijloc puternic întru aceasta, ea a ales, ea a preseris ridicarea claselor de jos! Articolul 46 nu zice, nu însemnează alta. Realizarea acestei misii, preserisă guvernului lui Alexandru Ioan I, a fost visul meu, a fost obiectul întregii mele activități. Dar, d-lor, eu am voit ca să se creeze o așa stare de lucruri, în cât cel de pe urmă țaran să aibă cunoștința datoriilor și a drepturilor sale! Am vrut ca, și la noi, cel mai de pe urmă țaran să poată zice ceiace zice fiecare Englez: *Dieu et mon droit!* Dumnezeu și dreptul meu! Prin aceasta nu vătămăm nici un interes legiuit, dar contribuim la întărirea nației și a țării. O mai repet, *în cât timp țaranul nu va avea conștiința drepturilor și a conștiinței sale cătră însuși pămînteni, cu greu o va avea cătră străini, în cât timp îl vom lasa în poziția în care se găsește astăzi-asuprit, bătut, tratat ca un dobitoc, nelegat cătră țară prin nimică, ce sprijin vom putea avea dela dânsul în ora peri-*

colului, în ora în care va trebui să ni apărăm țara și naționalitatea? D-lor să fim bine siguri: că, în câtă vreme țaranul nostru se va lasa să fie bătut de pământean, el se va lasa să fie bătut și de străin; ba chiar va putea deveni instrument de răzbunare în mâna străinului! Este timp dar, ca înaintea interesului privat, să gândim la interesul cel obștesc, ca înainte de a ne ocupa de moșiile cele mici ale noastre, să ne ocupăm de moșia cea mare, de România, cum făceau părinții noștri. Chestia Orientului este plină de nori și de fulgere; trebuie să ne gândim serios, ca de acum să ne ferim de trăsnetul ce ne amenință! Inșă cu ce să ne ferim? Socotim poate că și pe viitor trebuie să ne mărginim a primi pe cuceritorii noștri cu capetele pe tîpsie, cum se zice în limba populară și, lu ducerea lor, să-i întovărășim cu buchete de lăcrămioare? Socot că aceasta nu o mai voim. Ei bine, aceasta va fi în câtă vreme țaranii, greul poporului, nu vor avea interese vitale materiale, pentru a sări și a-și apăra moșia în contra străinilor năvălitori. Domnilor, 2000 de boieri nu fac o nație. Aceasta este un adevăr pe care nimene nu-l poate contesta..."

„...socotiți că o nație nu are trebuință pentru apararea drepturilor sale și de alte manifestații mai energice și mai unanime? Și socotiți că acestea le vom putea avea în câtă vreme țaranul nu va avea aceleași simțiri și aceleași interese pentru țară, întocmai cași clasele superioare?

„Eu, domnilor, ca să ajungem la aceasta, din toată inima m'am silit dar, aceia ce simțeste boierul pentru țara sa, să fac să simțască și țaranul; am căutat prin acelaș interes să leg și sucmanul și surtucul; ca și sub o haină și sub alta, să bată o singură inimă. Spre a ajunge la aceas-

ta, vă mărturisesc, d-lor, am avut îndrăzneala, prin circulările mele, de a vorbi țăranilor de drepturile lor, de demnitatea lor de Români; li-am vorbit de gloria strămoșilor lor, de timpurile lui Ștefan cel Mare și ale lui Mihai Viteazul, când și țaranul simția că are o patrie și alăturarea cu boierul se bătea pentru apărarea ei!..."

„Vorbind țăranilor de Convențiune, de drepturi, de națiune, prin acestea nu am înțeles să înjosească ci să ridice o clasă... Nime nu va tăgădui că Convențiunea este o întreagă revoluțiune în existența noastră națională, politică și socială, însă o revoluțiune de sus, o revoluțiune de pace, ce împiedecă pe acea de jos, acea de stradă.

„Eu ca ministru m-am văzut față în față cu două revoluții: una de sus și alta de jos. Am preferat pe cea de sus, am căutat să ridic simțul și demnitatea țăranilor; m-am silit să li insuflu încrederea în noile instituții, mai drepte pentru dânșii decât cele vechi. Neadormita mea îngrijire a fost ca să fac pe țarani să creadă în ocârmuire; căci aveam și am convicția că în cât timp țarania vor avea încredere în guvern, încredere mai ales în Alexandru Ion I, revoluțiune de jos nu va fi. Revoluția de jos nu va fi decât atunci când vom înăduși, când nu vom îndeplini dorințele țării, drepturile ce Convențiunea le închezește claselor de jos.

„Atunci negreșit se va întâmpla ce se întâmplă cu vaporul, care dacă prea se comprimă, sparge mașina, am voit ca să funcționeze și să ni ducă țara înainte.

(Declară că nu a înțeles, voină ridicarea țăranilor la demnitatea de cetățeni, să jignească pe boieri. Este și el boier, urmaș de boier, vornic mare).

„Am atacat boierismul, nu boierii. Spiritul boieresc și-a făcut timpul, el nu mai poate a se menține sub regimul convențional. Acest boierism carele, sub formele convenționalismului, ține a pastra în putere privilegiul regulamentar, l'am combătut toată viața mea. Boierii însă ca indivizi niciodată nu i-am atacat. Au nu sânt o mulțime din ei, care au fost, în 1856 și 1857, în capul mării noastre mișcări naționale? Au și însuș în cea mare chestie socială, adică îmbunătățirea saortei țaranilor, nu sânt mulți boieri cu numele cele mai strălucite care împărtășesc ideile și principiile mele? Chiar dintre funcționarii și miniștrii regimelor trecute nu sunt mulți care au îmbrătoșat cu sinceritate ideile secolului și situațiunea actuală? Pentruce acestora li-aș închide viitorul? N-am înțeleș să atac pe nimeni îndeosebi; am lovit boierismul fiindcă el este lovit de secolul nostru...”

„...Nu d-lor, nu eu am provocat pe țarani! Nu eu am făcut că astăzi sunt mai dârji decât înainte; că astăzi nu rabdă atât de ușor împilarea și lovirea ca în timpul Regulamentului. Cel ce li-a ridicat conștiința drepturilor și a demnității lor este marele act european, carele a făcut și pe țaran să iea parte la reprezentanță în Adunările ad-hoc din 1857, act care iuând pe acei țarani, ce mai înainte nici nu îndrăzniau a se arata la poarta Curtii, i-au pus pe băncile Adunării, alătura cu Domnul Știrbei, cu Domnul Bibescu, alătura cu toți dumneavoastră și au făcut ca votul țaranului să aibă aceiași greutate ca votul stâlpilor țării. I-a mai provocat și ambasadorul Reginei Marei Britanii care, la deschiderea Adunării din 1857, a iuvitat pe deputații țarani la ceaiu, întocmai cași pe cel întâiu

boier și, în fața tuturor li-a zis: „Voi sunteți adevarații reprezentanți ai națiunii române, voi reprezentați viitorul”.

„I-au mai întăritat și luptele dintre separatiști și unioniști. I-au mai provocat rezultatul negativ ce l-au dobândit, în Adunarea dela 1857, cererile lor în privința boierescului! Ei care au iscălit cu noi toate dorințele naționale, când a venit timpul de a ne ocupa și de cererile speciale, drept singur rezultat au capatat insulte dela această tribună, astfeliu că fiecare din bieții deputați s'a întors pe la casele lor cu desnădejdea în inimă și cu blăstămul pe buze și nici macar în casele lor nu au fost liniștiți. Pe unii i-au maltratat proprietarii pentrucă au îndrăznit a se tângui de soarta lor, pe alții i-a tiranizat guvernul lui Vогoridi, care cu sila li-a luat până și buletinele Adunării ad-hoc...”

„In sfârșit, spre a reveni la acușările de provocare, au provocat pe țarani o așteptare de patru ani, cu toate că Convenția zice că toți Românii sunt egali înaintea legii, și că se va proceda fără întârziere la îmbunătățirea soartei țaranilor. Iată, se apropie trei ani dela promulgarea Convenției.

„Ei bine! Eu nu fac întrebarea: care voce în acești trei ani s'a ridicat în favoarea țaranilor? S-au votat în adevăr întinderea dărilor, întinderea recrutației asupra tuturor claselor societății: însă pentrucă și boierul și proprietarul plătește bine, pentru aceasta ușuratu-s'a birul țaranilor? Inșă pentrucă și feciorii foștilor privilegiati sunt supuși la recrutatie, pentru aceasta ușuratu-s'a ceva din sarcinile țaranilor? Nu, îmbunătățirea soartei țaranilor până acuma nu s'a făcut și prin urmare nu s'au precurmat nici

dreptele lor tânguiri. Așa dar nu eu am provocat pe țărani.”

(Arată starea de nemulțămire în care se afla țara când a fost chemat la guvern, nemulțămirea claselor de sus și de jos: lăcustele, boala de vite, recoltele răle din trecut, îngrijirile răspândite în țară din cauza operațiilor statistice și a recensământului pentru recrutare, care se aplica pentru întâia oară, începuturi de răscoală la Botoșani și la Covurlui, țărani strigând: „*Nu avem nimica de aparat: Dee soldați cei ce au moșii! Dee boierii!* (Arată cum a liniștit pe săteni).

„O cauză din nemulțămirea sătenilor erau obijduirile la care erau încă expuși din partea proprietarilor și mai ales a posesorilor greci.

„Dacă sunt mulți proprietari buni, nu pot nega că sunt și mulți proprietari și posesori răi, care, cu toate principiile Convenției, cu toate ordinele guvernului, maltratează pe țărani ca în timpul Regulamentului. Ba sunt chiar moșii unde însuși administrația nu poate răsbate. Jandarmii se leagă cot la cot subprefecției sunt siliți să încunjure moșia, în unele locuri însuși proprietatea guvernului nu se respectează, precum s'a întâmplat la o moșie din ținutul Romanului, unde proprietarul a secestrat tărăboanțele, boii, căruțele unui antreprenor al departamentului lucrărilor publice. În agitația dar, care din ce în ce mai mult se întindea între săteni, măsura cea mai mare, mai salutară, era pe de o parte să stavilească împilările, și pe de alta să ridice moralul țăranilor, să-i asigure despre viitor, să li însuflu încredere în ocârmuire și în Domnul Țării. Acesta a fost scopul circulației pe care d-l Balș a numit-o provocătoare. Cu ceva nepărtinire ea, din contra, s-ar putea numi împăcătoare”.

Dă cetire circulării ministerului de interne al Moldovei No. 17025 din 18 Noemavre 1860:

Prin această circulară se recomandă prefectilor să aducă la cunoștința țăranilor că îmbunătățirea soartei lor, închezeșluită prin articolul 46 al Convenției urmează să se facă în curând în chipul legiuit, iar până atunci să privegheze pentru ca ei să nu fie obijduiți peste prevederile legii de față.

„Pe cât ei sunt îndatorii a îndeplini legiuitele lor îndatoriri cătră proprietate, pe atâta și proprietarii, posesorii și vechilii trebuie a fi mărginiți de a nu obijdui pe săteni peste legiuitul pont.

„Orice asupriri și mai ales bătăile să conțină, și să știi cu deplin, d-le prefect, că ocârmuirea este hotărîită a pedepsi cu cea mai mare asprime pe oricine, fie slujbaş, fie particular, care în viitor ar îndrăzni a obijdui pe țarani.

„Fii aspru cătră cei nătângi și răi, dar apăra pe cei blânzi și buni. Este vreme ca și țaranul să fie privit ca cetățean; este vreme ca și el să fie aparat în persoana, în cinstea, în averea lui. Aceasta este cea dintăiu, cea mai mare din datorințele dumentale, d-le prefect, și să știi că voiu priveghia ca această datorință să se împlinească.

„M-am înștiințat că prin unele sate umblă răuvoitori și răsvrătitori și se încearcă de a întărîta pe bunii noștri țarani în contra ocârmuirii! A face aceasta este a fi dușmanul țării, al Domnului și al însuși țăranilor. Cine voiește binele locuitorilor trebuie mai ales să-i îndemne la paza liniștii și la supunerea cătră ocârmuire. Numai prin buna rânduială țaranii vor putea dobândi dragostea Domnului și a Puterilor legiuitoare; numai prin rabdare țaranii vor izbuti la îmbunătățirea soartei lor, făgăduită de marele puteri

ale Europei și pe care Măria Sa Domnul din toată inima o voiește a o pune în lucrare cât mai curând.

„Silește-te dar, d-le prefect, ca să liniștești pe locuitori și să li însufli încredere în Domnul țării. Spune-li deadreptul, spune-li prin subprefecți, ca ei să astupe urechile la vorbele răuvoitorilor și răzvrătititorilor, oricari ar fi! Să-și pue toată credința în Măria Sa Alexandru Ion și în ocârmuirea lui. Cu toții voim îmbunătățirea soartei țăranilor; și, ca să ajungă la aceasta ocârmuirea este hotărâtă a trece peste toate piedecile, peste toate greutățile. Măria Sa Domnul este pătruns de marea Sa chiemare; el știe că nu poate fi pace, putere și fericire în România, întru câtă vreme țăranii nu vor fi fericiți. Noi toți câți suntem de Măria Sa chiemați la trebile țării, trebuie dar să ne pătrundem bine de aceste adevăruri. Respect drepturilor proprietății, dar respect și drepturilor țăranilor! Să cerem supunere dela dânșii, dar și noi să li dăm dreptate și aparare.

Partea reprodusă aici în cursive, mai ales pasagiile în care se vorbea de fericirea ce Domnul era ohtărît s-o asigure țăranilor prin care cuvinte nu se putea înțelege decât împrăștierea lor, fusese mai ales ceiace stârnise mânia privilegiatilor și-i împinsese să ceară darea în judecată a ministrului care cutezase să deo asemenea circulară. împotriva căreia, judecând după principiile astăzi admise de toată lumea, nu se pot găsi decât cuvinte de laudă și care, dată fiind starea de asuprire la care era supus țăranul nostru atunci, combinată cu agitația de care era cuprins în urma participării lui la Divanurile ad-hoc, a răspingerii de cătră acel Divan a

cererilor sale, a luptelor pentru Unire la care fusese chemat să iee parte și a neconținutei amănări a îmbunătățirii soartei sale promisă de Convenție, făgăduință de care clasa țaranească avea perfectă știință, nu se poate numi dimpotrivă decât un act de înaltă prevedere, datorit unei minți deosebit de agere, de prevăzătoare și de elare.

Despre izbânda propunerii de dare în judecată a lui Cogălniceanu, cred că nici majoritatea nici minoritatea comisiei nu și-a fi făcut vr'o iluzie. Ministerul a demisionat și nu s'a mai vorbit de dare în judecată. Lupta între boierime și Domn a devenit din acel moment mai înverșunată și mai aprigă din zi în zi, cea dintăiu fiind hotărâtă să se folosească până în ultimul moment de faptul că dreptul de vot alcătuiă un adevărat monopol în mâinile ei, iar cel de al doilea, absolut conștient de înalta misiune ce i-o impusese ridicarea lui la scaunele amânduror acestor țări, adică aceea de a pune la cale preschimbarea unor turme de inconștienți în națiune de cetățeni. Iși dădea prea bine samă că aducerea la desăvârșită îndeplinire a unei asemenea misiuni, departe de a fi cu puțință în scurtul timp în care îi putea fi dat să ocupe aceste scaune, cerea fără îndoială un timp neasamanat mai lung decât viața de care putea să aibă parte, era însă hotărât ca el să fie acela din al cărui voință și sârguință să fi plecat mareața mișcare.

Și fără îndoială că, într'adevăr, lui sunt datorite cele dintăi fapte concrete care alcătuiesc începutul ei.

Opoziția conservatoare nu scapa în acest timp nici un prilej pentru a cere Domnului desăvârșirea Unirii și aducerea principelui străin; în

realitate nu ştia prin ce mijloace să scape de el mai răpede. Cuza şi cu Costache Negri, prietenul şi nepreţuitul lui ajutor la Constantinopol, unde acum reprezenta amândouă ţările, s-au folosit de această neconţinută agitaţie şi frământare pentru a reprezenta Porţii şi puterilor garante că Domnitorului îi este cu neputinţă să menţină ordinea şi să ocârmuiască Principatele dacă nu se desăvârşeşte Unirea, căci pe lângă frământarea şi nesiguranţa pricinuite de nedesăvârşirea ei, organismul alcătuit de regimul convenţional dela 1858 este deosebit de greoiu şi de costisitor: cu Comisia Centrală, cu cele două Camere deosebite dela Ieşi şi dela Bucureşti, cu cele două ministere, cu celelalte complicaţiuni şi, mai ales, din cauza legii electorale alcătuită de Convenţie, în puterea căreia dreptul de alegător la Cameră îl posedau în amândouă Principatele, mai puţin de patru mii de alegători. Colegiile electorale erau ridicol de mici: astfel în ţinutul Ismailului, dealtmîntrelea destul de populat, avea drept de vot *un singur alegător* şi aceşti alegători aparţineau aproape toţi vechei clase privilegiate, în ohoşirea privilegiilor căreia consista partea cea mai importantă a reformelor de efectuat şi ale căror săvârşire era prescrisă de Convenţie. Nu se putea gândi la o reformă pe cale constituţională a legii electorale în fiinţă, căci şi deputaţi şi alegători priviau orice modificare implicând întinderea sufragiului ca o adevărată sinucidere. Cuza mai adusesese, prin Negri, la cunoştinţa Porţii şi a puterilor că Comisia Centrală terminase proiectul de lege rurală, iar Camera Moldovei dându-şi samă cât era de neaparat ca această lege să fie întocmai aceiaş în amândouă Principatele, pentruca una din popula-

țiunile rurale să nu fie mai favorizată decât cealaltă, cere ca amândouă Camerele întrunindu-se în București, s'o discute și s'o voteze împreună. Iar veni greu Domnului să se opue unui asemenea pas care ar putea să aibă urmări incalculabile.

Considerațiile de mai sus pe care Negri le dezvoltase în repețite rânduri verbal, în cursul anilor 1860 și 1861, atât demnitarilor Porții cât și ambasadurilor marilor Puteri, le mai comunicase aceluiași, în vara anului 1860, în urma cererii Domnitorului, printr'un memorandum scris. Opoziția conservatoare aflând despre conținutul acestei piese, fu cuprinsă de o mare îngrijorare, mai cu samă din cauza atacului asupra monopolului său electoral. Se știa că de mai mult timp urmează tratări cu Poarta și cu celelalte puteri pentru desăvârșirea Unirii, se vorbea de o conferință ce avea să se ție asupra acestei chestiuni la Paris sau la Constantinopol și se știa că, în chestiunea Unirii, Poarta era acuma dispusă să facă mari concesii. Acel moment a fost ales de opoziție pentru a face în Camera moldovenească, o interpelare prin care se cerea guvernului să răspundă dacă: „cu prilejul conferinței ce avea să se ție la Paris, luase măsuri a se încunoștiința din nou pe puteri, despre viile așteptări ale țării de a vedea realizate dorințele rostite de Divanurile *ad-hoc*.”

O interpelare la feliu a fost adresată în Camera Țării Românești îndată ce se primi acolo telegrama aducând la cunoștință textul acestei interpelări. Guvernul dădu în amândouă camerele un răspuns evaziv.

Departate să aducă folos cauzei Unirii desăvârșite, interpelarea îi puneă numai piedici. Domni-

torul și cu Negri izbutise să moaie cerbicia Turcilor, pașalele își cam luase nădejdea de foloasele bănești ce li aduceau altădată schimbările de Domni, iar principala noastră potrivnică, Austria, după înfrângerile ei în Italia și pacea de la Villafranca, nu mai ținea limbagiul țanțos de altădată, Cuza era sigur că este pe punctul să desăvârșească Unirea. Dar insistența pusă de camere asupra principelui străin amerința să strice totul. Napoleon al III-lea voia Unirea desăvârșită, dar o voia rămânând Cuza Domn. Poarta se resemna la Unire, temându-se ca Cuza să nu o desăvârșească cu dela sine putere, întemeindu-se pe protecția și sprijinul împăratului Francezilor, dar nici într'un chip nu voia s'audă de un Domn străin. Până și Austria se arata acuma, în urma unor proceduri dibace ale lui Cuza, dispusă să stea la vorbă pe tărîmul desăvârșirii Unirii, dar era absolut intratabilă în ceiace privia Domnul străin. Nenorocita interpelare pusă la cale de dreapta, n-a făcut decât să amâie pe câteva luni desăvârșirea Unirii adică scopul ce-l doriau cu toții.

O viguroasă campanie împotriva Domnului străin și în favoarea eredității în familia lui Cuza, dusă atât de prietenii personali ai Domnului cât și de stînga până atunci răuvoitoare lui, contribui mult la liniștirea Austriei și a Porții și avu darul să mai sporească îngrijirea privilegiatilor: ideia Domniei ereditare în familia lui Cuza supărându-i și mai tare decât Unirea fără Domn străin și cu Domnia lui Cuza fără ereditate. Imi aduc aminte de indignarea de care tata și prietenii săi politici erau cuprinși când se gândiau că ni-ar putea fi dat să vedem odată pe unul din copiii lui Librech: așazat pe

scaunul acestor țări. Eu nu înțelegeam cum Alexandru Moisa pe care, într'un ziar ilustrat, îl văzusem plutind, într'un paner, pe Dâmboviță, era copilul lui Librecht și când ceream lămuriri eram trimis la primblare.

Dreapta a mai slăbit-o deci cu cererile de Domn străin, ceiace a permis lui Cuza și lui Negri să-și îndoiască activitatea și, la Decembrie 1861, să serbăm, înfăptuirea Unirii desăvârșite.

Poarta nu uitase să amestece la dulceața concesiunii ce ni-o făcea, picături groase de fiere. În firmanul slobozit spre acest sfârșit desăvârșirea Unirii era legată de următoarele condițiuni: 1) era concedată numai pe vremea vieții lui Cuza; 2) Comisia Centrală era numai suspendată pe acest timp nu desființată; 3) nici o modificare nu se putea aduce în acest timp hotărârilor Principatelor Unite; 4) aveau să se înființeze două consilii provinciale unul pentru Moldova, celalalt pentru Țara Românească; 5) Unirea avea să înceteze odată cu moartea lui Cuza și se prevedeau toate amăruntelile chipului în car ave a să urmeze atunci cea desființare.

Dar Negri, într'o notă din 16 Noembrie 1861 către ambasadori, declarase că „nu ne vom supune la nimica din cele ce ni s'ar impune, aceasta chiar în puterea articolelor 22 și 23 ale Tratatului de Paris și a articolului 2 al Convenției. Iar Domnitorul, după cetirea mesajului în Adunarea moldovenească, a adăugat: „Unirea va fi așa cum o dorim noi.” Dealtmîntrelea Poarta era departe de a dispunea de mijloacele necesare pentru a ni impune condițiile ei, căci puterile nu ar fi lasat-o nici într'un caz să întrebuinteze forța spre acest sfârșit.

CAPITOLUL VIII

Din domnia lui Cuza (Urmare și sfârșit)

Desăvârșirea Unirii, prin dispariția Comisiei Centrale, contopirea celor două camere într'o cameră unică și a celor două ministere într'unul singur, au ușurat în chip însemnat mecanismul administrativ și legislativ atât de greoiu de până atunci, dar n'au suprimat dificultatea de căpetenie cu care se lupta Cuza: monopolul drepturilor politice a vr'o patru mii de privilegiați, dintr'un popor de peste patru milioane de suflete. Majoritatea covârșitoare a acestui număr infim de alegători aparțineau clasei privilegiate, compusă mai cu samă din proprietari de domenii întinse. Aceste mari domenii se alcătuiseră în urma unor cotropiri succesive și progresive, în curs de veacuri, care transformaseră dreptul de folosință al căpeteniei sătești dela origine, asupra unei părți minime a hotarului așezării ocârmuită de el, unită cu folosința unor drepturi administrative și regaliane, în proprietăți grevate de un drept numai de folosință al obștiei sătești asupra unei mici părți din acel hotar, nu numai legată de munci și de îndatoriri grele, dar mai fiind și contestată.

Precum am aratat mai sus, generațiile de stă-

pâni de moșii care au trăit în veacul trecut pot să invoace, în apararea lor, faptul că erau de o incontestabilă bună credință în ceiace privia sfințenia dreptului de proprietate ce-l pretindeau și-l exercitau aproape cu desăvârșire asupra moșilor lor. Insuș Cogălniceanu nu-și dădea samă până la ce punct era șubred acel pretins drept de proprietate absolută al stăpânilor de moșii împotriva căruia ducea o luptă atât de însuflețită, atât de grea. La începutul domniei lui Cuza exista un singur barbat, minții puternice al căruia i-a fost dat ca, deși lipsită de orice material documentar, să fie în stare să găcească, dacă nu întregimea amăruntelor *dreptului românesc* din evul mediu, dar cel puțin faptul că, asupra pământului locuit de el, săteanul român avea un drept de *proprietate* supusă *oblăduirii* unui stăpân care îl exercita în puterea vr'unui act domnesc și acest barbat a fost Ion Brătianu. Din pacate el nu a tratat chestiunea în scris decât în ajunul loviturii de stat, când se știa că *improprietărirea* este un lucru inevitabil, căci frumoasele lui articole din *Românul* au apărut între 10 și 19 April 1864. Chestiunile constituționale îl ocupau, pe el și pe amicii lui, mult mai serios.

Lui Cuza și lui Cogălniceanu li revine fără îndoială fala de a fi fost fruntașii luptei care a dat țaranului român stăpânire deplină asupra unei mici părți din pământul ce-l stăpânise odinioară strămoșii lui și care-i fusese răpită printr'un lung șir de cotropiri, lăsându-i la sfârșit numai un slab drept de uzufruct asupra unei întinderi minime, drept contestat și acela, și exercitat numai în schimbul unor istovitoare corvezi.

Foștii privilegiați făcuse tot ce putuse, întâiu pentru a întârzia și apoi pentru a împiedeca cu

desăvârşire sau cel puțin a reduce la un minimum *hoția*, cum o numiau ei, proiectată de Cuza și de Cogălniceanu în scop să-și întemeze o *popularitate nesănătoasă*. Printre acești opozanți la un act de dreptate și de prevedere erau nu numai unii din barbații cei mai culti din țară, dar și alții de o bună credință ce a ramas nedesmințită până la sfârșitul vieții lor, barbați al căror simț de echitate și de dreptate mergea adesa până la ridicol, iubitori sinceri ai poporului, ai țării și ai neamului. Dar trebuie să recunosc că desăvârșita sărăcie a materialului documentar stând atunci la dispoziția publicului alcătuia (chiar pentru românul cel mai cult) o neputință absolută pentruca să poată reconstitui chiar numai principiile de bază ale *Obiceiului Pământului*. Ion Brătianu a dat în acest caz dovadă de un adevărat dar de divinațiune; documentele care au permis pătrunderea tainii au fost publicate numai ani după promulgarea legii rurale. Astfeliu stând lucrurile, era firesc ca foștii privilegiați, stăpâni exclusivi asupra dreptului de a trimete deputați, să se opue cu cea mai desăvârșită cerbicie oricărei lățiri a dreptului de vot. Știau prea bine că Domnul se va grăbi să profite de o întindere a sufragiului pentru a-și alcătui camere favorabile reformelor ce se credea chie-mat să le înfăptuiască, reforme din care cea dintăiu avea să fie tocmai *hrăpirea*, cum ziceau ei, a unei părți din averea lor, pentru a o da țaranilor. Din această cauză Domnul era redus să ocârmuiască cu camere veșnic ostile reformelor ce le propunea. Un întâiu proiect de lege rurală fusese alcătuit de Comisia Centrală, încă din întâiul an al activității sale, pentru a fi discutat și aprobat tocmai în anul următor.

Prin această lege urma ca, dela promulgarea ei înainte, tocmelile dintre săteni și stăpânii de moșii, pentru locurile de hrană de care cei dinții ar avea nevoie: arătură, fânaț și imas, se vor face după forma obișnuită pentru tocmelile de bună voie. Nici o legiuire sau măsură administrativă nu putea să mai intervie pentru a regula asemenea legături. Se da locuitorilor un termen de trei ani pentru a pune la cale astfel rapoartele cu proprietarii. Acei ce nu s-ar fi învoit în acest termen pentru viitor, erau liberi să urmeze în tot timpul vieții lor așăzământul în vigoare, cu volnicie să plătească în bani, după prețurile stabilite în localitate, munca ce o dădeau astăzi ca chirie a pământului. Această facultate era însă mărginită numai la întinderile legiuite ocupate de locuitori și nici decum la prisoase ce le-ar lucra peste acele întinderi, apoi numai acei locuitori care lucrase până atunci boieresul (claca) proprietarilor respectivi, pastrau dreptul să rămâe până la moarte sub regimul legii vechi. Înșurăteii aveau să se tocmescă cu proprietarul prin bună învoială. Sătenii erau declarați „*embaticari* (emfiteoți) asupra locurilor de casă, a sădirilor de vii și a pământurilor de care puteau dispune după cuviința lor, în schimbul embaticului obișnuit în localitate, fie în bani fie în natură”. Ei erau, bine înțeles, slobozi să-și mute locuințele unde vor voi, fără oprire.

Precum se vede, prin acest proiect de lege se pastra un drept de folosință la vinima parte de pământ ce i-o lasase Regulamentul Organic numai acelei părți a țărânimii care lucrase boiereșe până atunci și care avea să mai lucreze până la moarte. Dreptul ce-l aveau însurăteii să primească pământ la căsătorie era desființat.

Numai o îmbunătățire a soartei țăranilor, nu alcătuia deci legea rurală votată de Comisia Centrală, căci ea răpea țăranimii orice drept de folosință la pământ îndată după stângerea generațiunii care, în acel moment, lucra boierescul (elaca). Dimpotrivă, privilegiatii săvârșiau astfel o nouă hrăpire, punând cunună tuturor crotopirilor anterioare. Căci reforma propusă răpea țăranimii dreptul de a fi pusă, la căsătorie, în posesiunea minimelor parcele la care o îndretăția ultima și cea mare hrăpire: cea săvârșită de Regulamentul Organic. Cum ar fi putut deci Cuza să-și închipue că, păstrând legea electorală în vigoare, ar putea ajunge vrodată la îmbunătățirea soartei țăranului?

Și din zi în zi deveniau mai vederate semnele unei adânci frământări în masele poporului, până când, în Ianuar 1862, aceste nemulțămiri au izbuhnit în răscoală fățișă. Țararii din județul Buzău s-au răsculat sub povățuirea lui Niță Mălăierul și au apucat drumul Bucureștilor, devastând și prădând în cale hambarele și așăzările stăpânilor. A trebuit să se trimată trupe spre a-i opri și a-i liniști. Măsurile de rigoare au putut deocamdată să calmeze agitațiunea.

Întăiul minister comun amânduror țărilor, sub care se petreceau aceste fapte, era luat de Domn din dreapta: Barbu Catargiu îl prezida. Când Ion Brătianu îl interpelă asupra arestărilor făcute, el răspunse că: „răscoala ar fi putut da țării o lovitură care ar fi cufundat-o în prăpastia din care nici strănepoții noștri n'ar fi putut-o scoate”. Chestia era privită de Cameră și de guvern ca atât de primejdioasă, încât interpellatorul nici nu a fost lasat să-și desvolte interpellarea.

Voin observa că partidul liberal muntean, pe cât îi era cu putință, se ferea să se ocupe de chestia țărănească. Chiar când a fost chemat la putere și-a concentrat eforturile mai ales asupra chestiunilor constituționale, cum erau: dreptul de vot și libertatea presei.

Ion Brătianu zicea, în ședința Camerei dela 11 Februar 1863:

„Când ni făcea domnul Cogălniceanu și alții din Moldova imputarea: de ce nu discutăm chestia proprietății, noi răspundeam că în ambele părți litigante există încă prejudecăți; că chestiunea cere să fie discutată în toată liniștea, cu tot sângele rece necesar; că trebuie să așteptăm până ce vor vedea proprietarii, că modul proprietății de astăzi nu este cel mai profitabil pentru dânșii; să vadă că au alte resurse, mai bune decât acele ce li dau legile existente. Să începem, ziceam noi, cu alte reforme: cu moralizarea funcționarilor, cu garanțiile comerțului, cu institutele de credit. A intrat în capul țaranului ideia că toată cauza răului de care suferă țara este proprietarul. Dacă bate piatra, dacă plouă broaște, cauza este că proprietarii au proprietăți. De aceea am zis capului statului, pe când eram la guvern, să nu atingem chestiunea proprietății; să căutăm mai întâiu a înfrăți spiritele, a lumina pe ambele părți; să facem întâiu institutele necesare și, când vom rezolva legea proprietății, s-o rezolvăm astfel în cât s-aducă regenerarea României, iar nu să punem în pericol existența noastră națională; căci un războiu civil este nenorocirea cea mai mare”.

Mă tem că dacă s'ar fi așteptat pentru rezolvarea, șchioapă cum a fost dată chestiunii rurale de Cuza și de Cogălniceanu, ca proprietarii să

se convingă „că au alte resurse, mai bune decât exploatarea moșiilor lor prin boieresc, să se moralizeze funcționarii, să se stabilească garanții pentru comerț, să se întemeieze institute de credit” și, mai ales, „să se înfrățească spiritele”, s’ar fi dat vreme și prilej să se mai producă încă cel puțin zece mișcări ca aceea a lui Niță Mălăieru, din ce în ce mai violente și mai puternice, adică tocmai războiul civil de care Ion Brătianu se temea că va izbuhni, rezolvând atunci chestiunea.

Am reprodus cuvintele de mai sus ale șefului partidului liberal pentru a arata: 1) că ferma voință de a desăvârși reforma rurală a fost o voință moldovenească și, 2) că ea a pornit dela Cuza și dela Cogălniceanu, personal.

Iu cursul desbaterilor pentru reforma rurală, Barbu Catargiu, președintele primului minister comun, a fost asasinat pe când ieșia dela Cameră, fiind în trăsură cu colonelul Neculai Bibescu, prefectul poliției Capitalei.

Barbu Catargiu era adversarul de căpetenie al oricărei atingeri la vechea stare de lucruri. Cuvântul lui avea darul să farmece cu desăvârșire pe partizanii trecutului. N-am înțeles niciodată, pentruce, căci argumentația discursurilor sale mi-a părut totdeauna cu desăvârșire slabă. Am chestionat în această privință atât pe tata cât și pe alți colegi ai lui din întâia cameră comună. Toți mi-au răspuns acelaș lucru: argumentarea discursurilor lui Barbu Catargiu era într’adevăr slabă, adesa nulă, dar timbrul vocii care le rostia, nuanțările ei, gesturile și mai ales mimica lui te impresiona adânc: el era mai mult un retor admirabil decât un orator de samă¹⁾.

1) Se știe că, în tinerețele lui, Barbu Catargiu a fost surprins de un oarecare Palama noaptea, la femeia lui.

Era cunoscut ca adversarul cel mai neîmpacat al oricărei atingeri la dreptul de proprietate absolută ce-l pretindeau stăpânii de moşii, drept ce-l privia ca intangibil, se ştia că nici într'un caz o reformă în sens favorabil țăranilor, a raporturilor în vigoare atunci între pământ, sătean și stăpân, nu se va putea efectua sub ministerul prezidat de el. Mai era cunoscut ca adversar tot atât de ireductibil al extensiunii sufragiului; stătea deci în cale tocmai scopului celui mai scump al Domnului și al lui Cogălniceanu de o parte, al partidului liberal muntean de alta. Impotriva reformei regimului rural se rostise în sesiunea în curs numai odată și în chip relativ moderat. Dar se întâmplase că, tocmai în ziua asasinării sale (11 Iunie 1863), el interzise o mare întrunire ce acel partid îl proiectase pentru a serba aniversarea revoluției dela 1848. Căutându-se deci după asasinat: *cui folosia mai mult fapta de groază săvârșită*, răspunsul nu a putut să fie altul decât: *Domnului și partidului liberal muntean*. Tata nu stătea macar un moment la îndoială pentru a acuza pe Cuza. Il văzuse puține momente după asasinat și zicea că: *avea crima scrisă pe față*. Cei mulți însă declarau în gura mare că faptașul nu putuse să fi fost pus la cale decât de liberalii munteni. In cât privește pe Cuza, convingerea mea este că niciodată gând atât de blastamat nu a trecut prin erierii lui: nici una din faptele

Spre a ieși din încurcătură, Catargiu a înjunghiet pe Palama. Grigore Ghika, care domnia atunci în Tara Românească, a pus să aducă pe Barbu Catargiu la Curte, a poroncit să-l întindă, fiindcă era *evghenișt*, nobil pe postav roșu și să-i administreze o falangă zdravă, după care Catargiu a găsit cu cale să părăsească țara pe câțiva ani.

sale, nici unul din amăruntelile vieții lui nu autoriză bănuiala că ar fi fost în stare să îndemne la vr'un asasinat. Apoi știm acum cu prisosință că el încă de atunci se gândia la lovitura de stat și se sfătuia cu Napoleon al III-lea asupra ei; ce zor avea deci, el, care prin nimică nu a dovedit vr'odată macar urmă de instincte sanguinare, să recurgă la asasinat pentru a înlătura pe un barbat peste al cărui opunere la proiectele sale putea trece fără a-și pata mâinile cu sânge. Doară Cuza era Român moldovan.

În ce privește generația de atunci a liberalilor munteni, mai mult decât îndoielnica lor înrudire cu atentatul lui Fieschi nu ar ajunge pentru a autoriza să li se atribuie lor paternitatea uciderei lui Barbu Catargiu: a trecut de atunci o viață de om și, afară de niște fanfaronade, precum este cuvântul *ce se zice* că i-au trimis la 1875, lui Carol I: „să cruțe țara de comiterea unui asasinat etc.” și de o nenorocită mărturisire făcută în Cameră, de întâiul Brătianu, relativ la o *tolerare* de asasinat, nu s'a putut pune în sarcina lor nici urmă de asasinat politic. Trebuie să recunoaștem că prin nimică n'au dovedit liberalii munteni că ar fi sanguinari și capabili de asasinate. În schimb însă, Ion Brătianu tatăl a mărturisit, în Camera dela 1866, că știe cine a fost asasinul lui Barbu Catargiu. Care sunt cuvintele pentru care n'a dat în vileag numele acestui asasin este greu de înțeles. Umbla pe atunci vorba că făptuitorul era un Ungur numit *Bogati*, pe care crima lui l-ar fi *îmbogătit*¹⁾. Dar cine oare l'a pus la cale?

1) Ion Brătianu către Cogălniceanu în ședința Camerii dela 11 Octombrie 1866: „Barbu Catargiu n-a fost omorât

De oarece partizanii trecutului de loc nu se ferioriau să proclame în public bănuiala că asasinarea lui Barbu Catargiu era opera a însuș Domnului, faptul nu a putut bineînțeles decât să învenineze și mai mult relațiile așa și așa atât de încordate între ei.

Proiectul de lege rurală al Comisiei Centrale trecu prin Cameră aproape nemodificat, combătut în chip serios numai de Cogălniceanu. Apărătorii trecutului nu se temeau de nimică ca de promulgarea lui de către Domn, doriau și nădăjduiau să poată scapa și de lege și de Cuza, rămânând cu moșiile și cu boierescul neștirbit. Iar Domnul, ferm hotărât să îmbunătățească soarta țărănimii, nici nu se gândia să sancționeze o lege care, departe să îmbunătățească soarta masei poporului, o înrăutăția în chip însemnat, mai știrbind încă din drepturile ce-i rămăsese asupra pământului. Nemulțămirea în popor se făcea din zi în zi mai adâncă, iar partidele politice începeau să schițeze, în alegeri pentru a răsturna pe Domn.

Acesta, într'o scrisoare către Negri, caracteriza aceste partide prin cuvintele: *des fous et des traîtres*, (niște nebuni și niște trădători). Din partea lor boierii noștri nu scapau nici un prilej pentru a manifesta ura și disprețul lor către Domnitor. La noi spre exemplu, magarul nostru, un dobitoc deosebit de îndărătnic și de vicios, purta numele de Alexandru Ion J, la Comănești, la Ghikulești un câne cu trei picioare, extraordinar de urât, fără coadă și chior de un ochiu nu răspundea decât **numelui de Cuza**, iar la Gro-

de un român; d. Cogălniceanu trebuie să știe, asta".
Cogălniceanu răspuzând că nu știe, Brătianu lămurește:
Trăiește o persoană care știe și care-ți va putea spune.

zești, la Lascar Bogdan, numele Domnului era dat unui vier de soiu bun, dar atât de răutăcios în cât au fost siliți să-l împuste și în multe case boierești era la feliu.

Este însă incontestabil că Cuza ne dusesese cu o mână foarte sigură la desăvârșirea Unirii și că identificându-se în chip așa de hotărît cu interesele țărănimii ne-a scapat de o groaznică revoluție, în schimb administrația lui lasa mult de dorit, cum de altmintrelea nici nu putea să fie altfelu. S'ar fi putut merge mai încet cu crearea de servicii noi, dar nu începe îndoială că organizarea de până atunci era pe picior mult prea restrâns pentru a îndeștula toate nevoile unei țări care voia să se apropie de nivelul celorlalte state europene. Faptul că s'a copiat în chip absolut servil administrația franceză în toate ramurile serviciului public, ceiace cerea înființarea unui mare număr de posturi noi, pe care era imposibil să le umpli cu titulari care macar de departe să fi fost în stare să îndeplinească numai esențialul din datoriile incumbându-li, a creat o stare de fapt care, în această privință justifica cu desăvârșire calificativul de *regim à la Soulouque* dat de tata noiei ere. Se fura de sus și până jos, în această privință numai regimul postbellic actual poate fi privit ca întrecând în corupțiune pe acel de atunci. Apoi ignoranța și incapacitatea funcționarilor era de necrezut: nu înțelegeau de loc legile ce erau chieșițați să le aplice; ordinele și comunicările lor erau niște halimale, adevărate modele de incultură, de zăpăceală și de incapacitate. Dealtmintrelea, de unde ar fi putut oare nenorocitul de Cuza să adune, în această țară, pradă de veacuri a celei mai grozave corupțiuni și aproape analfabetă,

numărul trebuincios de funcționari destoinici și cinstiți cerut în chip imperios și urgent de o organizare europeană a Statului român creat de Tratatul de Paris și de Convenția dela 1858? Regimentul într'adevăr că era „à la Soulouque”, dar unde erau barbații care l'ar fi putut face altfelu? Inșă avea fără îndoială și Domnitorul partea lui de răspundere în această stare de lucruri.

Precum am spus-o mai sus, Cuza dacă era personal cinstit și desinteresat, era în schimb cinic, avea o idee proastă de omenire și era foarte rău încunjurat, de barbați cinici cași el, apoi pe deasupra cei mulți din ei mai fiind necinstiți și lacomi. El mai era și leneș, punea puțin interes pentru mersul administrațiunii, a justiției și a finanțelor. Viața de excese ce o ducea slăbindu-i organismul, contribuia la „lasarea în voia lui Dumnezeu” a întregii ocârmuirii interne.

Era neadormit în ceiace privia relațiunile cu străinătatea și nimene n-a aparat demnitatea acestei țări, atunci vasale, cu mai mare vrednicie decât a aparat-o el în situațiunile cele mai dificile. Țin bine minte cum chiar tata-îl lăuda pentru chipul în care a știut să apere cinstea țării și să evite orice demers umilitor din partea ei în afacerea transportului printr'înșă, în Sârbia, a unor arme cumparate de acel principaț din Rusia, deși un asemenea demers era pretins de Poartă și de Austria și sprijinit de puteri.

În vara anului 1863 s'a produs incidentul dela Costangalia. Polonia se răsculase și lupte grele se dădeau pe pământul ei. Regimentele de *cosasi* dădeau greu de furcă oștirilor rusești. Polonii bejenari în lumea întregă alergau sub steagurile dictatorului Langiewicz, pe granițele Galiției se organizau cete de luptători care, ascunși în pă-

duri, aşteptau momentul oportun pentru a trece hotarul. Comitetele polone avură atunci ideea să întrebuinţeze, spre acelaş sfârşit de comasare de forţe, Delta Dunărei şi Basarabia retrocedată nouă la 1856.

Sub comanda lui Milkowski se alcătuiş în Delta, probabil cu ştirea şi consimţământul plătit al autorităţilor turceşti, o ceată cuprinzând aproximativ 150 de Poloni, cei mulţi stabiliţi de 'mai demult în Turcia, care aproape toţi aparţinuse unuia din corpurile de voluntari poloni în soldă turcească care luase parte la războiul Crimeei, pe lângă care se mai aflau şi Poloni veniţi într'adins din alte ţări, precum şi Francezii amici ai cauzei polone. Nu ştiu care au fost motivele care i-au putut face să creadă că guvernul român îi va îngădui să treacă prin Basarabia noastră pentru a pătrunde în acea rusască şi, străbătând pe aceasta în tot lungul ei, să poată da mâna cu tovarăşii care luptau pe pământul patriei.

Pe lângă că ideea străbaterii unei așa de mari întinderi de teritoriu inamic, cum era acea care despărţia graniţa română de acea a Poloniei ruseşti, de cătră o trupă atât de puţin număroasă, alcătuită o adevărată nebunie, apoi ei se mai înşalau cu desăvârşire asupra intenţiunilor lui Cuza. Indată ce Domnul avu cunoştinţă despre trecerea Polonilor pe teritoriul nostru, dădu ordin colonelului Călinescu, comandantului garnizoanei Ismailului, ca imediat să se pue în urmărire lor, să-i oprească şi să-i silească să se predee. Călinescu porni îndată cu tot efectivul de care dispunea, câteva sute de oameni, în parte recruţi şi se puse în marş în urmărirea Polonilor, mai venindu-i ajutoare. Polonii fură ajunşi

la satul Costangalia, unde Călinescu și cu Milkowski avură o întrevedere în care, la sonațiunea de predare a colonelului român, Milkowski opuse un refuz categoric. Călinescu ordonă deci atacul. Polonii erau, aproape toți, bărbați care făcuse războiul, armați în chip minunat, cu carabine Minié, bine aprovizionați în munițiuni și bine comandați. Românii, cu mult superiori în număr, erau în parte recruți, aveau puști rele, dispuneau de munițiuni puține și, ceiace era și mai dezastros, erau rău comandați. Am auzit mai mulți martori oculari, toți soldați sau grade inferioare, care mi-au povestit, toți în acelaș chip, cum a urmat lupta. Atacul care urma să se dee pe trei coloane, a pornit bine, cu avânt, dar îndată ce s'a întetit focul bine îndreptat al Polonilor culcați la pământ, în tiraliori, s'ar fi auzit în rândurile române un glas care comanda: „la dreapta (sau la stânga, numai țin minte) împrejur, băieți, că ne prăpădim!” Două din coloanele de atac au dat înapoi în desordine, numai a treia, alcătuită din soldați aparținând regimentului al 5-lea de linie, ar fi ajuns la lupta cu baioneta, nefiind însă sprijinită s'a văzut silită să dea înapoi, dar în cea mai desăvârșită ordine. Toți acei dela care țin aceste amărute mi-au spus că acei asupra cărora cade vina neizbutirii atacului au fost majorii Cocea și Saegin.

Călinescu neînoid atacul imediat, din cauza lipsei de munițiuni, Milkowski s'a grăbit să plece înainte și a fost ajuns de Români pe malul stâng al Prutului, în fața satului moldovenesc Râșeștii. Polonii erau sleiți de puteri, lipsiți de alimente, iar superioritatea numerică a Românilor zădărnicea orice nădejde că își vor putea urma calea; s'au predat. Din partea Românilor au fost, după

datele oficiale, 18 morți și 35 de răniți, din Po-
loni au căzut mai puțini.

Milkowski a obținut dela Donin o audiență și,
între alte întrebări ce i-a pus Cuza, cum scrie
într'o scrisoare către Negri¹⁾ Baligot de Beyne,
secretarul particular al acestuia, au fost și acele
ce urmează:

— *Que pensez-vous de mes soldates? (Ce părere
ai despre soldații mei?)*

— *Monseigneur, ils sont très braves. (Monse-
niore, sânt foarte viteji).*

— *Et que pensez-vous de mes officiers? (Și ce
părere ai despre ofițerii mei?)*

— *Monseigneur, je ne les ai pas vus. (Monse-
niore, nu i-am văzut).*

Toți participanții la nenorocitul *raid* al lui
Milkowski exprimase aceiași părere despre sol-
datul român. Mulți subofițeri s'au distins în chip
deosebit, între alții, sergentul Botez, tatăl dom-
nilor Botez delă Ieși.

Un tânăr Francez, ofițer în corpul lui Mil-
kowski, o păți însă findeă într'un local public
din Galați, vorbi în termeni disprețuitori de ofi-
țerii români. Un ofițer de față îl provocă și îi
trimese, în genunchiu, un glonte care îl ținu mai
multe săptămâni în pat.

Rezultatul puțin glorios al luptei dela Costar-
galia dădu dușmanilor lui Cuza nou prilej de in-
eriminări, învinovățându-l că nici de organiza-
rea oștirii nu s'îngrijește, cu toate cheltuielile ce
țara le face pentru ca aceasta să fie la înălțimea
ei. Par'că o armată se poate crea, în patru ani,
la un popor care de două secole nu mai are tra-

1) Despre această corespondență a lui Bagliot cu
Negri vezi amănunte la capitolul XV.

dițiuni militare și a avut drept școală preliminară cea a milițiilor regulamentare. Apoi ce-i puteai cere, pe tărîmul militar lui Cuza care, în șasă săptămâni, fusesse făcut de Vogoridi, din *leutenant*, colonel.

În curând însă îi era dat Domnului să aducă țării unul din serviciile cele mai strălucite ce a fost vreodată dat unuia din fiii săi să-i aducă, prin readucerea în patrimoniul națiunii, în urma secularizării bunurilor mănăstirilor închinată, o foarte însemnată parte din averea țării, alienată încă de veacuri în favoarea unor instituțiuni religioase străine, care prin abuz, transformase o simplă supunere, în drept de proprietate absolută. Această măsură, săvârșită sub al doilea minister Cogălniceanu, împotriva voinții Porții și împotriva Rusiei care apara cu învierșunare interesele Bisericii Ortodoxe, este opera lui Cuza și a lui Costache Negri, care au știut să pregătească pe lângă Franța și Anglia un tărîm prielnic, asigurându-ne împotriva primejdiei să fim în urmă siliți a da înapoi și au știut să aleagă cu dibăcie momentul favorabil pentru aducerea la îndeplinire a acestei măsuri. Secularizarea, căreia bugetul acestor țări i-a datorit ieșirea din starea de neagră mizerie în care dusesse până atunci un trai mizerabil, este un act exclusiv datorit acestor doi mari Moldovei.

Camera, a cărei mare majoritate aparținea dreptei dușmane Domnului, a votat secularizarea prin aclamațiuni, dar a urmat să se opue cu cerbie atît la întinderea sufragiului cît și la altă reformă a regimului rural decît cea care despoia pe țaranul român de ultimele drepturi de folosință ce-i rămăsese asupra pămîntului ce altădată fusese aproape întreg al lui.

Domnul, din ce în ce mai convins de absoluta necesitate a unei reforme agrare care, îmbunătățind soarta țăranimii, să suprimе orice primejdie de răscoală a maselor populare, era împiedecat s-o îndeplinească prin Cameră, căci aceasta, precum am aratat, era aleasă aproape exclusiv numai de către proprietarii de moșii, opuși atât reformei rurale cât și oricărei modificări a legii electorale în ființă care ar fi pus capăt monopolului la dreptul de vot de care, aproape singuri foștii privilegiați se bucurau. Se agitase de repetite ori ideia să se obție dela puterile semnatare ale Convenției o modificare a legii electorale în vigoare și este probabil că ea s'ar fi putut obține. Dar aceasta ar fi fost a solicita dela străin o schimbare la alcătuirea noastră constituțională, o atingere la autonomia atât de greu și de recent dobândite de țară, o încurajare la viitoare amestecuri a străinului în afacerile noastre interne și la alte încălcări de asemenea natură. Atât lui Cuza cât și confidentului și sfetnicului său de căpetenie în toate chestiunile externe, Negri, li era scârbă de asemenea faptă. Nu mai rămânea deci decât o singură soluție, un singur mijloc: lovitură de stat. Vedem ideia ei menționată înainte de 1864, în diferite rânduri, în corespondența între cei doi bărbați. Sigur este că Napoleon al III-lea. fusese de mult sondat asupra atitudinii sale față de acest proiect și că el nu i se aratase contrar. Am văzut, la ministerul afacerilor străine, un dosar din primavara anului 1864, alcătuit numai din telegrame descifrate între cabinetul Domnului și Iancu Alexandri, fratele poetului, agentul nostru la Paris, în care este exclusiv vorba de necesitatea loviturii de stat. În una din aceste telegrame pornită din cabinetul

Domnului se găsește întrebarea: *Jusqu'où faut-il aller? Jusqu'à la dissolution de la Chambre ou plus loin? (Până unde trebuie mers? Până la dissolvarea Camerei sau mai departe?)* Convingerea mea este că opoziția conservatoare, prin atitudinea dîrză și hotărît ostilă adoptată față de Domn și de ultimul proiect de lege rurală prezentat de Cogălniceanu, a făcut jocul acestora, căci este vederat că situația devenise atât de încordată în cât să nu lese lui Cuza alte alternative decât abdicarea sau lovitura de stat.

Intr'adevăr, de astădată comitetul delegaților Camerei admisesese în sfârșit principiul improprietății țăranilor, însă numai pe porțiuni minime de teren, pe acele acordate de Regulamentul Organic palmașilor, adică acelor care nu posedau boi, ci numai o vacă, iar prețul aceluia pământ îl sporia cu 1/3 peste prețul prevăzut de proiectul guvernului. O asemenea reducere a pământului stăpânit de săteni ar fi ajuns fără îndoială în acel moment pentru a deslănțui imediat o răsccoală obștească, chiar dacă nu ar mai fi fost agravată și de înșamnatul spor de preț al pământului.

Dar nici macar acest proiect de lege rurală mutilat, admis de comitetul delegaților ei, nu avea Camera de gând să-l voteze; ea era hotărîtă să nu schimbe nimic, să nu dea nimic, ci să răstoarne guvernul pentru ca să trăgăneze astfel lucrurile, să umilească pe Domn și să-l desguste de putere. Se propuse un vot de blam care fu susținut cu o cumplită violență de membrii cei mai cu vază ai opoziției, sub cuvânt că, prin propunerea acestui proiect de lege și prin publicarea lui în *Monitor*, înainte ca să fi fost dat în desbatere Camerei, se atățase poftile țăranilor, pro-

vocându-i la răscoală. Moțiunea de blam a fost votată, ministerul și-a dat demisia, pe care însă Domnul nu a primit-o, ci a prorogat Camera până la 2 Maiu.

Se vede că, în intervalul dela 15 April, ziua în care a fost prorogată până la 2 Maiu, când s'a întrunit Adunarea din nou, Domnul se asigurase de sprijinul lui Napoleon al III-lea și era încredințat că nu va avea nici o greutate din partea străinătății dacă va recurge la o levitură de stat. Camera întrunindu-se la data fixată, s'a propus o moțiune hotărînd să se lucreze în secțiuni, neputându-se avea încredere într'un minister căruia i-a dat un vot de blam. Cogălniceanu, care cetise mesajul, aducând în discuție legea electorală, prin care se lăția mult exercitiul dreptului de vot, a răspuns că Camera avînd a fi disolvată înainte de 15 August, nu se poate ocupa decît de legea electorală. Camera însă hotărînd urgența asupra moțiunii propuse, Cogălniceanu dădu ceterire decretului de disolvare.

Dar deputații nu părăsiră sala de ședințe, iar Lascar Catargiu, care o prezida, ramase la locul lui redactând un proces verbal prin care se expunea chipul în care Adunarea fusese disolvată. Din ordiunul guvernului un pluton de soldați în arme intră atunci în sala de ședințe și expulșă dintr'însa pe deputați. Lascar Catargiu rămânând la locul său și urmînd să-și redacteze procesul verbal cu cel mai mare sînge rece. Soldații se urcară la fotoliul prezidențial și lovindu-l în spinare cu straturile puștilor, îl siliră să plece și el.

În aceeași zi apărea o proclamație a Domnului în care lămuria temeiurile pentru care disolvase Camera:

„Am voit ca clacaşii, prin plata muncii lor, să ajungă a stăpâni pârţicica lor de pământ în plină proprietate. Cum a răspuns Adunarea la prezentarea proiectului de lege? O ştiţi cu toţii. Ea a dat un vot de blam Guvernului meu şi pentrucă? Pentrucă proiectul înfăţoşat era o lege de dreptate, era realizarea speranţelor legitime a trei milioane de ţarani...”

Chiema apoi naţiunea să se pronunţe prin plebiscit asupra legii electorale prezentate Adunării, precum şi a unei noi constituţiuni, căreia îi dădea numele de: *Statut desvoltător al Convenţiunii*. La vot, din 683.928 voturi exprimate, numai 1307 ar fi subseris: NU.

Ultimul paragraf al Statutului hotăra că: „Până la convocarea noiei Adunări, decretele domneşti, date după propunerea Consiliului de miniştri şi Consiliul de Stat fiind ascultat, vor avea putere de lege”.

Pentru mine nu încape îndoială că, prin legea rurală dela 1864, Cuza a ferit ţara de catastrofa unei cumplite răscoale ţărăneşti, care ar fi putut prea bine să aibă drept urmare pieirea României şi, în orice caz, ruina ei pe mulţi ani. Fără lovitură de stat nu se putea ajunge la nici o îmbunătăţire a soartei ţaranilor din cauza legii electorale, care alcătua un monopol al sufragiului tocmai în mâna clasei care posedă cu mult cea mai mare parte a pământului celor două Principate. Dar tot atât de mai presus de orice îndoială este faptul că legea rurală a lui Cuza şi a lui Cogălniceanu a alcătuit o ireparabilă greşală.

Nu cunoşteau fiindcă din lipsă de material documentar nu puteau cunoaşte, chipul în care se desvoltase în ţările noastre legăturile dintre pământ, sătean şi stăpân. Cuza nu avea absolut

nici o cunoștință despre chipul în care chestiunile de aceiaș natură s'au rezolvat în alte țări. Cogălniceanu cunoștea fără îndoială modul cum se deslegase raporturile rurale în Austria și în țările Germaniei, singurele în care până atunci, se pusesse capăt prin legi legăturilor asemănătoare celor dela noi. Dar Cogălniceanu nu avea cunoștință că la noi întinderile de care țaranul, avusese parte la origine, se știrbise cumplit chiar până și într'o epocă recentă, pe când acele întinderi, în Germania și în Austria, rămăsese, îndeobște aproape aceleași ca în evul mediu. Astfeliu că legea rurală a lui Cogălniceanu, adoptând dispoziția comună a legilor regulând această materie în Austria și în Germania, a pus și el, precum se procedase în țările susnumite, țărănimea română în stăpânirea definitivă a întinderilor de care ele se folosiau în momentul reformei. Inșă pe când în țările suscitate acele întinderi rămăsese neschimbate din evul mediu până la reformă, la noi încălcările cele cumplite avusese loc la sfârșitul veacului al XVIII-lea, la începutul celui al XIX-lea și cea mai cumplită chiar prin legiuirea dela 1830, în ființă la 1864. Aceasta nelăsând țaranului decât parcele mizerabile, legea rurală a lui Cuza l'a împroprietărit numai pe acele petice.

Cea cu mult mai mare parte îi fusese răpită prin cotropirile succesive, urmate timp de cinci secole, de cătră urmașii acelora care, la origine, nu posedau în acel hotar, în însușire de căpetenii ereditare ale satului, decât o întindere puțin mai mare decât cea a fiecărui sătean, de care mai erau legate câteva drepturi datorite autorității ce o exercita.

Cuza și Cogălniceanu au înființat astfeliu o

proprietate parcelară care era menită să se transforme în cele mai multe cazuri, chiar dela a doua generație, într'o proprietate pitică.

Chestia avea să renască în curand. Nu se luase nici o măsură pentru a asigura însurăteilor pământ, cum nu se luase nici una împotriva împărțirii parcelelor date între erezii celor diutăi împroprietăriți.

Indatorirea pusă de așăzământul lui Ioniță Sturdza stăpânilor de moșii să pue la dispoziția locuitorilor care li luerau boiereseul până la concurența a două treimi din locurile de hrană de pe moșie, intrase, în a șaptea decadă a veacului trecut, cu desăvârșire în obiceiul țării. Dacă Cuza și Cogălniceanu, cunoscând întinderea spoliatiunii ce a fost săvârșită de stăpânii de moșii față de țarani în cursul veacurilor, și mai ales la începutul celui al nouăsprezecelea, ar fi împroprietărit pe acești de pe urmă pe două treimi din locurile de hrană a fiecărei moșii potrivit dispozițiunii fundamentale a acelu azăzământ și ar fi rezervat marile întinderi căzute în stăpânirea Statului numai ca o rezervă pentru împroprietăriri viitoare, s'ar fi pus capăt de atunci pe vecie chestiunii agrare și s'ar fi creat, nu o miserabilă proprietate rurală parcelară, ci o adevărată și sănătoasă proprietate țărănească și chestiunea agrară nu ar fi luat proporțiunile ce le luase în momentul războiului, proporțiuni care au silit guvernele ce și-au succedat de atunci să facă niște legi de expropriere din cauza cărora exportul nostru de cereale a scăzut în chip atât de desăvârșit, pentru mulți ani, dacă nu pentru totdeauna. Marii cutezători ce erau Cuza și Cogălniceanu nu au cutezat nici ei să meargă așa de de-

parte și s'au mulțămît cu o jumătate de măsură, șchioapă și aceea.

N'am nevoie să mai arăt că ura tuturor partizanilor trecutului împotriva Domnului și-a atins culmea după promulgarea legii rurale. Partidul liberal muntean care, și el, ura pe Domn, fiindcă acesta îl ținea departe de putere, s'a folosit de starea de lucruri existentă pentru a se uni cu dreapta spre răsturnarea oropsitului Cuza. Instituirea samovolnică a regimului dictatorial al Statutului nemulțămise adânc pe mulți: se cădea dintr'un exces în altul. Până acuma puterea Domnului era cu desăvârșire paralizată prin faptul că puterea legiuitoare alcătuita monopolul exclusiv al unui număr infim de privilegiați ai averii. Iar acuma puterea Domnului devenia absolută, fără de nici un control, prin faptul că controlul era exercitat de niște adunări, una alături de masă cu desăvârșire analfabete, incapabile să aprecieze valoarea dreptului ce li se pusese în mână cu totul la ordinele stăpânirii, iar cealaltă numită de Domn. Acesta devenise în realitate un autocrat fără de control. Și acel Domn, deși aproape genial, care doria binele și mărirea neamului, neinteresat și care își pastrase mâinile absolut curate, era leneș, cinic, stăpânit de patima femeilor, încunjurat de barbați care, pe lângă vițiurile lui, mai erau lacomi de bani și lipsiți de scrupule în ce privia chipul de a și le procura. Având despre oameni îndeobște cea mai proastă părere, când i se semnalau abuzuri și i se cereau măsuri de represiune, Cuza răspundea:

— La ce? Doară altul care l'aș pune în locul lui n-ar fi mai cinstit.

Pe lângă aceste lipsuri, excesele îi sleise pu-

terile, îi muiesea voința și-i mai micșorase capacitatea de muncă, care niciodată nu fusese mare. Era conștient de urieșele servicii ce le făcuse țării și neamului și inteligența lui rămăsese destul de ageră pentru ca să-și dea sama că i-ar fi greu să mai adauge la ele. Apoi era desgustat de putere și înțelegea că, date fiind animozitățile stărnite împotriva-i, i-ar veni mai ușor altuia să ducă greaua sarcină mai departe. Scoborându-se de bună voie de pe scaun, avea prilej să se ție de cuvântul dat la alegerea lui: retrăgându-se îndată, îi era cu putință să facă a se alege în locu-i un Domn străin care ar fi în stare să asigure țării statornicia magistraturii supreme.

Tulburările întâmplute în vara anului 1865 la București, pe stradă, în timpul absenței Domnului la băi, suscitade de liberalii munteni, au fost imediat reprimade fără greutate de guvern cu ajutorul armatei. Vor fi contribuit probabil și ele la hotărîrea Domnului de a se retrage. Fapt este că el, încă dela 1 Octombrie 1865 scrisese lui Napoleon al III-lea pentru a-i comunica că este decis să abdice și a-i cere sprijinul pentru aducearea unui Domn străin.

Țin minte cum, la Decemvre 1865, a venit pe neașteptate. Costică Șuțu la noi, la Căiuți, spre a petrece noaptea, în trecere spre Comănești, unde voia să vâneze urși la bârlog, un bun prieten al părinților mei și pe urmă al meu. Mă aflam în biuroul tatei când a sosit și a început a da vești dela București, de unde venia. Pus îndată de tata pe tărîmul politicii, el a povestit cum, fiind pofțit la masă de Cuza al cărui ministru fusese și cu care, deși membru al dreptei, rămăsese în buni termeni. Domnul după masă, pe când făceau o partidă de biliard împreună, i-a făcut cunoscut

hotărîrea ce luase de a se retrage în viața privată, scrisoarea scrisă lui Napoleon al III-lea și dorința ce o avea să aducă un Domn străin. Țin minte cum tata râdea cu hohot de ceiace numia naivitatea musafirului său și declara că zisele lui Cuza erau numai *palavre* și *minciuni*.

În ultimul mesaj de deschidere al Adunărilor rostit de el la începutul anului 1866, găsim la sfârșit cuvintele semnificative:

„În Alexandru Ion I, Domn al Românilor, Româniilor vor găsi totdeauna pe colonelul Cuza, care a proclamat, în Adunarea *ad-hoc* și în Camera Electivă din Moldova, marele principiu al Regenerației României și care, fiind Domn al Moldovei, declara oficialmente Înaltelor Puteri Garante, când primia și Coroana Valahiei, că el primește această îndoită alegere ca expresiunea neîndoelnică și statornică a voinții naționale pentru Unire, *însă numai ca depozitar*”.

Dar o asemenea părăsire a scaunului domnesc de către adversarul lor nu putea să convie celor două partide de opoziție: ea ar fi ulcătuit pentru Cuza o adevărată apoteoză și iar fi asigurat, pentru tot restul vieții, o imensă înrîurire asupra întregii politici românești. Au izbutit să se asigure de concursul unei părți a garnizoanei Buucereștilor, începând prin regimentul de artilerie și batalionul de vânători, acest din urmă o creațiune a lui Cuza) și răsturnarea a fost hotărîtă pentru noaptea de 11 Fevruar, când avea să fie de gardă la palat tocmai acest batalion, comandat de maiorul Dimitrie Lecca și printre ofițerii căruia mulți erau afiliați partidului liberal muntean.

Domnul a primit din diferite părți avertismente că are să fie detronat, nu ținu însă samă de

ele, bizuindu-se pe cuvântul colonelului Haralambie, că poate conta pe credința lui și a soldaților precum și pe asigurările prefectului de poliție, Alexandru Beldiman, că răspunde de liniște și de siguranța Domnului. Beldiman era sincer, dar conjurații știură pe cine să-i trimată pentru a-l ținea într'un chef toată noaptea. Haralambie însă era însuș vîrît în conspirație până în gît: a doua zi, după răsturnare, unul din cei trei locotenenti domnești era el.

Precum se știe, ofițerii de vânători au pătruns în ietațul Domnului, pe care l-au găsit cu amanta lui în titlu și l-au făcut să-și semneze abdicarea pe spinarea celui mai voluminos din ei. Femeia care (deși era departe de a-i fi cu credință) știuse să câștige o pe cât de mare pe atît de răutăcătoare înrîurire asupra lui, fu invitată să se îmbrace, un sublocotenent prezentându-i cămeșa de zi cu cuvintele:

— Doamnă, iacă cămeșa Domniei Voastre. Domnul fu dus deocamdată la casa lui Ciocârlan, apoi fu trecut peste graniță, la Predeal, unde se îndreptă spre Viena pentru a nu se mai întoarce în țară.

La April 1867 el a adresat, din Paris, Principei Carol o scrisoare în care îi comunica intenția ce o are să s'întoarcă în țară spre a putea pune în ordine oareșcare interese ce, din cauza plecării sale grăbite, rămăsese în suferință.

Arată apoi Domnului cum el fusese unul din cei dintâi care, în Divanul *ad-hoc*, s'a rostit pentru Domnul străin, angajamentul luat de el după aducerea lui în scaun: că va fi gata să-l părăsască în favoarea unui Domn străin, lucrând din toate puterile în acest scop, îndată ce aceasta va

fi cu putință. Apoi arata Domnului că, printre hârtiile sale, oprite la București de Guvernul provizor, a trebuit să se găsească brulionul scrisorii ce o adresase, la 1 Octombrie 1865, Imperatorului Napoleon și că termenii mesajului prin care deschidea ultima sesiune a Corpurilor Legiuitoare, și unde declara că: „e gata a părăsi tronul pe care-l deține numai ca un depozit sacru, nu putea să-i fi ramas necunoscuți. Iar astăzi toate dorințele fiindu-i împlinite, Români înșiși depunând acest depozit sacru în mâinile A. S., singura lui părere de rău este: „că nu am avut timp eu însumi să vi-l ofer în numele lor. Aceasta ar fi fost pentru mine cea mai frumoasă răsplată și adevărata încoronare a Domniei mele.”

Termina declarând că: redevenit simplu cetățean în țara mea, aspir numai la fericirea de a găsi în ea, împreună cu familia mea, existența pacinică și rezervată care convine deprinderilor și pozițiunii mele. M'aș crede ferice mai cu seamă, Măria Ta, de aș avea odată ocaziunea să vă arăt în persoană asigurarea sentimentelor mele și să vă exprim dorința mea pentru fericirea și durată domniei și dinastiei Înălțimei Voastre Sere-nisime”.

Se știe cum Principele Carol a trimis lui Cuza răspuns că: „în împrejurările actuale ar fi mai bine să nu se întoarcă încă”. Și poate că acest răspuns a fost un act de prudență care a folosit și țării și lui Carol I și lui Cuza. Nu mă îndoiesc de sinceritatea hotărârii fostului Domnitor, că nu se va mai amesteca în viața politică a țării, dar greutățile cu care a avut să lupte noul suveran au fost mari, patimile în joc violente și dulce puterea pentru acel ce a mai exercitat-o odată cu succes. Cine știe dacă, cu toată hotărârea mani-

festată (cu bună credință în acel moment) că se va ținea departe de politică, la un moment dat, nu ar fi putut să cedeze solicitărilor partizanilor și la acele ale celorlalți dușmani ai noului regim: să salveze țara. Știm că, în convorbirea ce a avut-o cu Cuza, în ziua de 21 April 1868, la Döbling, lângă Viena, ducele de Gramont, ambasadorul Franței pe lângă curtea austriacă, acesta sondându-l asupra unei eventuale reveniri în scaun în urma stării nesigure și nemulțămitoare din România, Cuza a răspuns întâiu printr'un refuz categoric: „să-și reiee meșteșugul de altă dată”. Ceiace, nu l'a împiedecat să adauge: „Dar, dacă mi-aș vedea țara amerințată de vr'o mare primejdie, dacă un mare interes românesc ar reclama conlucrarea mea; dacă ar trebui să plătesc cu persoana mea, în ziua aceea voi fi gata, oricât ar trebui să mă coaste.”

Marea primejdie ar fi putut să pară iminentă și conlucrarea lui indispensabilă înainte cași după 1868, răspunsul dat de Carol I, la 1867, scrisorii lui Cuza a fost deci un răspuns dictat de cea mai sănătoasă prudență. De această prudență s'a departat însă scrisoarea ce Domnitorul a scris-o lui Cuza în 1870 și în care, în urma alegerii fostului Domn ca deputat, de colegiul al IVlea de Mehedinți, îi zicea că, chiar de nu ar primi mandatul ce i se dăduse, va găsi, de va veni în țară, o bună primire la principele domnitor. Răspunsul nu era prudent, căci prezenta în țară și în Cameră a lui Cuza, atunci, în timpul războiului franco-german, ar fi adus, aproape cu certitudine, răsturnarea lui Carol I, chiar fără de voința lui Cuza. Mă tem că, în acest caz, n'ar fi luat parte la scandalul dela sala Slătineanu numai bătașii partidului liberal!

Din fapta dela 11 Februar este de regretat numai partea (dealtmintrelea capitală și hotărîtoare) jucată într'insa de armată. Este de regretat că, cel puțin toți acei conjurați, după ce au pătruns cu putere în ietacul aceluia căruia îi jurase credință nu au imitat gestul colonelului Haralambie care, din propriul său imbold, a mărturisit că priu calcarea jurământului său și-a feștelit uniforma și s'a retras din armată.

Țara însă fără îndoială că s'a folosit de schimbarea de regim. Cuza săvârșise fapte mari, de care neamul nostru va trebui să-i fie în veci recunoscător, dar administrația lui era deplorabilă, finanțele țării erau cu totul darapante. România mergea drept la o catastrofă financiară. El dădea exemplul unui desfrâu din cele mai cinice, sta sub influența unei amante lacome, era încunjurat de o camarilă de favoriți care, cei mulți, erau cu totul lipsiți de serupule și nu stăteau la îndoială pentru a li încredința funcțiuni din cele mai importante, atât lor cât și creaturilor lor.

Nu începe îndoială că administrația care i-a urmat a fost mai bună și mai puțin coruptă. Pe de altă parte viața privată neprihănită a noului Domn, atitudinea lui demnă, chiar puțin țapănă, faptul că nu avea și nici n-a avut vr'odată nici amantă nici camarilă nici favoriți și alegerea cu îngrijire de cătră el a acelor cu care se găsia în contact mai des, nu a întârziat să producă asupra societății noastre efectul lor binefăcător.

Când faci o comparație între Cuza și Carol I, fie ca oameni fie ca Domnitori, ești nedrept față de cel dintăiu dacă nu ții samă de creșterea de care au avut parte și unul și altul.

Principele de Hohenzollern, membru al unui

neam de stăpânitori ai uneia din țările cele mai civilizate din lume, fiu al unui barbat înzestrat cu o înaltă cultură și cu însușiri deosebite de barbat de stat, a avut parte de o creștere din cele mai îngrijite, așa putea zice de o creștere specială pentru uzul unor barbați expuși, prin nașterea lor, să devie odată conducători de oameni și, spre acest sfârșit, special pregătiți în acest scop. Prințipele Carol mai fusese destinat la început să îmbrățișeze cariera ecleziastică, s'înțelege în scop să ajungă la cele mai înalte demnități ale bisericii catolice, ceea ce însemnă că se cultivase într'însul mai cu deosebire necesitatea de a-și stăpâni mai înainte de toate patimele, și poftele. Simțului de datorie și cultivarea acea a instinctelor spiritului de ordine, al unei vieți private demne și a stăruinții în întreprinderi. Cuza era fiul unui boier moldovan fără creștere, și fără cultură, dela care n'a avut cum să primească nimica ce seamănă a creștere decât îndemnarea să fie cinstit, iubitor de țară, econom și cu frica lui Dumnezeu; aceasta a fost fără îndoială toată creșterea morală de care Cuza a avut parte în casa părintască. Mult mai mult nu i se va fi înculecat nici în pensionatul lui Cuénin și nici mai cu samă în cafenelele Parisului. Și totuș, acest barbat înzestrat cu o creștere atât de rudimentară și cu o instrucțiune din cele mai superficiale, a izbutit să aducă la îndeplinire Urmirea, să dărîne privilegiile care dădeau unei mâni de oameni o stăpânire aproape absolută asupra unei masse de patru milioane, să readucă în stăpânirea statului o însemnată parte a domeniului național, care până atunci servia să îmbogățească pe niște călugări străini, și să li mulțamească poftele, de bine de rău să desfacă nodul

gordian al chestiuunii agrare, restabilind cel dintăiu macar parte din dreptul strămoşesc al ţaranului la pământul ce-l luera şi, timp de şapte ani, cât a stat pe scaunul acestor ţări, să păzască demnitatea lor într'un chip ce nu mai era cunoscut de veacuri. Şi aceste toate, Cuza le-a îndeplinit fără a fi primit o educaţie de prinţ, numai mulţămît marelui iabiri de ţară şi de neam, ajutată de o minte deosebit de ageră, de o inimă mare şi caldă şi de o neînfrântă încredere în viitorul acestui neam.

Carol I a făcut războiul dela 1877, el, cel dintăiu, după trecere de un secol şi jumătate a dus ostaşi români la luptă şi la luptă biruitoare; el şi cu ostaşii lui au făcut ţara neatârnată, el a schimbat Domnia în Crăie, el a înzestrat ţara cu căi ferate, sub Domnia lui finanţele ţării au înflorit şi bogăţia a crescut necontenit cum i-a crescut şi vaza între alte ţări. Dar să nu uităm că Carol I era membru al familiei Hohenzollern care, îndată după venirea lui pe scaunul României, a ajuns puterea de frunte a Europei şi că Domnitorul, apoi Regele nostru a avut puternic sprijin dela acea Impărăţie, chiar numai prin faptul înrudirii cu Imperatul ei. Nu încapă îndoială că multe greutăţi a avut să înfrunte Carol I şi că numai prudenţei, răbdării, perspicacităţii şi stăruinţii cu care era înzestrat a datorit învingerea lor. Dar Cuza a săvârşit lucrurile mari ce i le datoreşte ţara numai prin el însuş, lipsit fiind de ajutorul ce naşterea îl dădea lui Carol I. Dacă a ştiut să câştige sprijinul şi încrederea lui Napoleon al III-lea, este meritul lui, fiindcă a ştiut cum să se poarte cu el. Zeu că nu este pentru ce să ni fie ruşine de boierul nostru moldovan şi că în rândul acelor care, în mai pu-

țin de un veac, au făcut din două provincii vasale și robite de Turci, din niște comitate stăpânite de Unguri, dintr'un crâmpeiu de țară răpit de Austria și din altă jumătate de țară furată de Muscali, aceste toate locuite de un popor rupt în trei crâmpeie, România întregită. Moldovanul nostru stă în loc de frunte, cinstit de toți.

CAP. IX.

Una din cele de pe urmă curți boierești din Moldovă dela a doua jumătate a veacului trecut

Căiuțul era atunci o moșie de 5.800 de fălci, din care proprietatea stăpînia mai puțin de trei sute arabile, vre-o două sute și ceva de fînăț, mai ales poieni prin păduri și alte trei sute de pășuni. Aceste bineînțelese afară de locurile de hrană ale *locuitorilor* (cuprinse în întinderea totală de mai sus) și ridicîndu-se la opt sute cinci zeci de fălci. O parte din moșie trecea peste Trotuș, la Boiștea unde, pe) șirul de dealuri numit al Ciortolomului, moșia posedă trei până la patru sute de fălci de pădure de stejar. Pe malul drept al Trotușului se afla restul pădurilor, alcătuiind un corp întreg de aproape patru mii de fălci de codru de fag și de brad, în bună parte neatins de topor.

La capătul despre apus al moșiei, pe șesul Trotușului, se afla tîrgușorul Căiuțul, al cărui hrisov de înființare fusese dat de Scarlat Calimah, dar care se născuse numai la sfîrșitul domniei lui Ioniță Sturdza, în urma unui al doilea hrisov, dat de acest Domn bunului meu, hatmanului Răducanu Roset. Acest tîrgușor, la așezarea noastră în curtea dela Căiuți, își atinsese punctul culminant de prosperitate. Era alcătuit dintr'o singură stra-

dă de case de vălătuci, locuite, afară de vr'o trei sau patru, numai de Jidovi. Pe lângă târguşor se mai aflau pe moşie următoarele sate: Căiuţul, lipit de târguşor, Popenii cu cătunul Dela Vale, Blidarii cu cătunul Bâlca, Pralea şi, pe malul stâng al Trôtuşului, Boiştea, poreclită Boerească pentru a o deosebi de acea Răzăşcească şi de aceea numită *A lui Galer*.

Mai posed socoteli de ale Căiuţului din anii 1856, 1857 şi 1858 din care reiesă că venitul brut al moşiei se ridica atunci la vr'o şapte mii de galbeni sau optzeci şi două de mii de franci în anr. Deoarece, pe acea vreme a boierescului, cheltuielile de exploatare erau foarte mici şi proprietatea, din pricina micii întinderi a locului de hrană, neavând la ce să întrebuinţeze nici măcar boierescul clacar întreg, datorit de cei aproape trei sute de gospodari ai moşiei, încasând chiar parte dintr'insul în bani, după tariful legiuit, iar simbriile plătite în bani fiind ridicol de mici, rămânea cu bună samă şasă săptămîni din acest venit ca folos curat. Şapte până la opt sute de galbeni de aici proveniau dela *iraturile* târguşorului: *bezmen* sau dare pe stânjănul la faţa uliţei ocupat de *bezmanar*, *otcup* sau acciz asupra vinului şi a rachiului consumat în târguşor, *mungerie* sau dare asupra lumânărilor de său desfăcute, şi *căsăpia*, monopolurile facerii pâinii şi a tăierii cărnii. Alte venituri vii mai erau acele ale morilor, în număr de şapte, al viei proprietăţii de treizeci de pogoane lucrătoare, al viilor cu embatic, al pivelor, al drăstelor şi deosebite alte mărunţişuri. Pământul moşiei însă era în multe locuri puţin roditor; o parte însemnată dintr'insul fusese destupat din pădure de tata. Nu încape îndoială că numai cu puţină ordine, dat fiind atât venitul moşiei Mărginenii,

dela ținutul Neamțului, a mamei, care se arenda cu trei mii de galbeni sau treizeci și cinci de mii de franci în aur, era ușor, în acea vreme de ieftinătate, să duci nu numai un traiu foarte larg și plăcut, dar chiar să pui de-o parte sumi frumoase cu care să se mai cumpere mai târziu alte moșii. Dar tata era nu numai cheltuitor și-i plăceau toate lucrurile pe mare, dar era poate și mai lipsit de ordine. Apoi, ca cea mai mare parte din boierii moldoveni care își exploatau înșiși moșiile, când sămăna, își croia socotelile pe nădejdea unor recolte totdeauna, nu bune ci nebune. Și totuș era foarte energic, foarte activ, stătea, vara, mare parte din zi călare și avea oroare de jocul de cărți.

Personalul moșiei era fără îndoială mult prea numeros. El se alcătua din: un vechil, un gramatic, un vataș la Pralea, un vataș peste pluguri, un chelar al moșiei, un vataș peste vite, șapte feciori boierești, un pristav de pădurari cu doisprezece pădurari, un vier, păzitori permanenți la coșere și la hambar, un meșter fierar neamț, un meșter sfeidecar neamț, mai mulți lemnari și rotari tocmiți cu anul; boari, vâcari, păzitori la capre, la oi, la porci și treizeci de argați ținuti în permanentă tot anul pentru arătură, destupare de pădure și altele. Repet că lefile acestui personal, după concepțiunile noastre, nu de astăzi, dar chiar după acele de dinainte de războiu, erau, afară de acele ale vechilului și ale nemților întrebuintați, ridicol de mici, dar totuș, dat fiind numărul lor, se ridicau la multe sute de galbeni, la care venia să se adauge valoarea *tainurilor* de grâu, de păpușoiu, de carne, de brânză și hrana vitelor ce acest personal al moșiei aveau dreptul să le întreție pe cheltuiala tatei.

. Când am venit să ne așezăm la Căiuți, vechilul

moșiei era medelnicerul Manolache Oatu, un fin de răzăș din satul Stâncășanii, dela ținutul Tutovei, care se afla în serviciul tatei de douăzeci și doi sau douăzeci și trei de ani, începându-l în însușire de camardiner, însușire în care cei mai norocoși și mai deștepți din această clasă de oameni începeau să se ridice, ajungând uneori până la cele mai înalte slujbe ale statului. Manolache Oatu nu avea și nu avuse niciodată așa de mari ambițiuni. Acest bărbat, mic la stat, slăbănog, smolit la piele, cu favoriți și mustăți cărunte, al cărui singură trăsătură frumoasă erau ochii vii și scilpitori n'a avut niciodată altă ambiție decât cea de a strânge ceva părălute care, la bătrânețe, să-l pue în stare să trăiască liniștit și la adăpost de nevoie. Foarte devotat tatei și întregii noastre familii, critica totuș pe cel dintâiu fără cruțare, mai ales din pricina inovațiunilor ce le introducea necontentit. Manolache era dușmanul înverșunat al tuturor acestor noutăți și convins că agricultura moldovenească, așa cum o cunoscuse în satul lui natal și cum o văzuse făcută mai pe urmă de bunul meu și de vechilii lui, era ultimul cuvânt al perfecțiunii și tot ce se mai iscodia de *Nemți și de Franțuji*; niște fleacuri fără de valoare. Mai ales când vorbea de mașinile de trier făcea clăbuci la gură. Cunoștea în chip minunat acea veche agricultură moldovenească de primitivi, caracterizată prin denumirea de *coada vacii*. Harnic tare va fi fost el când era tânăr dar, când l'am cunoscut eu, nu mai era: înainte de șapte ceasuri dimineața nu prea se ducea la câmp și, după masă, se lăsa regulat până la toacă. Dar era foarte ordonat, își ținea socotelile în cea mai frumoasă ordine și convingerea mea este că era foarte cinstit, deși s'a pretins că ar fi furat mii de galbeni și ar fi făcut,

pe spinarea tatei, o adevărată avere. Săracul! A murit în mizerie.

Deoarece el alcătuia atunci tipul adevărat al mazelului moldovan de atunci, de vârstă matură, cu cultură rudimentară, dar care fusese în neconținut contact cu oameni mai culți, voiu vorbi mai pe larg despre el.

Eu dela început l'am iubit pe *moșu Manolache*, cum eram deprins să-i zic, dar mai ales ceva mai târziu, după ce m'am mai ridicat și mi s'a mai format mintea, fiindcă era patriot mare și-mi vorbea neconținut de Ștefan-cel-Mare și de izbânzile lui și cu ce însuflețire!

Ii plăcea mult miliția moldovenească, o găsia frumoasă și era convins că este vitează, dar un lucru îl supăra foarte: faptul că muzica ei cânta cântece străine: niște *fleacuri de marșuri nemțești* care n'aveau cum să însuflețească pe oșteni. Ar fi vrut să cânte numai *doine*. „Cântând *doine*”, zicea el, „se aruncau vitejii lui Ștefan-cel-Mare la năvală, numai ele sunt în stare să stârnească dorul de voinicie în oștenii moldoveni”.

Un cusur mare avea însă pentru mine patriotismul lui *moșu Manolache*: era foarte rusofil și nu avea nici gând să scoată din mâinile lor *Basarabia* ce ei o răpise în chip atât de nedemn. Și eu doară fuseseam crescut în rusofobie și de mama și de tata, dela care mă alesesem cu idei pe cât de rusofobe pe atât de francofile. *Manolache Oatu* nu putea să ierte pe *Frânțuji* și pe *engleji* pentru *mişelia* ce o comisese, unindu-se cu *Turcii* pentru a năvăli la *Sevastopol* asupra *Rușilor*. Să se unească cu *Turcii* asupra creștinilor! Ce sacrilegiu cumplit. Apoi era în stare să cânte ceasuri întregi frumuseța oștirii rusești, cu care nu se putea asemăna alta pe lume și să rostească niște cuvinte

sălbatece, menite să reprezinte comenzi oștenești de ale ofițerilor lui Neculai Pavlovici.

Cunoștințele lui asupra istoriei Moldovei le căpătase Manolache Oatu în *Istoria Moldovei pe 500 de ani*, a Postelnicului Manolache Drăghici, pe care o posedă și din care știa unele părți pe de rost. Apoi se mai găseau la el niște călindare cu nuvele de ale lui Gheorghe Asache, Costache Negruzzi și a altora. În adevărul frumoasei nuvele prin care Costache Negruzzi povestește pe cât de eroică, dar pe atât de închipuită apărare împotriva oștirii lui Sobieski, a Cetății Neamțului, de cătră o mână de șasesprezece plăeși moldoveni, avea o credință de stâncă, pe care de altmintrelea mi-o înculcase și mie; o știa pe de rost și de atâtea ori mi-a povestit-o încât o învățasem și eu tot așa de bine. Mai era un lucru care mă năcăjă rău în Manolache Oatu și acesta era faptul că nu voia să fie Român ce v viță ci Dac. Și tata mi învătase că Romanii, după ce înfrânsese pe Daci îi tăiasă absolut pe toți, nemai lăsând nici măcar unul de sământă. Cu toate că Manolache avea *Istoria Moldovei* a lui Drăghici, tot mai mare nădejde aveam în știința tatei care fusese la Universitatea din München, despre care ni povestea istorii atât de minunate. Apoi auzisem atâtea despre Romani, încât, fără a-mi da bine samă ce fusese ei, îmi plăcea mai bine să fiu neam de Roman decât neam de Dac.

— Moșu Manolache, crede-mă, îi ziceam, între un Român și un Dac este aceeași deosebire ca între un Moldovan și un Tigan.

Dar Manolache de feliu nu se lăsa convins și susținea cu încăpăținare că într'însul nu este nici picătură de sânge roman, numai sânge dac, fără amestec. El, în copilăria lui, învățase ceva carte

grecească, era în stare să mai rupă binișor grecește și la bătrânețe, dar nu putea suferi pe Greci pentru care avea un dispreț nemărginit. Știa o mulțime de fapte spre rușinea sau desfaimarea acestui neam, unele din care le-am auzit povestite de oameni de samă, iar altele se găsesc reproduse în acte.

Fiind în slujba tatei, membru de samă al partidului Unirii, Manolache Oață n'avea cum să nu fie unionist și era deci agent zelos al Unirii, predicând-o ori pe unde călca. Dar bănuiesc că, în fundul inimei era separatist căci numai în bine nu vorbea pe frații noștri de peste Milcov și, de câte ori era sigur că tata nu-l aude sau nu se va găsi cine să-l denunțe, zicea că oameni proști ca boierii mari moldoveni-el n'a mai văzut. Și când îl întrebai pentruce, când îl mânca limba mai tare, răspundea că numai niște proști pot să dea de bună voie, pe mâna unor străini mai numeroși decât ei, puterea ce o dețin, că Muntenii fiind mai mulți la număr decât noi, o vor stăpâni totdeauna ei, că prin urmare toate slujbele, cele mari și cele mai multe din cele mici le vor lua ei, pentru dăușii, lăsându-și nouă numai *ciurucul*, că au să mate scaunul domniei la București, pentruca să fie și mai între ei și pentruca casele lor de acolo să capete și mai mare preț, iar ale boierilor noștri din Iași să nu mai facă nici a treia parte din ce făceau până acuma. Și, când cele prezise de el au început să se adeverească și să se înfăptuiască, era foarte mândru de prevederea de care dăduse dovezi. Nu mai vorbesc de cele ce le povestia despre fanfaronada Munteanului, despre lauda lui despre sine, despre limba lui *întocmai ca a țigănilor, șatrași dela noi* și despre pielea lor smiolită ca aceea a neamului țigănesc. Manolache era, precum se vede, un conservator înfocat.

Imi mai era drag fiindcă era vânător pătimas și trăgător cu pușca bun și-mi făgăduise că el are să mă ducă pentru întâia oară la vânătoare de urși ceiace s'a și întâmplat. Apoi nimene nu știa atât de multe povestiri ca el despre bunul meu, hatmanul, pe care îl slujise înainte de a fi luat dela el de tata. Avea un adevărat cult pentru memoria bătrânului, povestia feliu de feliu de isprăvi vânătorești ale lui și nu se sătura să laude chipul minunat în care trăgea cu pușca sau cu pistolul și mânuia sabia, fiind în această privință fără păreche în țară. Istorisia între altele, ceiace mi-au confirmat și tata și moșii mei, că hatmanul așeza, pe două pahare de apă, pline ochiu, un chibrit și apoi, dintr'o lovitură a sabiei lui celei turcești, ce o posedă și astăzi fiul meu Radu, tăia acel chibrit în două, fără ca măcar o picătură de apă din cele două pahare să nu se verse. Apoi cum punea pe masă o perină mare, plină cu puf de gâscă, pe care iar, dintr'o singură lovitură, o tăia drept în două, fără ca să iasă măcar un singur fir de puf din cele două jumătăți de perină. Și cum râdea moșneagul de tata și de moșu Alecu, întorși dela München, care de câte ori se încercau să facă aceleași isprăvi, aruncau paharele jos, stropind odaia cu apă sau o umpleau de puf.

Manolache Oatu era căsătorit cu o foastă domnișoară de onoare a bunicii, numită Zoia, care se zicea că fusese deosebit de frumoasă în tinerețe și deosebit de harnică dar pe care eu am cunoscut-o cât un poloboc și bolnavă de idropizie, nemiscându-se de pe patul pe care șădea toată ziua împletind colțuni. Era însă o gospodină minunată care, chiar de pe pat, își ocârmuia casa bine și curat.

Trebuie să zic, spre lauda lui Manolache Oatu,

că căsnicia lui ar fi putut sluji multora de model. Cu toate că soția îi era de ani de zile în această stare, încă de pe când administra moșia Costulenii, de lângă Leși, a Mitropolei, care o ținuse în arendă moșu-meu Lascar, niciodată n'am auzit ca el să fi comis vr'un act de necredință cătră mama Zoita și cu bună samă că, dacă asemenea acte ar fi avut ființă, mi s'ar fi povestit mai pe urmă de țărani, de slugile vechi, de țigani sau de Jidovii din târg.

Apoi trebuie să mai adaug că niciodată, în cei zece sau doisprezece ani în care l'am frecventat, nu i-a scăpat față de mine nici un cuvânt ce un copil nu trebuia să-l audă, de altminterlea pot să zic acelaș lucru de toate slugile din copilăria mea fie Moldoveni fie Țigani: acest respect al copiilor stăpânului era răspândit la noi pretutindeni, cum nu l'am găsit răspândit în alte țări.

Manolache Oatu șădea în penultima casă din partea stângă a târgușorului Căiuți, o casă ce se închiria dela nu mai știu ce Evreu pentru trebuința vechilului nostru. Aveam voie să merg la dânsul și să stau acolo între ceasurile meselor și a lecțiilor. Și pentruca să merg la el, treceam prin grădină, în care se deschidea o portiță ducând în ograda vechilului. Însă în acea ogradă era o primejdie vajnică care, în primii ani, de repetite ori m'a împiedecat să-i fac vizită. Acea primejdie era un cumplit gânsac, mare și lute la mânie, care îndată ce mă zăria intrând în ogradă, dădea asalt la pulpele mele și, chiar, de vr'o două ori, le-a desmierdat cu dinții în chip neplăcut. Pentru a nu mă expune altor atingeri de acelaș feliu, mă obișnuisem, îndată cum deschideam portița, să încep a striga:

— Mățule! Mățule! Vină de închide gânsacu!

Și strigam până când venia Mătu, un băiet de țigancă cu păr creț de culoarea fuiorului de cânepă, cu pistrui pe obrazul alb și rumăn care, după cum am aflat mai târziu, trecea drept fiul lui Mokrenski, fostul yechil polon al tatei cu o țigancă frumoasă numită Ileana Vișinoaia, care acum, îmbătrânită, era slugă la Manolache Oatu, iar Mătu, atunci băiet de doisprezece sau treisprezece ani, dădea ajutor la toate câte trebuiau în casa vechilului.

În locuința lui Manolache erau cinci odăi care puteau servi de tip de locuință de mazil, de răzăș cuprins sau chiar de boieranaș mai sărăcut de pe acea vreme. Intrai printr'o odaie mare servind de antret, în care nu era decât un pat mare moldovenesc, o masă și o ladă. De aici dădeai într'o odaie mult mai mică, având o dublă fereastră despre miazănoapte și în care se afla în fund, în părțile opus ferestei, un pat moldovenesc cu zestrea lui obișnuită, o masă dinaintea ferestii și, la ceilalți doi pereți, câte un sipet mare deasupra căroră erau așezate mai multe blăni, mantale de șaiac și de abă, cojocel și cojoace, precum și cergi. Jos și la pereți erau scoarte de un desen vechiu, cum nu se mai văd acuma. În acea odaie n'am văzut niciodată șazănd pe nimene. Mi s'a spus însă că se adăpostiau într'însa musafiri mai de rând, când nu era chip să poată fi găzduiți la curte. Această încăpere era despărțită printr'un coridor îngust, ale cărui capete duceau, unul în ogradă și celălalt în ulița târgușorului, de odaia în care trăiau moșu Manolache și mama Zoita. O odaie mare, luminoasă, căci avea trei ferestă, una în părțile despre răsărit, la care era așezat lungul pat pe care dormiau, unul la un capăt, celălalt la cel opus, cei doi bătrâni. Saltelele lor nu se atin-

geau ci, între ele, rămânea un loc gol, peste care se întindea numai mindirul, deasupra căruia era așezată măsuța rotundă pe care își luau masa. În perețele despre miazăzi, dând deasupra uliții târgușorului, erau două ferestre și, între ele, o masă, pe care se vedeau două sfeșnice de argint, o oglindă îmbrăcată cu argint, cum se găseau atunci de acest feliu pretutindeni și deosebite lucruri, menite să ție loc de bibelouri. La perețele din fund era o ladă mare, acoperită cu feliu de feliu de învâlișuri și de haine, iar la perețele despre apus era altă ladă mare și lungă, iar deasupra ei, prinse în perete armele lui moșu Manolache: două puști cu câte două țevi, foarte bune, semnate Le-page, un *tromblon*, mai lat la gură, decât la fund, cu cremene, două părechi de pistoale, una cu cremene și alta cu petițe și o sabie în teacă de piele. Bine înțeles că icoana ferecată cu argint a Maicii Domnului, cu două alte iconițe mai mici, dinaintea căroră ardea veșnic o candelă de argint, nu lipsiau din perete. Perdelele și îmbrăcămintea patului erau de cit înflorit.

Nu mai am nevoie să spun că Manolache Oatu era creștin bun și evlavios care, Doamne ferește, n'ar fi mâncat carne în vr'un post, nu ar fi rămas nesповідnit de Paști și de Crăciun sau ar fi lipsit dela biserică în fiecare sărbătoare ceva mai de samă. Deplângea amar cum părinții noștri neglijau în chip atât de cumplit instrucția noastră recu cremene, dou părechi de pistoale, una cu crețici și cu șcismatici. Dădea în această privință toată vina pe bunica, laudând evlavia hatmanului și acea a lui „Vodă”.

Cu țărani era foarte uman, de biciu și de vergi, de care se făcea atunci un așa de mare abuz, deși știa că tata nu era tocmai dușmanul lor

dacă se uza de ele cu măsură, nu abuza de loc și socotia pe oameni drept. După plecarea și moartea lui, țărani mi-au zis că vechil drept ca Manolache Oatu nu au mai avut. Bineînțeles că el, făcut *medelnicer*, prin stăruința tatei, încă din întâii ani ai lui Mihailu Sturdza, avea drept, după codul cuviinților atunci în uz, la apelațiunea de *cucoane* și soția lui la aceea de *cucoană* și că acel țigan țaran om de treapta lui sau funcționaraș care nu i-ar fi dat această calificatie s'ar fi expus la o frumoasă distribuție de lumânări, cruci, dumnezei, bunici, mame ș. a. Manolache Oatu niciodată n'a voit să învețe literile latine și n'a fost niciodată în stare să cetească macar un cuvânt din vr'o carte scrisă cu aceste caractere care au devenit de uz obștesc la începutul anului 1860.

Nedespărțit de Manolache Oatu în mintea mea, este *gramaticul* moșiei, Todirică Calvînu, care avea în târg casă și nevastă oacheșă și frumușică, dar lucra ziua în *cântelaria* moșiei, o odaie mare, din casa unde șădea Manolache Oatu, în care intrai direct din ulița târgului.

Imi aduc aminte de cel mai bătrân din feciorii noștri boieresti de moșu Ion a Irinei, care slujise pe bunul meu. Povestia între altele cum fusese trimes, cu doi ani înaintea volintirilor (deci pe la 1819), de vechilul de atunci al moșiei, cațare, la Bohotin, ca să ducă hatmanului veniturile moșiei strânse pe un an și cum, la sosire, l'au învățat cei trei gramatici ce erau în *cântăleria* de acolo să zică boierului, când va vorbi cu el:

— Părinte hatmane!

Și mai povestia cum acei trei gramatici s'au încurcat în socoteli și n'au putut să socotească câți galbeni făceau iermelicii și rubielele ce le adusesese, până ce el, Ion a Irinei, „*căruia numai a-*

tunci îi ieşise bine barba şi-i erau dragi (băieţele copile, socoteala pe care acei netrebnici nu puteau s'o facă pe hârtie. Şi hatmanul li-a strigat cu dispreţ:

— Păcătoşilor! nu vă este ruşine ca unul dela capre să vă facă socotelile!

Moşu Ion a Irinei era tipul cel mai minunat al ţaranului moldovan cum era acesta pe la mijlocul veacului trecut, bine înţeles a aceluia de treabă, cum de altmintrelea erau cei mai mulţi. Om într'adevăr, cu frica lui Dumnezeu şi cu grija de pacat, blând, bun la inimă, de o cinste absolut fără prihană, duşman neîmpacat al minciunii, al prefacerii, al şiretlîcului, al oricărui viclesug. Era vesel, glumeţ, deştept, harnic, priceput (pe cât îl ducea mintea) la treburile pământului şi a vitelor, cu durere pentru lucrul stăpânului pe care îl slujia şi bărbat fără de frică. Îi plăcea mult vânatul la care era cu noroc, deşi trăgător prost şi împuşcase mai mulţi urşi. Tatei îi era foarte drag. Îmi aduc aminte cum, puţină vreme după aşazarea noastră la Căiuţi, Ion a Irinei îmbolnăvinduse, tata şi mama mergeau în fiecare zi cu trăsura la Blidari, satul unde trăia Ion, ca să-l vadă, aducându-i vin vechiu şi feliu de feliu de alte proviziuni. Pe doftorul Saros, de la Târgul Ocnei, îl aduceau pentru dânsul la două zile. Şi mare bucurie avut-am cu toţii când, în sfârşit, într'o după amiază, când venisem şi eu la dânsul cu părinţii mei, ni-a ieşit unchiesul înainte, la poarta lui.

Dealtmintrelea relaţiunile între tata şi între ţarani erau cât se poate de bune. El era un barbat de o violenţă cumplită şi, cum am mai aratat, de loc nu era adversar al băţii, dar mai întâiu iubia ţaranul şi, în al doilea rând, era prea puţin

în contact cu el pentruca să aibă prilej să se su-
pere des pe dânsul. Ei erau pe atunci foarte su-
puși și se achitau fără nici o împotrivire de da-
toriile ce li erau impuse de obicei și de legi. Tata
avea de intervenit numai în cazuri de furt sau
de nesupunere vădită, care se întâmplau foarte
rar poate odată sau de două ori pe an și nu în
toți anii. Nu li cerea niciodată să lucreze sau să
plătească mai mult decât se cuvinea. Apoi era
foarte darnic și ierta multe datorii. De câte ori
un țăran era bolnav, mama, care se pricepea foar-
te bine în căutarea bolilor, îi trimetea doftorii,
de care avea totdeauna o mare proviziune și nu
arareori mergea singură să viziteze bolnavii. De
câte ori era necesar, când se ivia un caz putând
deveni grav, se trimetea după medic, la Târgul
Ocenei: medicamentele se plăteau totdeauna dela
curte.

Cu toată lipsa de evlavie a familiei, datorită
mai ales influenței bunicii și până într'un oareș-
care punct, ideilor filosofice ale mamei la sărbă-
torile cele mari mergeam la biserica dela Popeni
și, acolo, găsim strânși toți țăranii din Popeni
sau Blidari cărora, după liturghie, tata li ținea
o cuvîntare, la sfârșitul căreia li făcea o gene-
roasă distribuție de vin.

Biserica Popenilor este așazată deasupra pri-
porului care, din pîrăul Popenilor (Căiuțul Mare)
sue la dealul Rateșului. Pozițiunea acelei biseri-
cuți de lemn, acoperită cu șindrilă, este cât se
poate de romantică și a încântat toate firile ar-
tistice care au trecut pe dinaintea ei. Hramul ei
este la Sfântul Gheorghe și la dânsa veniau la li-
turghie țăranii din satele gemene Popenii și Bli-
darii. Nu departe de dânsa, pe drumul mare de a-
tunci, care trecea pe platoul Rateșului, nu pe șăs

ca acum, se afla un rateș, de vătăluci și de cărămidă, clădit în a doua jumătate a veacului al opt-sprezecelea de străbunicul meu, Lascaracie Roșet. Aici, în ziua de Sfântul Gheorghe, se strângeau după slujba dela biserică, la Hram, nu numai Popenii și Blidarii, dar mulți oameni din celelalte sate, nu numai de pe moșie dar și de pe împrejur. Totdeauna, în acea zi, după dejunul nostru, tata, mama și eu pe capră, lângă vezeteu, ne duceam la Rateș și îndată mulțimea strânsă acolo încunjura trăsura, cu capetele descoperite și cu strigăte de:

— Să trăiți!

Tata își scotea și el pălăria și li zicea:

— Bine v'am găsit! Să trăiți și voi cu nevestele și copiii voștri! Dar puneți pălăriile în cap!

Țaranii se acoperiau și începea atunci o serie de cuvântări din partea obștei adunate, tata răspunzând la fiecare din ele. Cu acest prilej se vorbea de multe interese reciproce și țaranii aduceau la cunoștința tatei dorințele lor, care de obicei se satisfăceau cel puțin în mare parte. Apoi aduceau un miel frumos, tata li dăruia în schimb un poloboc de vin, și pe urmă noi plecam, țaranii strigând din nou:

— Să trăiți! și ridicând pălăriile, tata ridicând și el pe a lui și eu, făcând la felu.

O sărbătoare mult așteptată de noi, copiii, era Sfântul Vasile, când ni se făceau cadouri, nu se introdusese încă moda copacilor de Crăciun, căci numărul guvernantelor engleze și germane, care au introdus acest obicei la noi, era încă mic de tot pe atunci și cu totul copleșit de acel al Francezelor în a căror țară nu se introdusese încă decât în chip excepțional.

Sfântul Vasile mai era așteptat cu nerăbdare

și de întreaga mulțime a slugilor, atât a acelor ale casei cât și a acelor ale moșiei. În ajun, sara, venia Manolache Oatu cu un lung izvod al tuturor sulgilor, alcătuit la cântălărie, pe care era trecută, în dreptul numelui fiecăruia, suma ce i se dăduse în anul precedent, pe care tata îl revizua, făcând îndreptări, aproape totdeauna în plus Manolache avea grijă să nu-și pue numele pe acea listă și, totdeauna tata adăugia numele lui și cifra sumii ce i-o destina, pe care Manolache totdeauna se făcea că o găsește prea mare și săruta mâna tatei, apoi primia dela el, în galbeni totalul acestor daruri spre a le distribui.

Totodată se azaiau afară pocnituri de biciu, sunetele *buhaiului*, copoțele și deosebitelor *bresle*: argați dela grădină, argați ai moșiei, vezetei, feciori boierești și pădurari (aceștia întruniți într'o singură breaslă), care făceau rând pe rând câte o stațiune la fiecare din intrările casei. Suma dată de obicei era egală cu o lună din simbria fiecărei slugi și alcătua un total destul de samandicos. Și nu mică era a doua zi munca lui Manolache și a gramaticului, căci marea majoritate a bacșișurilor parțiale era mai mică de un galben și trebuia să schimbi numărul de galbeni trebuitor, pentru a da fiecăruia bacșișul lui în parte în mărunțuș, muncă ce numai ușoară nu era căci galbenii se schimbau, România neavând pe atunci moneda ei, în următoarele mode: sfanți austriaci de 2 lei 20 parale, fifirigi austriaci de 15 parale și *gologani* de aramă tot austriaci de cinci și zece parale atât de șterși în cât îi puteai deosebi numai prin faptul că cei dintâi erau ceva mai mici decât ceilalți), carboave rusești de 12 lei, sferturi de carboave de 25 de capeici, soroco-veți rusești de 20 capeici, valorînd 2 lei 16 parale,

piese rusești de 15 și 10 copeici valorînd respectiv 1 leu 23 și 1 leu și 8 parale, *iermelici* turcești de 14 lei și monede tot turcești de 4 lei și de 3 lei și 20 parale galbăn nu era lucru ușor și, la aceasta trebuie să mai adaugi, că galbenul valora după cursul pieței. Zeu că socoteala schimbu.ii unui dela Ieși și din toată Moldova afară de Galați 37 de lei, iar cursul Gălațului era de 45 de lei și acel al Visteriei (Ministerul de finanțe) de 32 de lei, leul vechiu de 40 parale din Moldova afară de Galați valorînd 32 de bani de dinainte de războiu.

Buba cea mare a economiei noastre era însă chipul ținerii curții propriu zise. Iaca personalul de serviciu ce-l întreținea tata: 1 vatav de ogradă, *serdarul* Neculai Lefter, fostul său camardiner, timp de mulți ani; 1 cămărășită serdăreasa Elenco Lefter, soția lui Neculai; 1 sofragin, 1 camardiner al tatei, 1 al treilea fecior, doi băieți la bufet, 2 bucatari pentru masa boierească și 1 pentru aceea a slugilor cu 2 și uneori 3 ajutori; 1 cameristă a mamei, 1 țigancă care avea grija albiturilor tatei și a casei, camerista surorilor mele, 3 sau 4 fete în casă, 1 chelar, 1 pitar neamț și 1 ajutor pitar, 3 vezete 1 surugiu, 2 rîndași la grajdii (o bucată de vreme am mai avut și un stallmaistru prusian) 1 pușcaș însărcinat să aprovizioneze masa boierească cu vînat, 1 grădinar (neamț sau francez) și 12 argați grădinari, 4 spălătorite și o găinăriță. Și sînt sigur că, pe lângă aceste 46 sau 47 de ființe omenеști adunate pentru a ne servi, plus *mance* și *dadace*, memoriei mele cu bună samă să-i mai scape vr'o cîteva. Și unele din aceste slugi erau căsătorite și aveau pe lângă dînosele familie care și ele erau hrănite la curte.

Și acum după trecere de șasezeci de ani mai păstrez dinaintea ochilor icoana lungii mese a

slugilor de sus, întinsă vara sub cireșul urieș ce se afla din dosul noiei bucătării, cu Neculai Lefler în cap, având în mâna dreaptă pe soția lui, iar în cea stângă pe camerista străină a mamei. Și mai puțin de două feliuri și fructe nu se servia niciodată la acea masă.

Își poate face cineva o idee de cheltuiala ce o cerea ținerea unui asemenea personal când voi arăta că, în vara anului 1868, în care n'au fost de loc cheltuieli extraordinare treceau numai pentru masa noastră și a slugilor hrănite la curte după cum reiesă dintr-o socoteală ce o păstrez, câte 40 de oacă moldovenești, ceiace face 50 de kilograme) de carne de vacă pe zi, bine înțeles afară de carnea de miel, de porc, de vițel și de păseri. S'înțelege că în acest caz, pe lângă o cumplită rîsipă, mai era și o vederată furătură combinată între jîdovul arendaș al *iraturilor* târgului, printre care intra cum am văzut și căsăpie, cu vataful de ogradă, Neculai Lefter.

Acesta precum am mai arătat fusese, ani îndelungați, camadrinerul tatei în timpul văduviei sale și-l însoțise în surgun la Constantinopol și la Brussa. Tata avea o slăbiciune pentru el deși știa că-i lung la mână și *nu duce la ureche*. Mama spunea că după cât s'a sous, favoarea de care se bucura Neculai Lefter la tata era datorită faptului că-i servise altădată de *curier de dragoste*. Și numai fizicul unui Laporello nu-l avea vataful nostru de ogradă: era de statură înaltă, spătos, foarte pântecos, stricat de varsat și avea o față de bețiv, apoi mai era foarte prost. Tata îi obținuse dela Ghyka Vodă un decret de serdar, singurul ce-l solicitase vr'odată dela socru-său și acest fapt lasa nemângâieți pe Manolache Oatu și pe vataful Iancu Popovici dela Pralea, care erau

numai medelniceri deși nu se născuse *birnici* de rând ca Neculai Lefter. Acesta era de altmintrelea devotat tatei și nu critica într'insul decât cumplita lui iuțală și prostul obicei ce-l avea de a-și aduce aminte, chiar după douăzeci de ani, de orice lucru al său". În fond fostul camardiner avea o mare admirație pentru stăpânu-său. Fiind fricos ca un iepure (dar brutal cu inferiorii lui) admira mult bărbăția tatei și având o idee mai mult decât confuză despre *al meu și al tău*, istorisia cu vederată mierare fapte despre incoruptibilitatea tatei ca judecător și ca ministru, neascunzându-și însă părerea de rău că *nu fusese ca alți boieri mari, pentru ca să se fi putut pricopsi și face om și el, Neculai Lefter ca alți camardineri ai altor înalți diregători, care au ajuns la avere pe când el a rămas sarac lipit pământului*. Cred că dacă, din firea lui, Neculai era aplicat spre furături, îl mai împingea la aceasta și nevasta lui, cucoana Elenco, în care se adunase o adavarată sindrofie de vițiuni. Această păreche avea cu dânsa o fată de douăzeci de ani trecuți duduca Marghiolița, un adevărat monstru, înalt și pântecos ca tată-său, înzestrată cu moravuri deplorabile și un fiu trecut de adolescență, cuconul Iorgu, care își însușise toate calitățile răle ale amânduror părinților. Bine înțeles că aceste două odrasle își găseau toată întreținerea la noi.

Pe la 1860 se înființase un post de comisar, de poliție al târgușorului în care tata făcuse să fie numit Neculai Lefter. Acesta își făcuse îndată o uniformă de comisar: mondir de postav albastru cu reversuri roșii imitând blana și șnururi de fir de argint, pantaloni asemere de postav albastru cu două largi lampasuri roșii, cum le poartă astăzi la noi generalii și șapcă de postav tot albas-

tru, cu cozoroc de piele de glanț și vipușcă roșie largă. Apoi mai era încins cu o sabie de cavalerie ruscă, a tatei, al cărui mâner era aparat de o gardă urieșă de oțel cu ajururi. Am auzit pe Jîdovii din târg lăudându-se mai pe urmă că delaei a strâns Neculai Lefter banii cu care și-a făcut uniforma. Numai punerea în vigoare a legii comunale a pus capăt cabazlicului ce-l alcătua acest comisariat.

Dela mutarea noastră la țară feciorii din casă nu mai purtau livrele, aceste multe la număr și de forme diverse, erau strânse în pod. Când erau musafiri în casă, Neculai Lefter, sofragiul și camardinerul tatei purtau frace, de obicei înșă esau îmbrăcați în haine de aceeași formă ca stăpânii și musafirii, foarte adesa în haine lepadate de stăpâni, înșă nu de a tatei, căci el avea niște forme de îmbrăcăminte speciale, datând din Domnia lui Mihaiu Sturdza. In deobște îmbrăcămintea slugilor lasa la țară, mult de dorit pretutindeni, acea a femeilor fiind și mai disgratioasă și mai neîngrijită decât a barbaților, iar acea a slugilor de jos se mărginia la izmenele și cămeșa națională.

Tata avea pasiunea cailor și a trăsurilor: într'o vreme am avut douăzeci și opt de cai în grajdii și vr'o cincisprezece trăsurii pe arcuri în șură. Recolta de orz și de ovăz a moșiei nu ajungea niciodată pentru hrana cailor noștri și a tainului vehilului și a vataului dela Pralea. Și moșu-meu Lascar veșnic rîdea de caii noștri pe care îi privia ca pe niște gloabe. Tata îi cumpăra pe la Iarmaroace, iar moșu Lascar, avea herghelia lui, din care scotea niște cai minunați, cu mult sânge arăbesc într'înșii.

Dealtmîntrelea cu toată mulțimea slugilor și

îmbielşugarea traiului eram departe de a ne bucura de un confort adevărat, astfel cum este înţeles în Apus şi cum l'am găsit pe urmă şi în unele case dela noi. Casa era foarte mare dar rău distribuită şi incomodă, atenansele departe de dânsa: bucătăria, în vremea sosirii noastre dela Pralea, se afla şi a ramas încă, şapte sau opt ani, peste drum de strada târgului care alcătua şleahul mare între graniţa ungurească şi Galaţul. Şi până după anul 1870, acea stradă, pe vreme de ploaie se schimba într'un adevărat rîu de glod, până la genunchi prin care slugile care aduceau blidele cu mâncări pentru masa noastră trebuiau să străbată, iar earna pe un gheţuş cumplit sau pe troian până la brîu şi pe viscol. Apoi vă închipuiţi ce grea era supravegherea bucătăriei în asemenea condiţiuni. Tot peste drum de şleahul cel mare erau grajdiul şi sura cu trăsurile, ceiace dădea loc la aceleaşi greutatea de supraveghere. Apoi curtea propriu zisă, marea clădire în care locuiam, nu conţinea decât prea puţine adăposturi pentru slugi; cele multe din ele erau adăpostite în nişte clădiri, tot din târg, clădite de tata sau închiriate dela Jîdovii din târg.

Dar nimică nu dă atât de bine o idee despre puţina înţelegere a ideii de confort, de câştig de timp şi de economie de personal ca faptul că până după moartea tatei şi cât a mai stat mama la Căiuţi, nu au fost clopote pentru chiemarea slugilor. Dacă aveai nevoie de vr'o slugă, trebuia să ieşi în coridor şi s'o strigi cu gura sau să baţi în palme: ultimul din aceste două procedee era cel mai uzitat atât la noi cât şi în foarte număroasele case care nu adoptase încă clopotele. Luxul din cele multe aşezări boiereşti dela ţară era un lux semi-barbar.

Modul de traiu dela Căiuți pe lângă că era semi-barbar, mai era pe cât de nemăsurat pe atât de desordonat și nu putea să ducă, cum a și dus decât la ruină. Alt element care a contribuit mult la acest de pe urmă rezultat și care va fi descris mai pe larg în capitolul viitor a fost alcătuit de cheltuielile exagerate pentru instrucția și creșterea noastră despre care voiu vorbi în capitolul următor și care în nici un punct de privire nu și-au atins scopul deși fiind făcute cu cea mai mare dragoste și generozitate, dar în chip foarte puțin priceput.

Ospitalitatea casei noastre era bine cunoscută în toată țara, rar eram fără musafiri: rude, prieteni și cunoscuți care se anunțase și erau așteptați, sau alții necunoscuți și prin urmare neașteptați. Pe acea vreme mai era obiceiul ca drumețul să mîie la curtea lângă care îl prindea noaptea. Căiuțul fiind târgușor, avea vre-o două sau trei hanuri evrești, la care trăgeau unii drumeți care nu cunoșteau pe tata sau erau oameni ale căror creștere și obiceiuri i-ar fi făcut să nu se simtă la îndemână în casa și la masa noastră. Dar tata cunoștea și era cunoscut de aproape întreaga Moldovă de atunci și numărul trecătorilor din toate stările sociale care se folosiau de găzduirea noastră era foarte mare.

Imi aduc aminte cum, într'o zi din toiul iernei 1868, pe un troian cumplit, pe când mă aflam, după dejun, în biuroul tatei, aud zurgălăi și pocnete de biciu și văd întrînd pe poartă o sanie cu patru cai de poștă, iar într'însa o ființă măruntă, ascunsă în blănuri care șădea zgribulită. Sania trage la scarea cea mare și Neçulai Lefter iese din casă, ajută pe ocupantul saniei s'o părăsască și să urce scara, mai mult purtându-l în

brațe. În sfârșit ușa biuroului se deschide și Ne-eulai împinge spre sobă mica ființă. Aceasta punând ochii pe tata care-și fuma ciubucul întins pe divan, își scoate căciula urieșă care-i acoperia capul, zicând:

— *Bonjour, Monsieur, je viens de Marseille et je vais à Paris.* (Bună ziuă, Domnule, vin dela Mărsilia și merg la Paris).

Această frază era atât de neașteptată, înfătoșarea străinului diminutiv atât de rucoasă, în cât tata răspunse:

— *Bon voyage, Monsieur.* (Călătorie bună, Domnule).

Dar dându-și îndată sama de caracterul puțin ospitalier al acestor cuvinte, adăuse:

— *Mais en attendant veuillez considérer ma maison comme étant tout à votre disposition.* (Dar deocamdată, binevoiiți a considera casa mea ca fiind cu totul la dispozițiunea Domniei Voastre).

Numai după mai multe pahare de ciai cu rhum bietul Francez fu în stare să-și decline numele și calitățile precum și motivele călătoriei. Se numia Comte și era un comerciant de samă din Paris și vârise capitaluri însumate într'o societate de petrol care, de vro trei ani, făcea explorări după zăcămintele de petrol împrejurii Târgului Ocnei. Cu direcția acestor explorări era însărcinat un inginer de mine francez, numit domnul de Lalande, un om cât se poate de plăcut și de bine crescut, pe care îl cunoșteam foarte bine și îl aveam adesea în vizită la noi, dar care nu izbutise să găsească petrol deși se cheltuiseră cu furajurile o mulțime de bani. Acționarii societății, în fața unor repetite cereri de fonduri pentru urmarea explorărilor, delegase pe d. Comte pentru a-și da samă la fața

locului de starea afacerii. Afacerea stătea prost, Lalande, deși inginer de mine dela școala din Paris și fost director a mai multor întreprinderi miniere în colonii, despre care știa să povestească lucruri prea interesante, căutase petrol acolo unde nu era sau unde se găseau numai câtimi neînsemnate. Afacerea a fost în urmă lichidată cu mare pagubă pentru acționari, dar noi am petrecut o serată din cele mai plăcute cu d. Comte, care s'a aratat un *causeur* cât se poate de fin, de interesant, de bine informat și de bine crescut. De atunci nu am mai văzut nici nu am mai auzit ceva despre el, lucru ce se întâmpla des cu musafirii noștri ocazionali.

Dar nu toți oaspeții erau așa plăcuți ca Comte, deși el a fost departe de a fi unicul de felul lui. Voiu vorbi acuma de un caz cu totul de altă natură.

După rzboiul dela 1828—1829, se stabilise în Ieși un tânăr farmacist al armatei rusești, suedez din Finlanda, numit Tornborg, deschisese în Ieși o farmacie care nu întârzie să devie cea mai bună și cea mai cercetată din oraș și se căsătorise cu fata unui neamț, om de treabă și cu stare, așazat în Moldova de ani îndelungați. Tornborg era foarte deștept și se bucura de o cultură destul de frumoasă. A făcut cunoștință cu tata și cu moșii mei la întoarcerea lor din străinătate. Nu trecu însă mult și ei constatară că Suedezul era un craiu fără de scrupul care mânca cu lingura averea lui și a nevestei și-i exploata pe cât putea. Impotriva acestei exploatări au știut să se păzască și el nu a mai avut dela ei decât foloasele ce voiau să i le dee, mai cu samă produse de tot soiul dela țară, dar de oarece făceau haz de el căci era plin de duh și de entrain) îi dădeau bu-

curos din bogatul lor prisos. Călătoriile la Bohotin pentru Tornborg atât de folositoare în cât moșii mei mi-au povestit că i s'a întâmplat, în repetite rânduri, să străbată de două ori în douăzeci și patru de ceasuri distanța Ieși-Bohotin și înapoi, adică de patru ori patruzeci și șasă de kilometri, peste to 1184 de kilometri. Bine înțeles că aceste drumuri nu le făcea cu caii și trăsura ce nu o avea ci cu caii moșilor veșnic pe drum între moșie și oraș. Dar cea mai mare parte a traiului zilnic al lui Tornborg era astfel asigurată.

Pe lângă că tot ce câștiga trecea în chefură, apoi începuse să neglijeze farmacia și avea neglijențe fricțiuni cu serviciul sanitar, deși aceasta, pe acea vreme, numai sever nu era. I s'a închinat de repetite ori acea farmacie. Se adresa tatei și moșilor pentru a obține deschiderea ei, dar ei erau la cuțite cu Mihaiu Sturdza și intervențiunile lor, în special acele ale tatei, erau totdeauna făcute în termeni cât se poate de iredespectuoși pentru autoritate, ceea ce producea un efect contrar aceluia dorit de Tornborg. Mizeria era de pe atunci în casa lui. A dus-o el câțiva ani cum a dus-o, până când, prin a șasea decadă a veacului, succesele lui Barnum cu Tom Pouce și Jenny Lind îi dădură ideea să-l imiteze. Soția lui îi hărăzise un băiet și trei fete; băietul era cu desăvârșire idiot, cele două fete mai mari slute, cea mică drăguță. Hotărî să dea o instrucțiune muzicală celor două fete mai mari (a treia era din cale afară mică), și odată această instrucțiune muzicală terminată, să plece cu ele în Europa și în America, să dea concerte și să câștige milioane. Li dădu ce instrucțiune muzicală puteau să găsească în Ieși și, îndată ce le socoti destul de instruite,

plecă cu ele și cu soția lui în străinătate. În cel dintâiu oraș unde ajunsese, făcu niște afișe mari în care se anunța sosirea acelei minuni a minunelor vestitele privighetori suedeze care aveau să dea un concert în cutare seară. Anunțul apărea și în jurnale, iar lumea cumpara bilete. Dar la vederea celor două slutenii și la auzul glasurilor lor miorlăitoare, jura că nu le va auzi a doua oară. Ceiace nu a împiedicat pe Tornborg să facă înconjurul Europei. Vă închipuiți că a ramas sechestrat în nenumarate oteluri, că i s'a reținut bagajul dar spiritul lui inventiv, cu tot insuccesul ce-l aveau bieteles fete, a găsit chip să meargă până la Madrid și să se întoarcă înapoi în Iași. Numai în America nu a izbutit să meargă, ceiace îl făcea să zică că numa egoismul prietenilor care nu au consimțit să-l împrumute cu puținele mii de franci necesare pentru a-i plăti călătoria peste Ocean îi datorește faptul că a ramas sarac la bătrânețe. Nu știu cum a dus-o dela întoarcerea lui în țară din acea călătorie artistică și până în toamna anului 1866, dar într'o bună dimineață de Octombrie, tata s'a trezit cu dânsul și cu toată familia la Căiuț, cerându-i hrană și adăpost pentru iarnă, căci altfel nu-i rămâne decât să simpuște sub ochii lui. Și tat i-a dat o cameră mare peste drum de curte într'o casă a lui și l'a primit la masa noastră cu soția și fetele lui. Băietul însă, într'o stare de murdărie grozavă și idiot, mânca la cancelaria moșiei unde fusese adăpostit.

Tocmai atunci venise la noi profesorul de muzică Seidl, despre care voiu vorbi și mai departe. Tornborg care urma să îngrijască glasul sau mai bine zis, absenta totală de glas a fiicelor sale, obținuu ca bietul Seidl, să le acompanieze două ceasuri pe zi în exercițiile lor, bine înțeleș

în chip cu desăvârşire graţios. Şi au stat astfel la noi până la sfârşitul lui Ianuar, dar Tornborg, văzând că tata dă adăpost şi hrană, dar nu banii ce nădăjduia să îi smulgă, s'a declarat ofensat de nişte avanii imaginare şi a plecat la Ieşi unde, la sfârşitul acestei cărţi îl vom găsi în relaţii cu personajii care au jucat un rol în istoria omenirii.

Printre nenumaraţii musafiri necunoscuţi care găseau la noi adăpost şi masă s'au strecurat şi vr'o doi trei aventurieri. Voiu cita printre aceştia pe falsul Alexandru Blaremborg, subofiţer dezerter din al doilea regiment de lăncieri care, la sfârşitul lui August 1863, s'a dat mie, pe când prindeam nişte peşte cu undiţa în iazul cel mare din grădină, drept fratele soţiei moşului meu, beizade Iancu Ghyka, fratele mamei. Mi-a istorisit că este însărcinat să ducă la regiment o remontă ce o făcuse la iarmarocul Caşinului şi care rămăsese la Târgul Ocnei, dar vine la Căiuţi peste două zile. Eu, bine înţeles că m'am grăbit să duc mamei această veste, iar ea a trimes să-l poftească la curte. Se întâmplase că mama nu cunoştea încă pe atunci nici pe cumnată-sa nici pe vr'un membru al familiei acesteia. Dacă pungaşul era de parte de a avea distincţiunea elegantului căpitan Saşa Blaremborg, nu se putea tăgădui că se ţinea bine şi vorbea o franţuzească corectă. A povestit mamei felii de felii de minciuni, lăudându-se între altele că luase şi el parte cu larma la expediţiunea Mexicului. Se întâmplă că mama urma să plece a doua zi de dimineaţă la Mărăşeşti, însoţită de moşu-meu Lascar, dar ea pofti pe falsul Blaremborg să rămâe în gazdă la noi, chiar în timpul absenţei sale până la sosirea remontei ce o aştepta. Aventurierul a primit, confundându-se în mulţămiri şi mama a plecat de dimineaţă.

După două sau trei zile, remonta nu sosise, dar pretinsul Blaremborg o șterse în zori de zină, luând cu dânsul o pușcă Devismes a tatei.

În ziua în care, cu prilejul plecării noastre în Italia, cu puțin săptămâni mai pe urmă, ne-am întâlnit cu al doilea regiment de lăncieri la Mă-rășești, precum am aratat mai sus, mama a avut prilej să facă cunoștință cu adevăratul frate al cumnatei sale, iar ofiterii regimentului ni-au povestit cum, în dimineța aceleași zile, falsul Blaremborg, recte Bucșănescu, fusese arestat și urma să fie dat judecăței pentru dezertare și furt de bani ai regimentului.

Sosirea unui musafir era privită aproape totdeauna ca un temei de bucurie și ca o întâmplare plăcută, gazda se simțea îndatorită prin faptul venirii musafirului, aceasta fiind privit ca cel care îndatora. Și cu cât era mai străin și venia de mai departe era văzut cu mai mare plăcere, căci aducen vești mai noue pentru noi și ne povestea lucruri mai necunoscute. Nu arareori se întâmpla ca tata, auzind că la cutare han din târg a tras cutare sau cutare străin, a trimis pe Neculai Lefter spre a-l pofti să-i facă plăcerea să vie în gazdă la noi. În această ospitalitate nemărginită se ascundea și o bună doză de egoism, căci acea găzduire aducea o schimbare plăcută în monotonia vieții dela țară, și un contact cu lumea de din afară de micul nostru orizont. Dar era fără îndoială un egoism foarte binefăcător pentru călătorul trudit, ars de soarele lui Cuptor sau înghețat de crivăț care găsia masă bogată, adăpost curat și primire cu inima deschisă.

CAPITOLUL X

„Universitatea de la Căiuți“

La începutul celei a șasa decade a veacului trecut nu se puteau face studii secundare complete decât în Iași sau în București și chiar acele lăsașau mult de dorit: profesorii treceau drept slabi și unele cursuri lipsiau cu desăvârșire. Părinții mei hotărâse dela început să facă din mine un savant, dar nu voiau să locuiască nici în Iași nici în București iar de despărțirea de ei a vr'o unuia din noi nici nu permiteau să se vorbească. Profesori particulari români nu se găsiu, nu rămânea deci decât recursul la străini. Apoi tata a hotărât ea, dela vârsta de șasă ani, să fiu luat din mâna femeilor spre a sta sub priveghierea unui bărbat. Bărbați străini instruiți care să asume sarcina creșterii unui băiet atât de mic nu se găsiu în țară, iar relațiile și comunicația cu străinătatea erau rare anevoioasu și grele, în schimb se găsiu în țară destui străini cu instrucțiune secundară mai adesa incompletă, veniți după căpătuire în orice chip, în orice ramură de activitate gata să se însărcineze și cu educația unui asemenea băietel. Și astfel s'a făcut că am avut zece profesori. Iacă în ordine cronologică numele lor.

În toamna anului 1850, împlinind șasă ani, tata a găsit că este vreme să trec dela mâna femeilor la cea a bărbaților. Mi-a luat un profesor (deși

era hotărît ca, deocamdată să nu învăt nimica) în persoana unui frate a doamnei Darmet, proprietara vestitului magazin de noutăți cu acest nume dela Ieși Victor Chaubert, care făcuse întreaga campanie a Crimeei în calitate de sergent furier de vânători. Era un om blând, bun și de treabă, dar care pe la sfârșitul iernei, nu mai putu de urît în Căiuți. Se zise bolnav și părinții mei fură siliți să-l concedieze.

În primăvara următoare, tata ni-a adus, iar dintr'o călătorie la Ieși, pe un băietan de douăzeci de ani din Belgia, numit Charles Godecharles. Acesta era cu totul lipsit de serios și nu rămase la noi decât trei luni. El se ocupa mai mult de femeile drăguțe din târg decât de mine. Păstrase o amintire din cele mai plăcute din țara noastră și, din șăderea lui la noi, căci scria des tatei și mamei în cursul anilor următori pentru a li anunța căsătoria și nașterea copiilor lui, neuitând nicioată să li mulțamească pentru tratamentul de care avuse parte și de excelentele sfaturi ce i le dăduse.

În locul lui Godecharles, tata mi-a adus în toamna aceluiaș an pe Pierre Nombral, un francez din sudul Franței care era atunci în slujba lui Zizi Cantacuzino și, mi se pare a lui Nicu Catargiu (fratele lui cuconu Lascar) și priveghia lucrările șoselei dintre Mărășești și Galați, pe care cei doi boieri susnumiți o luase în întreprindere. Nombral se zicea fost căpitan în regimentul al 3-lea de zuavi, dar aparența, manierele și mai ales gradul lui de cultură trădau cât colo pe fostul subofiter. Era căsătorit și avea un băiețel, dar doamna Nombral nu șădea la noi, fiind angajată în calitate de guvernantă la un proprietar din ținutul Putnei. Era neasemănat mai deșteaptă și mai cultă decât bărbatu-său. Acesta era tipul Gasconu-

lui *bon enfant*, unul din cei mai puțin mincinoși ce i-am cunoscut și bun la inimă, dar de o inteligență mediocră unită cu o cultură și mai slabă. Cu toate că se lăuda că ieșise din școala dela Saint-Cyr de loc nu se putea împăca cu ortografia franceză, dar era în schimb o *dădacă* admirabilă pentru mine. Mă îngrijea în chip minunat, mă iubia, știa să mă intereseze și să-mi inspire afecțiune pentru dânsul. Imi citia seara, după ce mă culcam *Télémaque*, însă nu era în stare să-mi dea deslușiri asupra mitologiei, ceeace încurca grozav ideile mele religioase și mă făcuse într'o vreme să-mi fac rugăciunea către „Jupiter, părinte al zeilor”. Nombrol era un pedagog atât de incapabil în cât, cu toate că cunoșteam literile și scriam destul de bine orice mi se dădea de copiat (eram când ne-am despărțit de șapte ani), n'a parvenit să mă învețe a ceti.

În iarna 1859—1860 toată casa a fost bolnavă de tusa măgărească începând cu mama și terminând cu ultima slugă. Nombrol ne îngrijea pe toți după sistemul Raspail prin camforă, apa sedativă, pomadă camforată, țigarete camforate, etc. Casa noastră mirosia atât de puternic a camfor încât bunica care, nu știu din ce cauză venise să petreacă iarna cu noi, și, singură din toată casa, scăpase de tusa măgărească, a fugit fără de veste într'o noapte, după obiceiul ei, ne mai putând, zicea ea, să sufere acel miros nesuferit. Și tata rămăsese indemn, fiindcă petrecuse iarna la Ieși, dar starea sănătăței lui era departe de a fi bună.

Se întâmplă în cursul acelei ierni un eveniment important pentru mintea mea. Tata trimese în sfârșit la Căiuți întreg mobilierul casei din Ieși pe care o închirie, foarte prost, (urmele Unirii), unor Jidovi. Eu uitasem cu desăvârșire mobilie-

rul nostru din Ieși, deoarece de patru ani nu mă mai învățisem decât în eleganțele dela Căiuți și dela Pralea: acele mobile mi-au părut niște adevărate splendori, pe care mi se luau ochii. Erau și lucruri frumoase printre acele mobile, dar pe podurile care jucau ale casei dela Căiuți, fără cadre de tapeti, cu ferestri urît văpsite, făceau puțin efect. A trecut iarna întreagă cu aranjatul odăilor. În primăvara următoare a venit la surorile mele Ana și Marie, ca guvernantă o soră a Nemțoaicei dela vară-mea Profira, acea care se îmbrăca bărbătește.

Asta, care venise la urorile mele, era poate mai ordinară și mai incultă decât cealaltă și în orice caz neasemănat mai urâtă deși și aceia era departe de a fi o frumuseță. După câteva luni săvătatea tatei înrăutățindu-se ne sili să plecăm la Viena.

M'am despărțit de Nombrol cu mare părere de rău, plângând, căci el îmi arătase o adevărată afecțiune și știa să mă intereseze prin nenumăratele istorii din Africa ce mi le povestea. Apoi tata îmi cumpăraseră o pușcuță cu un foc, pușcă adevărată care se încărea cu praf și ploaie, mergeam la vânat cu Nombrol și împușcasem o vrabie adevărată și aceia era fapta despre care eram mai mândru s'o fi săvârșit de când eram pe lume.

La Viena părinții mei au angajat un Würtembergez cu studii universitare numit Maximilian Wegener. Vorbea franțuzește ca un francez și avea cunoștinți serioase, dar era bețiv și brutal. A stat numai vr'o două luni. Pe urmă s'a angajat un elvețian din cantonul Valais, numit Venthly, catolic fervent și bărbat nesuferit.

Dela Viena l'am adus cu noi în țară și a plecat în curând, în urma unei discuțiuni cu tata asupra clericalismului.

Anton Alaux, Gascon de douăzeci și opt de ani, bacalauareat în științe, fost pedagog într'un liceu, în Franța. A plecat dela noi când ne-am dus în Italia. Ca învățător era mult superior celor precedenți. Pe acea vreme iubiam deja foarte mult lectura, încurajat mult în această privință de mama și de domnișoara Endrödy, despre care voi vorbi în curând. Pe lângă romane scrise pentru copii, cetiam cu lăcomie tot ce era privitor la istorie și biblioteca mamei era foarte bogată în această privință.

Camillo de Lucca, bărbat trecut de cincizeci de ani, publicist cunoscut, angajat de mama pe când eram la Florența și adus cu noi în țară. Era văduv cu un băiet de vârsta mea, dar acesta vițios și bun de nimica. Bătrânul era un bărbat cât se poate de cum se cade, care făcuse număroase educații în Rusia unde petrecuse ani îndelungați. Era însă învățător slab și progresele ce le făceam sub direcția lui aproape nule.

Fugise pe la 1849 din Roma, de unde era originar, spre a nu fi închis pentru ideile sale liberale și naționaliste, se căsătorise în Rusia cu o guvernantă franceză care îl convertise la protestantism. Era foarte religios și ne făcea în fiecare duminică un curs de morală, dar religiozitatea lui era sinceră fără ostentațiune și fără ipocrizie. Il iubiam foarte mult și congedierea lui m'a mâhnit foarte mult, dar recunosc că părinții mei au avut dreptate să se desfacă de el, căci nu făceam de loc progrese sub direcția lui.

Apoi a venit așa zisul doctor Herman Wagner, în realitate un escroc jidov numit Ignatz Scheu. Il angajase la Viena guvernanta surorilor mele, domnișoara Endrödy, trimeasă acolo cu soră-mea Maria pentru a-i schimba aparatul ortopedic și

pentru a-mi căuta un preceptor. Acea fată bătrână și urâtă avea mania măritişului. Se adresase la un biuroù de plásare pentru un preceptor; i se trimesese pe falsul doctor Wagner care-i făcuse curte, îi împrumutase câteva sute de florini, îi făgăduise s'o iee de nevastă și o hotărâse să-l angajeze în calitate de perceptor pentru mine. Purtarea lui necuviincioasă a făcut ca să fie congediat după puține luni. S'a dus la Braşov unde a avut difere-nde cu poliția. Aceasta nu a întârziat să-și procure lămuriri asupra antecedentelor sale; l'a arestat și expulzat din Impărăția habsburgică. Povestea că făcuse mari călătorii de explorație în toate părțile lumii, până aproape de Polul Nord. I-am descoperit însă repede șarlatania, căci l'am prins recitându-ni descrierea unei aurore boreale ce o învățase pe de rost, cuvânt cu cuvânt dintr'un „Lesebuch” (carte de cetire germană) al meu, apoi zicând că Hotentotii sunt un trib sălbatec din America. Pe lângă că 'mi era antipatic, mai trebuia să învăț de acum înainte toate obiectele în limba germană. Deși o vorbeam destul de curgător, totuși era o greutate pentru mine care-mi făcusem până atunci toată studiile în limba franceză.

După un interval de câteva luni, părinții mei au adus pe Jean Lemoine, bărbat de meserie, cu titluri universitare serioase, care mai stătuse în țară vr'o trei ani în casa rudei noastre, Costache Rosetti-Tețcanu, ca preceptor al fiului său Dimitrie. A fost, sub raportul lecțiilor, cel mai destoinic din toți preceptorii ce i-am avut. Din păcate era mojiic la culme și murdar. Avea pe lângă dânsul pe soția și pe fetița lui care și ele erau întreținute de părinții mei.

Acel Lemoine era un bărbat cu cunoștinți foarte serioase și foarte inteligent; specialitatea lui era

chimia, avea o slujbă într'unul din laboratoriile statului francez. Era totodată un adept al ideilor celor mai înaintate și, la 1848, luptase în rândurile insurgenților din Iunie. El mi-a arătat atunci, la 1866, o mică bucată de aur *ce o făcuse singur*, adăugând însă că costul la care se ridicase producerea ei era de mai multe ori mai mare decât valoarea ei. Apoi îmi spunea că izbânda ideilor înaintate și căderea tuturor monarhiilor nu mai putea să întârzie, căci s'au descoperit explozive de o putere colosală și fără îndoială că se vor descoperi și altele încă mai puternice, cu ajutorul cărora o mână de oameni hotărâți vor fi în stare să facă să sară în aer palate și cetăți și să nimicească armate puternice. Aceste prevederi ale lui Lemoine s'au adevărat cu îndeostul, iar despre putința de a fabrica aurul și alte corpuri zise atunci simple nu se mai îndoeste astăzi nimene.

Cel de pe urmă a fost Edmond Aymon, absolvent de seminar, dar foarte în stare să prepare pe un elev pentru bacalaureat. Foarte bun și de treabă, din nenorocire tuberculos. Il iubiam mult cu toții; era un suflet curat și cinstit. Fusese recomandat de abatele Lapia, parohul (curé) al orașului Vittel și duhovnic guvernantei de atunci a surorilor mele domnișoara Oudinot.

Câteva luni după plecarea lui Aymon am plecat și noi în străinătate; surorile mele au fost plasate la Viena, în pensionatul Demergel în care fusese crescută mama, condus acum de nepoatele doamnei Demergel, dar care era departe să mai fie acel din trecut, iar eu am fost plasat într'un pensionat la Geneva, războiul franco-german nepermițându-ni să mergem în Franța.

Este ușor de înțeles că această continuă schimbare de preceptori și de metode numai spre folo-

sul instrucțiunii și educațiunii mele n'a putut să fie. Totuș nu numai la Geneva, dar chiar mai târziu în Franța, am constatat că nu știam mai puțin decât camarazii mei, iar în unele materii și mai ales ca cultură generală li eran hotărît superior.

Dar corpul profesoral al Universității dela Căinuți nu se alcătua numai din preceptorul meu și din guvernanta, surorilor mele: mai aveam în casă un profesor de muzică și altul de limbile greacă modernă și elină. S'au schimbat și aceștia dar neasemănat mai rar decât acei însărcinați cu creșterea mea. Prea puțin am profitat din învățămintele lor.

Întâiul profesor de muzică ce l'am avut a fost un vienez numit Arming care, după ce a stat la noi trei ani, s'a dus la București unde și-a exercitat cu folos meseria; mai avea și monopolul a celei de *tapeur* în toate seratele high-life din Capitală. Succesorul lui Ferdinand Seidl, tot Austriac, era un muizcant de valoare și un băbat nu numai foarte cum se cade și foarte bine crescut, dar plin de duh și plăcut. Petrecuse mai mulți ani, în calitate de profesor de muzică în familia ducelui de Coburg, ginerele lui Ludovic Filip și tatăl regelui Ferdinand al Bulgariei. Poseda dela princesa Clementina un certificat din cele mai măgulitoare, pe lângă scrisori și amintiri dela întreaga familie. El venise la noi fiindcă sănătatea lui zdruncinată avea nevoie de o viață liniștită, la țară. A stat până când am plecat în străinătate, în toamna anului 1870.

Nu mai vorbesc de cei doi Greci dela care *ar fi trebuit să învăț* limbile grecească modernă și elină; ei erau oameni prea puțin recomandanți și de loc nu m'am folosit de lecțiile lor.

Acest personal didactic nu trăia totdeauna în

bună înțelegere, ci se formau într'ânsul restrâns cum era, partizi: preceptorul cu bona franceză și grecul împotriva guvernantei și a profesorului de muzică, sau guvernanta cu preceptorul împotriva celorlalți. Uneori ei căutau să ne amestece în sfuzile lor care nu numai odată au cerut intervenirea tatei sau a mamei pentru a fi liniștite.

Dacă am abuzat de răbdarea cetitorului prin amăruntelile ce preced, am făcut-o spre a arăta pe de o parte marea însemnătate ce o puneau boierii moldoveni pe o creștere cât de bună și de completă a copiilor lor, impunându-și spre acest sfârșit jertfe cu bună samă mai presus de mijloacele lor, iar pe de alta spre a pune în lumină calitatea deplorabilă a personalului ce-l puteau găsi. Astfeliu din cei zece preceptori ce i-am avut, singurul Lemoine avea destoinicia necesară în ceiace privia instrucția, iar singurul de Lucca în ceiace privia partea educativă, ceilalți fiind sau complet neexperimentați în vr'o una din cele două privinți sau oameni cu desăvârșire lipsiți de creștere sau de aptitudini.

Și tata îi plătia doară bine; de obicei, afară de întreținerea lor completă în casă, mai primiau un salariu de trei mii de franci, sumă respectabilă pentru epocă. Ar fi plătit și mai mult, precum au dovedit-o când a încercat să angajeze pe Rogeard.

Rogeard, profesor de liceu la Paris, scrisese împotriva lui Napoleon al III-lea un pamflet intitulat *Les propos de Labienus*, foarte acerb, dar scris într'o limbă admirabilă, care a stârnit entuziasmul tatei, dușman neîmpăcat al împăratului Francezilor și mare admirator de stil frumos. Deoarece tocmai atunci congediasse pe Lemoine care se arătase din cale afară mejicos și nespălat (*au propre et au figuré*), și-a procurat adresa lui Ro-

geard, silit să fugă în Germania spre a scăpa de închisoare și i-a scris pentru a-i propune postul de preceptor al copiilor săi. Rogeard a răspuns că primește în principiu în schimbul unui salariu de 5.000 franci anual, dar a cerut oareș care lămuriri în privința principiilor politice și religioase în care urma să mă crească. După ce tata i le-a dat, consimțind la salariul cerut, Rogeard a răspuns că, spre marea lui părere de rău, trebuie să decline postul oferit, căci din scrisorile primite constată că tata este în politică monarhic constituțional și creștin în credință, iar el ar fi făcut din mine: *un oribil republican și un tot atât de uricios ateu.*

Guvernantele surorilor mele cele mari, Ana și Maria, s'au schimbat mai rar decât preceptorii mei. Cea dintâiu care a meritat acest nume a fost domnișoara Endrödy, o ungueroancă dela Cașovia pe care părinții mei au angajat-o la Viena, în anul 1862 și care a stat patru ani la noi. Ea era o fată bătrână, uscată și urâtă care fusese guvernantă în mai multe case mari austriace. Era departe de a fi lipsită de cultură generală și avea mai ales cunoștinți limbistice din cele mai serioase. Vorbia și scria în chip ireproșabil limbile germană, engleză și franceză, mai știa ungurește și italienește și cunoștea bine literaturile tuturor acestor limbi. Inșă manierele ei, dacă erau cuviincioase, erau departe de a fi *lodylike*, iar natura îi era francamente vulgară și mai ales intrigantă din fire. De oarec adunase prin minuni de economie vr'o patruzeci de mii de florini, credea că ajutorul lor îi va putea procura acel lucru dorit de toate fetele bătrâne: un soț.

Trăiam deosebit de rău cu domnișoara Endrödy și dela început descoperisem cât de cumplit de falsă era; mi-a pricinuit o nenumărată mulțime

de penitansuri, pensumuri, katzentischuri, opriri dela primblare și chiar de bătaii, multe din ele suferite cu dreptate, dar și nu puține absolut pe nedrept. Totuș trebuie să recunosc că-i datoresc foarte mult sub punctul de privire intelectual. Ea a contribuit foarte mult să desvolte în mine gustul cetirii, iar convorbirile ei cu mama și cu tata asupra multor subiecte istorice, vechi și noi, au contribuit în chip înșămnat să deștepte în mine, încă de timpuriu, la o vârstă la care alți copii nu se gândesc decât la jocuri și la nebunii, aplecarea spre ocupațiunile intelectuale. La această aplecare a mai contribuit mult și adunările zilnice de după masă, în salonul cel mare, a întregii familii, cu musafirii mementului, în timpul cărora orice vorbă nepotrivită pentru urechi copilărești erau strict oprită, (până la trimeterea noastră la culcarc). Convorbirea era mărginită la discuții politice, istorice, filozofice, uneori științifice, la anecdote asupra trecutului și la povești vânătorești. Când părinții noștri erau absenți, se făcea o lectură, fiecare cetind pe rând. Și în privința asta domnișoara Endrödy a fost neprețuită, căci în scurt timp ni-a format o prea frumoasă bibliotecă pentru uzul nostru, al copiilor. Ce păcat că această femeie era atât de vulgară și de intrigantă, vârand neconținut intrigi între ceilalți profesori și bone, ceiace a silit pe părinții mei s'o congedieze (mult prea târziu).

Ei i-a succedat Miss Emily Allan, o scoțeză de treizeci și șase de ani, care fusese ani îndelungați guvernantă în familia Costinu Catargiu dela Mă-rășești. Miss Allan era tocmai contrarul domnișoarei Endrödy; mai păstra urmele unui fizic plăcut, avea manierele unei doamne, era foarte deșteaptă, dar cumplit de ignorantă și avuse un tre-

cut cât se poate de furtunos. Venindu-i dor de plăcerile Bucureștilor și un mic roman cu Seidl, profesorul de piano, neajungând so facă să se împace cu viața la țară, ne părăsi după mai puțin de un an.

După dânsa veni domnișoara Oudinot, care se zicea nepoată colaterală a mareșalului cu acest nume. Aceasta era o franceză de treizeci și șasă de ani, nici frumoasă nici urâtă, lăr foarte durdulie. Ca multe guvernante franceze, își cunoștea limba la perfecție și știa istoria Franței pe de rost, dar nimica despre limbile și istoria altor țări. Fusese mai mulți ani în Rusia și povestea că făcuse acolo multe cuceriri, era catolică ferventă, dar isterică. Își pusese în cap să-i fiu soț (eram atunci de patrusprezece ani), dar cred că s'ar fi multămit și cu mai puțin, însă inocența mea era perfectă și, multămit acestei împrejurări, nu se întâmplă nimică necuviincios între noi).

Dela o bucată de vreme, pierzând orice nădejde să-mi fie soție legiuită sau nelegiuită, la sosirea ultimului meu perceptor, Aymon, începu să-i facă lși curte și izbuti să-l seducă și să-l facă să cadă în păcat. Aymon, crescut de preoți, rămas catolic fervent și practicant, el, cedă solicitărilor ei dar, după păcat, remușcările ce le avu contribuiră mult să-i agraveze tuberculoza. În această privință aflat-am, mulți ani mai târziu amărunte cât se poate de interesante dela popa catolic dela Târgul Trotușului, cătră care atât bietul Aymon cât și domnișoara Oudinot se spovăduiau.

Domnișoara Oudinot, după cum a scris mamei, s'a căsătorit acasă la ea, după războiul franco-german, izbutind chiar să facă o partidă bună căci a luat de soț pe primarul orașului său Vittel.

Pentru frații și surorile mai mici era în per-

manență câte o bonă franceză care mânca la masă eu noi. Una din ele, fiica unui meșter zidar din Lunéville, care avea o ortografie din cele mai necorecte și nu poseda aproape nici o cultură, a intrat, după plecarea ei dela noi, în calitate de guvernantă într'o bogată familie rusească din Basarabia, unde a întreprins și a terminat educația(?) unei domnișoare.

În casă se primiau multe ziare și reviste străine. Dintâiu tata, ca aproape toți boierii moldoveni din vremea lui a fost abonat la *Indépendance Belge*, care în urmă a fost înlocuită prin vr'un ziar din Paris: *Débats*, *Figaro*, *La Liberté*, *Figaro* sau *Gaulois*, pe lângă care *La Revue des Deux Mondes* ora nelipsită. Mama mai primia *La Revue de Paris*, *l'Illustration* și *Le Musée des Familles*. Dela 1866 încoace tata mai primia *Neue Freie Presse* din Viena și *Kikeriki*. Iar noi, copiii, eram abonați la *Semaine des Enfants* și la *Magasin d'Éducation et de Recréation*, mai pe urmă eu primiam *Illustrated London News*.

În acea epocă lipsită de serviciu poștal la țară, Căiuțul era favorizat, căci odată pe săptămână îl deservia poșta austriacă care făcea odată pe săptămână serviciul între Sibiu și Galați; miercurea trecea dela Sibiu la Galați, iar sâmbăta s'întorcea dela Galați la Sibiu. Scrisorile noastre pentru străinătate, francate cu mărci poștale austriace, le încredințam poștei de sâmbătă, iar acele pentru țară, francate cu mărci românești, le încredințam poștei de miercuri care le expedia la Galați. Zilele de poștă, mai ales miercurea, când sosiau pachetele cu ziare străine, erau așteptate cu mare nerăbdare de toată casa și, de câte ori îmi era cu putință, mă precipitam la poartă îndată ce, la ceasurile obișnuite, auziam strigătele și pocnetele de

biciu ale surugiilor, tălăncile cailor de poștă și duruitul caracteristic al lungii *brașovence* din care, după ce se opria, ieșia, cu pachetele pentru noi în mână, *conductorul*, urmat de *Bedeckungsmann*, soldatul care îl escorta, amândoi în uniformele lor austriace. Ei făceau prea bucuros serviciul nostru, căci la curtea noastră îi aștepta totdeauna un prânz copios, udat cu vin vechiu, iar uneori, la vreme de viscol sau în urma vr'unii accident, găsiu adăpost bun și cald pe noapte și cafea cu lapte de bivoliță dimineța, pe lângă care mai aveau și a gratificație bună de anul nou. Vr'o doi sau trei ani a funcționat, paralel cu acest serviciu austriac și altul, român, de două ori pe săptămână, între Adjud și Târgul Ocnei. Pe la 1869 serviciul austriac a fost desființat și a funcționat, de trei ori pe săptămână, serviciul român de diligență pân' ăla 1884, când s'a pus în circulație linia Adjud-Târgul Ocnei.

Încă un merit al domnișoarei Endrödy a fost introducerea excelentului obicei al lungilor primblări pe jos dela April până în Octombrie. Se prânzia (*dîner*) la ora cinci și jumătate și îndată după masă o porniam cu toții la primblare, ne întorcându-ne decât după ce înoptase. Iarna, ieșiam asemenea în fiecare zi și, când nu patinam, făceam câte o primblare. Plăcerile mai rari erau, pentru toți, excursiunile în mai multe trăsuri la Pralea, unde se prindeau păstrăvi în pârîu sau, la ocaziuni mai deosebite, se scoteau din cele două heleșteie, făcute de tata, în care se găsiu păstrăvi de două kilograme. Eram totdeauna precedați de un bucătar cu ajutorul lui și de sofragiu încă cu un fecior, masa se întindea lângă un șipot cu apă minunată de lângă heleșteie și pofta de mâncare nu lăsa nici odată de dorit. Altădată tata porun-

cia, la sfârșitul mesei de sară, să se puie caii la mai multe trăsuri și plecam cu toții, când într'o direcție când într'alta, regiunea fiind bogată în primblări frumoase.

Dacă la noi numărul de slugi, de cai și de trăsuri, era mare, iar masa de o bogăție neobișnuită, în schimb tata și mama ne predica de dimineață până în sară simplitatea în traiu și în obiceiuri. Eram îmbrăcați foarte modest, ași zice prea modest, cu baine făcute de casă; ale mele eșiau din mâna lui Ha m̄ Leib, mare croitor din târgușor. Până la vrâsta de cincisprezece ani împliniți mama m'a purtat într'un costum alcătuit dintr'o bluză strânsă la talie cu un brâu de piele și o păreche de pantaloni, ceiace făcea desnădejdea mea, mai ales, când venia la noi câte un fiu de rudă sau de prieten al casei, îmbrăcat într'un costum ieșit din mână adevărat croitorească și alcătuit din jachetă scurtă, jiletcă și pantaloni. O câți ani visat-am să port și eu o jiletcă!

Eram culcați în paturi strâmte de fier, cu mindir de paie și saltea subțire de lână, mama zicea că trebuie să te deprinzi a dormi în pat vârtos. Din pat trebuia să intrăm într'o baie rece, iarna ca și vara și nu ni se permitea să abuzăm de serviciile slugilor.

Mi s'a pus pușca în mână pe când eram încă foarte mic: la vrâsta de șapte ani am împușcat întâia mea vrabie, nu împlinisem treisprezece ani și mergeam la vânătoare de urși. Vânatul era marea mea pasiune și plăcere. Cu prilejul lui eram încredințat bunului și credinciosului Gheorghe Sarandovici, pușcașul însărcinat să aprovizioneze masa curții cu vânat, un rus din gubernia Poltavei, dar venit în Moldova de înainte de 1848,

care mai exercita și meseria de zugrav. Iar pe ea am fost pus când eram deabia de patru ani.

Viața ce am dus-o ca copil era fără îndoială și sănătoasă și mai intelectuală decât aceea a multor fii de boieri crescuți în oraș. Inocența mea morală a rămas absolută până la vrâsta de cincisprezece ani. Eram atunci convins că o femeie nu poate purcede însărcinată până ce nu a cununat-o preotul în biserică, adică îmi închipuiam că procrearea de copii era urmarea binecuvântării bisericii, nu aceea a unui act pur fizic. Și țin minte de mina stranie făcută de mama când într'o zi, am întrebat-o:

— Mamă, de ce oare femeia nu poate face copii până ce nu a cununat-o popa, iar iapa face mânz, vaca vițel și cățaua căței fără de nici o binecuvântare bisericască?

Mulți ani mai târziu ea mi-a mărturisit că dacă a fost foarte mulțămită să-și vadă băietul atât de nevinovat. Și nu-și aducea aminte să-și fi stăpânit vr'odată un acces de răs nebun cu a'âta greutate.

Moșu-meu Mitică, cel mai tânăr din frații tatei, care-și creștea fata la Dresda, nu contenia cu glu-mele asupra „Universității dela Căiuți” nume ce el dăduse adunării de profesori și guvernante dela noi. Nu tăgăduiesc că roadele ce le-a dat aceea „Universitate” nu au fost în raport cu jertfele ce le-a cerut, dar repet că în ceiace privia învățământul, eram, la sosirea mea în străinătate, de parte de a fi inferior mijlociei camarazilor mei din Apus. Iar sub raportul moral creșterea ce ni s'a dat și principiile ce ni s'au inculcat nu lăsau absolut nimica de dorit.

Sub raportul practică însă, nu pot numi rezultatul acestei creșteri decât deplorabil. Și tata și mama se trezise la viață ca membri ai celei mai

înalte boierimi adică ai acelei clase care izbutise să puie stăpânire pe întreaga putere politică din țară, care putea tot, care își asigurase monopolul Domniei și totodată era în stare să înfrunte pe Domn când el nu ținea samă de privilegiile și de interesele ei, când el nu închidea ochii asupra abuzului ce-l făceau de puterea ce și-o însușise. Ei erau ființi inteligente, culte și cu desăvârșire desinteresate, care își dădeau sama că împrejurările se schimbaseră cu desăvârșire. Tata, cu tot conservatismul lui, luptase pentru a aduce parte din aceste schimbări, iar mama, influențată de exemplul părintelui ei, era pătrunsă de idei foarte democratice pe care, cu toată desaprobarea tatei, cu aproape douăzeci de ani mai mare decât ea și deci mai influențată de obiceiurile vechiului regim, nu se sfia să ni le inculce.

Imi repetau de dimineată până în sară că nu știu dacă vor izbuti să ni leze avere și că trebuie să mă pregătesc a-mi agonisi singur viața și a-mi croi drumul printr'însa. Dar față de aceste vorbe atât de înțelepte, ochii mei întâlneau risipa din casă și urechile mele auziau socotelile ce le făcea tata despre veniturile nebune ce aveau să-i dea codrii și cărbunii de pământ ai Căiuțului în ziua din ce în ce mai apropiată în care se va fi construită linia de drum de fier Adjud-Târgul Ocnei. Se hotărâse că am să devin inginer pentru a explora acei cărbuni, dar mi se vorbea numai de cum voiu avea să mă port în calitate de înalt dirijor sau de om politic.

Și să nu se uite că această creștere venia să se mai adauge unor aplicări atavice.

Apoi amândoi erau niște idealști incorrigibili și, cu toată experiențele vieții, vedeau lumea în chip cu totul optimist, cu totul altfel decât este

în realitate. Ni-au inculcat niște principii foarte frumoase și foarte cavaleresti: cinstea cea mai scrupuloasă, sinceritatea, francheța cea mai desăvârșită, oroarea disimulării și a minciunii, desinteresarea și disprețul absolut al banului, neînfricarea și disprețul primejdiei, credința cătră prieteni, independența cea mai hotărâtă, cea mai desăvârșită intrănsigență în materie de convingeri politice, alergarea în ajutorul celui slab și ținerea sus a capului față de cel mare, cea mai îndârjită opunere la orice încercare de a ni se călea pe picioare și cel mai cumplit dispreț pentru acei care se lasă a fi călăuziți de alte principii sau le practică. Tata își mai revărsa tot disprețul asupra capetelor acelor care, în politică, pentru foloase personale, se fac creaturi ai puternicilor zilei.

Aceste principii sunt toate frumoase, strictă urmare a multora din ele este fără îndoială indispensabilă oricărei ființe omenesti care vrea să treacă drept cinstită, pe când observarea mai ales *exagerată* a altora nu poate decât să *complice* și să îngreueze rău succesul în viață a adeptilor.

Iar mama își arăta desgustul pentru acel care se căsătorește altfelu decât din dragoste. „Dacă una din părți”, zicea ea, „are avere, nu strică, dar această împrejurare nu trebuie să influențeze într-unu nimica asupra alegerii miresei sau a mirelui. Altfelu nu este decât o prostituire, a bărbatului sau a femeii”. Pe lângă aceste principii care ni se repetau și ni se exaltau zilnic, faptul traiului la țară timp de atâți ani, aproape fără contact cu altă lume decât slugi, badea Ion și badea Stan, nu putea decât să ne facă cu desăvârșire străini și ignoranți ai cerințelor vieții practice.

Talleyrand a spus că acei ce nu au trăit sub vechiul regim, de înainte de 1789, nu au ideie de ce

este dulceata vietii. Talleyrand trăise sub acel regim în calitate de privilegiat și vorbea de viața dusă atunci de privilegiatii Franței. Intocmai acelaș lucru se poate zice despre viața în țările noastre de înainte de 1800 și de acei câțiva ani care au urmat acea dată. Nespus de dulce era viața pentru un mare boier român care trăia la țară. Stăpân pe o moșie întinsă, cu sate multe pe ea, nu mai era de fapt un simplu proprietar ci sămăna a suveran. Mulțimea de slujbași ai moșiei și de *locuitori* erau în realitate niște supuși asupra cărora domnia, putându-li face mult bine sau mult rău. Exercitarea acestei puteri desvolta în înalt grad spiritul de inițiativă a celui care dispunea de ea, încrederea în sine precum și cea mai desăvârșită independență de caracter, dar și exagerarea acestor însușiri. Apoi date fiind transformările răpezi prin care a trecut viața socială, politică și economică la noi în cei de pe urmă șasăztecii de ani, numai o pregătire practică nu puteau alcătui pentru generația nouă.

Apoi, în ceea ce mă privește, trebuie să mai adaug că, spre a mulțami setea mea de lectură, mama mi-a permis, dela șasesprezece ani înainte, să cetesc toate romanele din biblioteca ei, care numai puține nu erau, mai dându-mi-se voie să comand, la Tauchnitz, în Leipzig, aproape toate romanel engleze ce doriaș să le cetesc. Din toate preferam acele istorice și de aventură, engleze sau franceze: ele au contribuit mult să mă facă să-mi închipui o viață imaginară, după gusturile mele, cu totul deosebită de cea reală și mai ales de aceea ce eram ursit s'o duc.

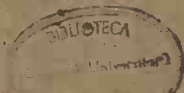
Iaca motivele care mă fac să zic că creșterea căpătată în „Universitatea dela Căiuți” a fost departe de a corespunde dorinților, silinților, oste-

nelilor și jertfelor ce și le-a impus iubirea pentru noi a părinților noștri.

Ceiace însă nu mă împiedecă să fi păstrat o amintire neștearsă a anilor „Universității dela Căiuți”, iar întipărirea ei asupra mea a rămas din cele mai adânci. Dacă m'a pregătit rău pentru viață, în schimb însă învățăturile căpătate într'însa mi-au procurat bucurii ce au înduleit mult amărăciunea tuturor insucceselor. Nespus de dulce este amintirea acelor ani care au alcătuit raiul vieții mele.

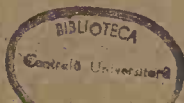
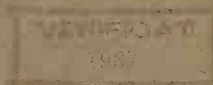
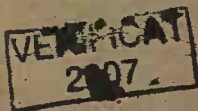
Trebuie să adaug că acest sistem de educație fusese foarte la modă în țară până pe la mijlocul celei a șasa decadă a veacului, când ființau în mai multe curți boierești „universități” asemănătoare acelei dela Căiuți. Una din cele mai complete era cea dela Miclăușani, în casa lui Alecu Sturza, tatăl lui conu Mitită.

Sigur însă este că mulți din membrii generațiilor care au avut parte de acest sistem etc. de creștere, au fost în stare să înlocuiască învățătura vieții practice ce și-au căpătat-o în casa părintească, în copilărie și în adolescență, prin experiența ce însuși au făcut-o în tinerețe, în contactul lor cu lumea iar acei care, ca mine, n'au știut să tragă folos din acea experiență și să se adapteze timpurilor și împrejurărilor mijlocului în care trăiau erau, unii mai mult alții mai puțin, lipsiți de simț practic și de observație. Și astfel, posedând poate, în unele privinți, facultăți hotărît superioare majorității, au rămas în inferioritate față de alții mai puțin bine înzestrați.

SUMARUL CAPITOLELOR VOLUMULUI

	<u>Pag.</u>
I Cele dintâi amintiri	3
II Mama	43
III Ce știu despre unire	61
IV Ce știu despre unire (urmare)	86
V Ce știu despre unire (urmare)	112
VI Călătoriile noastre la Viena și în Italia	142
VII Din Domnia lui Cuza	156
VIII Din Domnia lui Cuza (urm. și sfârșit)	181
IX Una din cele de pe urmă curți boierești din mijlocul veacu'ui al XIX-lea	213
X Universitatea dela Căiuți	241

ULTIMILE PUBLICAȚII

apărute în

Institutul de editură și arte grafice „CULTURA Românească”

<i>Lei</i>	<i>Lei</i>
MIH. SADOVEANU	DR. O. MELLER
Drumuri Basarabene . . . 30.—	Medicul Familiei 25.—
VIRG. ȘT. SERDARU	Higiena sexuală 30.—
Luptele de la Mărășești . 25.—	A. WEISS
FR. NANSEN	Studii Literare 20.—
Spre Pol, în întuneric și ghiață veșnică 50.—	V. DEMETRIUS
E. și F. de GONCOURT	Strigoiiul 7.50
Sora Filomena, roman . 25.—	Cântăreata, ed. II-a . . . 12.—
ANATOLE FRANCE	C. MOLDOVANU
Poftele lui Jean Servien . 25.—	Neguțătorul de Arome, ed. II 20.—
D. D. PATRAȘCANU	Autori și Actori, pagini de critică dramatică 20.—
Domnul Nae, ed. II 25.—	TH. D. SPERANTIA
Trei Comedii 35.—	Fete de azi, roman 30.—
În fața Națiunii 60.—	Anecdote cu noroc 20.—
MIHAIL LUNGIANU	Anecdote cu minuni 20.—
Mucenicii Neamului 25.—	EMILE ZOLA
Povești 25.—	Nana 40.—
CONST. ȘEINEANU	M. DOSTOYEWSKY
Romanul Francez 20.—	Crimă și Pedepsă 60.—
Istoria Literaturii Franceze 12.—	IOAN ADAM
HANS VON HOFFENSTHAL	Învingătorul 25.—
Lory Graff.. Roman . . . 40.—	Năzuinți 25.—
Prințesa OLGA CANTACUZENE-ALTIERI	A. MESCHENDORFER
Minciuna Sabineî, roman . 50.—	Eleonora, roman 50.—

Prețul Lei 50.—